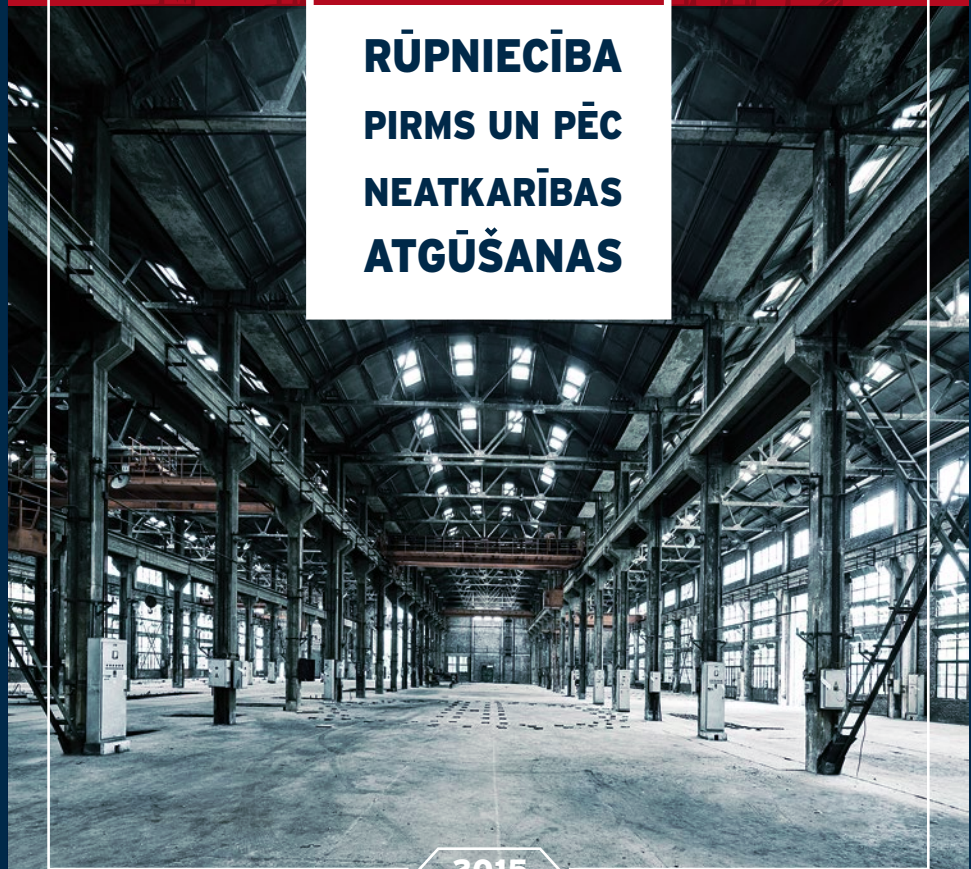

LATVIJAS

**RŪPNIECĪBA
PIRMS UN PĒC
NEATKARĪBAS
ATGŪŠANAS**

2015

LATVIJAS

**RŪPNIECĪBA
PIRMS UN PĒC
NEATKARĪBAS
ATGŪŠANAS**

2015

LATVIJAS RŪPNIECĪBA PIRMS UN PĒC NEATKARĪBAS ATGŪŠANAS
2013. gada 13. decembra konferences referātu apkopojums

Konferences organizatori:

- Ministru Kabineta speciālā Komisija (MK komisija)
„PSRS totalitārā komunistiskā okupācijas režīma
upuru skaita un masu kapu vietu noteikšanai,
informācijas par represijām un masveida deportācijām apkopošanai
un Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem nodarīto zaudējumu
aprēķināšanai”
- Latvijas okupācijas izpētes biedrība (LOIB)

Izdevējs: Latvijas Republikas Tieslietu ministrija

Materiālus apkopoja un tehniski rediģēja: Ruta Pazdere un Andrejs Cirulis
Maketu veidoja: SIA „E Forma”

Par referātos sniegtās informācijas saturu atbild autori

© MK Komisija

© Latvijas okupācijas izpētes biedrība

© Autori, 2015

Bezmaksas izdevums

IBN 978-9934-8578-0-5

SATURS

Anotācija	4
Vispārējs pārskats par Latvijas ekonomiku Ruta Pazdere	5
Latvijas rūpniecība pirms PSRS okupācijas Viesturs Pauls Karnups	12
Latvijas rūpniecības nacionalizācija un arodbiedrības 1940.–1941. gadā Māris Zvaigzne	19
Rūpniecība – PSRS un Latvijas interešu samezglojumi Pēteris Guļāns	30
Migrācija rūpniecības attīstībai Padomju Latvijā un tās sekas Pārsla Eglīte	46
Latvijas tautsaimniecības militarizācija PSRS okupācijas gados Ilgonis Upmalis	56
Militārā budžeta īpatsvars Latvijas PSR budžetā Latvijas un PSRS budžetu norēķinu kontekstā 20. gadsimta 40. un 50. gados Gatis Krūmiņš	64
VEF speciālā produkcija Jānis Blauberģs	74
Politiski ekonomiskā okupācija VEF Dainis Dandēns	76
Pārtikas ražošana un iedzīvotāju apgāde ar pārtiku pārejas periodā Dainis Ģeģeris	79
Privatizācijas procesa nozīme Latvijas tautsaimniecības attīstībā Jānis Počs	118
Pārejas process Latvijas ekonomikā no militarizētā sociālisma uz kapitālismu Uldis Osis	125
Latvijas rūpniecība perspektīvā Kristaps Soms un Irīna Skribāne	129

Anotācija

Kaut pagājuši vairāk nekā 20 gadi kopš neatkarības atgūšanas, sabiedrības lielā daļā vēl joprojām ir neizpratne, daudz rūgtuma par to, kā bija, kā varēja būt, kāpēc šodien dzīvojam ne tā kā citās attīstītās valstīs Eiropā? Īpaši daudz runā par „sagrauto” PSRS laika rūpniecību. Un tiešām, rūpniecība ir tā tautsaimniecības joma, kas vislabāk atspoguļo notiekošo šodienas ekonomikā, ko jūtam mūsu ikdienā. Jāsaka, jo vairāk mūsu zinātnieki un vēsturnieki atklāja faktus par mūsdienu sasaisti ar PSRS okupācijas laiku, jo labāk sapratām, ka nedrīkstam klusēt. Pētījumos iegūtās zināšanas jāsniedz tālāk visai sabiedrībai Baltijā, Krievijā, Eiropā.

Šī iemesla dēļ 2013. gada 13. decembrī tika organizēta konference „Latvijas rūpniecība pirms un pēc neatkarības atgūšanas”. Tajā ar 14 referātiem uzstājās Ministru kabineta speciālās komisijas (izveidota ar MK 2005. gada 5. augusta rīkojumu Nr. 523) „PSRS totalitārā komunistiskā okupācijas režīma upuru skaita un masu kapu vietu noteikšanai, informācijas par represijām un masveida deportācijām apkopošanai un Latvijas valstij un tās iedzīvotājiem nodarīto zaudējumu aprēķināšanai” (turpmāk – MK komisija) darbā iesaistītie ekonomikas un citu specialitāšu zinātnieki, ierēdņi, padomju laika rūpnīcu vadītāji, kā arī pētnieki no Latvijas okupācijas izpētes biedrības (turpmāk – LOIB).

Papildus zinātnieku viedokļiem, kas nereti mēdz būt atšķirīgi, bija svarīgi uzklaut arī tos cilvēkus, kuri paši bija uzņēmumu un to struktūrvienību vadītāji gan PSRS laikā, gan pārmaiņu periodā pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados. Tāpēc, gatavojoties konferencei, tikāmies ar daudziem bijušo rūpnīcu vadītājiem plašākās un šaurākās sanāksmēs, daudz diskutējām. Izrādās, ka arī viņu vidū viedokļi ir atšķirīgi. Un atkal bija jādzird vairāk vai mazāk rūgtuma. Šie dažādie skatījumi un vērtējumi izpaudās konferencē nolasītajos referātos.

MK komisija turpina pētījumus šajā virzienā. Deklarācijā, ko 2015. gada 5. novembrī parakstīja trīs Baltijas valstu tieslietu ministri, paredzēts, ka PSRS okupācijas radīto zaudējumu aprēķināšana Igaunijā, Latvijā un Lietuvā jāveic saskaņoti.

Mūsu Baltijas valstu rīcībā esošos arhīvos vēl ir ļoti daudz atklājamo fakti, pie kā darbs turpinās (skat. www.okupacijaszaudejumi.lv).

Ruta Pazdere

*Latvijas okupācijas izpētes biedrības
valdes priekšsēdētāja,
MK komisijas locekle*

Ievads

Vispārējs pārskats par Latvijas ekonomiku

Latvijas attīstība pirms PSRS okupācijas

Lai attaisnotu padomju okupāciju 1940. gadā, Maskava radījusi mītu par Latvijas brīvprātīgu pievienošanos Padomju Savienībai. Latvijas ekonomiskais stāvoklis esot bijis tik smags, ka darba tauta (proletariāts un zemnieki) ar cerībām lūkojušies uz attīstībā daudz pārāko Padomju Savienību. Šādus skaidrojumus visā postpadomju telpā joprojām plaši izplata Krievija. Taču fakti runā par pretējo – pirms PSRS okupācijas Latvija bija attīstīta Eiropas valsts, kuras labklājības līmenis, kā arī rūpnieciskās un lauksaimnieciskās ražošanas rādītāji krietni pārsniedza kaimiņos esošās Padomju valsts skaudro realitāti.

Ja atskatāmies uz brīvvalsts pašu sākumu 1918. gadā, tad stāvoklis bija ārkārtīgi smags. Vairākus gadus no vietas Latvijas teritorijā norisinājās intensīva karadarbība, kā rezultātā Latvija bija zaudējusi 1 miljonu jeb 40% savus iedzīvotājus, galvenokārt jaunus vīriešus. Bija sagrauta ceturtā daļa no visām ēkām, izpostīti dzelzceļi, visa rūpniecība un tirdzniecības flote evakuēta uz Krieviju. Neviena cita Eiropas valsts pēc Pirmā pasaules kara nebija cietusi tik lielus zaudējumus.

Divdesmit gadu laikposmā Latvija spējēja nostādīt lauksaimniecisko ražošanu tā, ka īsā laikā no labību importējošas valsts pārvērtās par labības eksportētāju, un 1934.–1937. gadam eksportēja 1/3 milj. tonnas graudu. Latvijas eksporta lauvas tiesu sastādīja arī piena un gaļas produkti. Ar 23,5 miljoniem kilogramu sviesta eksporta gadā Latvija 1938. gadā ieņēma jau 4. vietu Eiropā un 6. vietu pasaulē! Cūkas un liellopu gaļas izstrādājumus Latvija eksportēja ne tikai uz Eiropu, bet arī uz PSRS. Kamēr Padomju Savienībā trīsdesmito gadu sākumā valdīja vispārējs pārtikas trūkums un bads, Latvija atradās 1. vietā pasaulē pēc gaļas patēriņa uz vienu iedzīvotāju, apsteidzot pat ASV un Lielbritāniju¹. Tas pats attiecas arī uz piena patēriņu. Šie rādītāji labi raksturo tautas labklājības līmeni un dzīves apstākļus pirms kara Latvijā.

Jāatzīmē, ka Latvijas ekonomiskā izaugsme 20.–30. gados norisinājās paralēli ar ekonomisko sakaru sašaurināšanos ar PSRS. Kā atzīmēja toreizējais Latvijas sūtnis Maskavā

¹ Latvija citu valstu saimē, Rīga, 1939, 30. lpp.

Alfrēds Bilmanis: „Mums ar Padomju Krieviju, kā drošu un stabilu saimniecisku aizmuguri nav ko rēķināties, pat tranzīta ziņā nē.”² Tam par iemeslu bija Maskavas centieni izmantot ekonomiskās sviras savu politisku mērķu sasniegšanai neatkarīgajā Latvijā. Tāpēc 1933. gadā Bilmanis uzsvēra: „Leģenda par Krieviju, kā Latvijas un Baltijas valstu „Hinterlandi” ir pilnīgi atmetama un viņu paust ir pat kaitīgi Latvijas saimniecības neatkarības principam”³. Tas bija teikts ne bez pamata, jo daudzi uzņēmumi bankrotēja tādēļ, ka Krievija pēc sava paraduma regulāri pārkāpa līguma nosacījumus. Šie Latvijas sūtņa pirms vairāk nekā 80 gadiem izteiktie spriedumi nav zaudējuši savu aktualitāti arī šodien.

Latvijas attīstību starpkaru posmā labi ilustrē arī izglītības rādītāji. Brīvvalsts 20 gados Latvijā tika uzceltas 373 jaunas un pārbūvētas 587 skolu ēkas. Ievērojami pieauga skolotāju un skolēnu skaits. Rezultātā lasītprasītāju procents Latvijā bija augstāks nekā, piemēram, Itālijā, Spānijā, Polijā, Grieķijā, Portugālē, nemaz jau nerunājot par Padomju Savienību, kur analfabētisms divdesmito, trīsdesmito gadu mijā sasniedza gandrīz 50%.⁴

Iespiesto grāmatu skaita ziņā uz vienu iedzīvotāju Latvija atradās 2. vietā Eiropā (aiz Dānijas), atstājot aiz sevis tādas valstis kā Zviedrija, Vācija, Francija, Šveice u.c. Studentu īpatsvara ziņā attiecībā pret iedzīvotāju skaitu Latvija ieņēma 1. vietu Eiropā! Būtiski, ka šis rādītājs netika panākts uz izglītības kvalitātes rēķina. Tieši otrādi, Latvijas augstākās izglītības līmenis nereti pārsniedza Rietumeiropas valstu rādītājus. Par to liecina kaut vai tas, ka Latvijas Universitātē un Saeimā tika diskutēts jautājums par atsevišķu Rietumeiropas valstu doktora diplomu neatzišanu Latvijā, jo šo valstu doktora programmas neatbilda LU izvirzītajām augstajām prasībām⁵.

Un tā 20 neatkarības gados Latvijas ekonomika un izglītība attīstījās tik strauji, ka citu Eiropas valstu vidū Latvija ieņēma nozīmīgu vietu: divdesmito, trīsdesmito gadu mijā Latvija bija 12. vietā Eiropā, rēķinot pēc Iekšējā Produkta (IP) uz 1 iedzīvotāju⁶. Atšķirībā no IKP, IP ietver ne tikai materiālās ražošanas, bet arī izglītības, zinātnes u.c. nozaru jaunradīto vērtību.

Savos tikai 20 neatkarības gados Latvija spējēja iegūt ļoti augstus sasniegumus. Rādītājs, kas koncentrētā veidā raksturo valsts ekonomisko stāvokli ir iekšzemes kopprodukts, ko pirmskara Latvijā sauca par tautas ienākumu. 1. attēlā redzams, ka tautas ienākums uz vienu iedzīvotāju Somijā un Latvijā jau trīsdesmitos gados bija faktiski līdzvērtīgs. Zināmas izmaiņas gan vērojamas pēc laika devalvācijas 1936. gadā.

2 Latvijas sūtņa Maskavā Dr. A. Bilmaņa Ziņojums par PSRS saimniecības stāvokli 1933. g. otrā pusgadā un Latvijas PSR saimnieciskām attiecībām, LVVA, 2575.f., 8.apr., 59.l., 94. lpp.

3 Turpat.

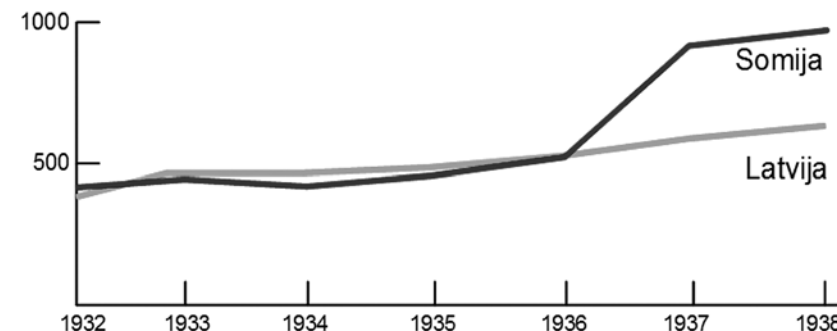
4 Latvija citu valstu saimē, Rīga, 1939, 30. lpp.

5 LR III Saeimas stenogrammas, III sesijas 19. sēde, 1929. gada 8. maijā, 632. lpp.

6 LZS (M. Šmulders) Latvijas un PSRS ekonomiskie sakari un savstarpējie norēķini, Rīga, 1990.

1. attēls⁷

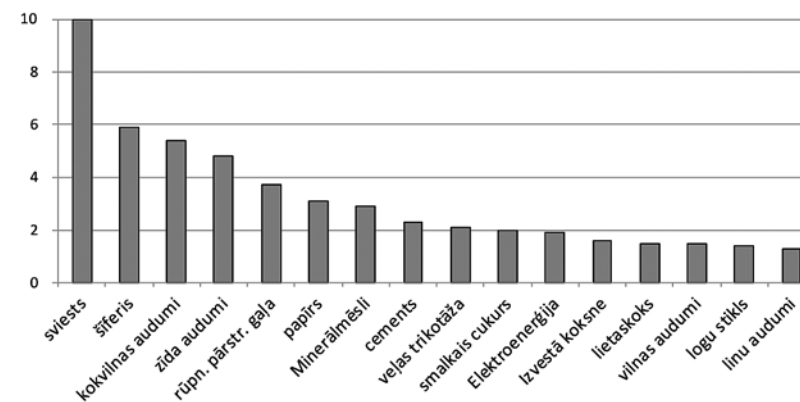
Tautas ienākums uz vienu iedzīvotāju latos

Runājot par rūpniecību, kaut gan tā bija pilnībā jāuzceļ gandrīz no nulles, bija vēra ņemami sasniegumi, salīdzinot ar PSRS rādītājiem. Protams, 1914. gada līmeni, kad rūpniecības iekārtas vēl nebija evakuētas uz Krieviju, tik īsā laika posmā nevarēja sasniegt.

2. attēls⁸

Svarīgākie Latvijas rūpnieciskās ražošanas produkcijas apjomi salīdzinājumā ar PSRS uz vienu iedzīvotāju 1940. gadā, kur PSRS = 1 (reizes)

7 J. Kalniņš „Latvijas pagātnes iespējamie attīstības scenāriji, kuri pamatoti ar tādu attīstīto kaimiņvalstu, kuras bija Latvijai līdzīgā situācijā pirms Latvijas okupācijas, bet nebija pakļautas totalitāram komunistiskam režīmam, izaugsmes raksturojumu”, Rīga, 2006.

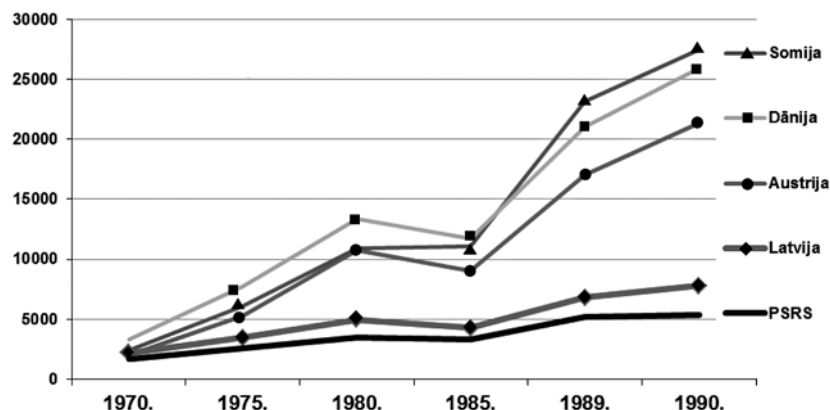
8 Latvijas un PSRS ekonomiskās attiecības un to rezultāti 1920.-1990. gadam. LSI (M. Šmulders), Rīga, 1991.

Latvijas ekonomika PSRS sastāvā

Neskatoties uz ekstensīvo ražošanas kāpināšanu, Latvija pēc okupācijas, salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm, kuras turpināja attīstīties brīvā tirgus apstākļos, strauji atpalika. Un 1985. gadā šie paši rādītāji Latvijai, salīdzinot ar tām pašām Eiropas valstīm, jau bija krietni zemāki.

3. attēls⁹

IKP uz 1 iedzīvotāju faktiskajās cenās ASV dolāros

Salīdzinot okupētās Latvijas IKP ar PSRS vidējo rādītāju, 3. attēlā redzam, ka Latvijā tas bija augstāks. Tomēr salīdzinoši ar pārējām PSRS republikām, Latvijas attīstības tempi bija lēnāki, jo PSRS investīcijas Latvijā, rēķinot uz vienu iedzīvotāju, bija mazākas nekā vidēji PSRS. Sevišķi mazas investīcijas Latvijas rūpniecībā bija pirmajos pēckara gados – vismaz divas reizes mazākas nekā vidēji uz vienu iedzīvotāju PSRS. Laika posmā no 1946. līdz 1950. gadam kapitālieguldījumu ipatsvars Latvijas rūpniecībā sastādīja tikai 0,49% no visiem kapitālieguldījumiem PSRS rūpniecībā, kaut arī 1950. gadā Latvijā dzīvoja vairāk nekā 1% no visiem PSRS iedzīvotājiem¹⁰. Salīdzinot ar Krievijas federāciju, kapitālieguldījumi bija 2,4 reizes mazāki, rēķinot uz vienu iedzīvotāju¹¹.

⁹ J. Kalniņš „Latvijas pagātnes iespējamie attīstības scenāriji, kuri pamatoti ar tādu attīstīto kaimiņvalstu, kuras bija Latvijai līdzīgā situācijā pirms Latvijas okupācijas, bet nebija pakļautas totalitāram komunistiskam režīmam, izaugsmes raksturojumu”; Rīga, 2006.

¹⁰ Коммунист (PSKP CK teorētiskais žurnāls, Maskava) 1989, Nr. 14, 46. lpp.

¹¹ Starptautiska zinātniska konference „Postkomunistiskā transformācija un demokratizācijas process Latvijā. 1987.–2003. gads”. R., LU u.c., 2004, 55. lpp.

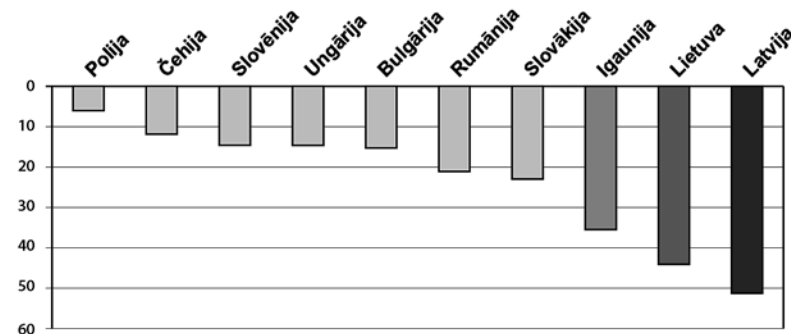
Nākamajās piecgadēs situācija būtiski nemainījās un investīcijas okupētās Latvijas ekonomikā turpināja saglabāties mazākas nekā vidēji PSRS. Dr. hist. G. Krūmiņš, veicot MK Komisijas uzdevumā pētījumu par Latvijas PSR un PSRS budžetu attiecībām, raksta: „Visi ieņēmumi no Latvijas teritorijas stingri noteiktā kārtībā tika sadalīti starp Latvijas PSR un PSRS budžetiem. Kopējie ieņēmumi no Latvijas teritorijas 1946.–1990. gados bija **84,9** miljardi rubļu, no kuriem 44,3 miljardi tika novirzīti uz Latvijas PSR budžetu, bet 40,6 miljardi uz PSRS budžetu (1961. g. rubļa ekvivalentā). Kopējie izdevumi Latvijas teritorijā 1946.–1990. gados bija **70,4** miljardi rubļu. Tātad kopumā ieņēmumi no Latvijas teritorijas pārsniedza izdevumus par 14,5 miljardiem rubļu, kas sastāda 18,4%¹². Taču arī no 44,3 miljardiem rubļu novirzītajiem Latvijas teritorijā vēl 13,3, miljardi, jeb 15,7% tika izlietoti PSRS militārām vajadzībām. Kopumā **1/3 daļa** no Latvijas budžeta tika izlietota PSRS vajadzībām. Tā PSRS ekspluatēja savu koloniju, Latvija bija PSRS donors.

Latvijas ekonomika pēc neatkarības atgūšanas

Latvija, tāpat kā pārējās Baltijas republikas bija visdziļāk integrētas PSRS ekonomiskajā sistēmā. Tāpēc PSRS sabrukums atstāja uz tām visdramatiskāko ietekmi. Saskaņā ar *The World Bank* datiem, ražošanas sašaurināšanās bija novērojama visās pārejas ekonomikās līdz ar reformu uzsākšanu. Tomēr Latvijā šī lejupslīde bija visizteiktākā.

4. attēls¹³

ES jauno dalībvalstu ekonomiskās lejupslīdes dziļums (reālais IKP samazinājums,%)

¹² Dr. hist. G. Krūmiņš. Ieņēmumi un izdevumi Latvijas teritorijā 1946.–1990. Latvijas PSR un PSRS budžetos. Rīga, 2015.

¹³ *The World Bank, Transition: The First Ten Years, 2002, Washington, D.C.*

Kāpēc integrācijai PSRS visdziļāk pakļauta bija tieši Latvija?

Latvija atradās Baltijas centrā, šeit bija novietots Baltijas Kara apgabala centrs, stratēģiski nozīmīgie satiksmes, transporta un sakaru centri. Latvijā tika celtas PSRS vajadzībām lielas ražotnes un mērķtiecīgi pastiprināti iepludināts darbaspēks no citām republikām. Proporcijas bija apmēram 1:2. Tātad – vienam strādājošam Latvijas iedzīvotājam bija jānodrošina visa nepieciešamā infrastruktūra vienam iebrucējam: dzīvojamā platība, skolas, slimnīcas, bērnudārzi, ceļi, siltumtīkli utt. Okupētajai republikai tas maksāja dārgi, jo uz vienu iebrucēju (migrantu) vidēji no Latvijas PSR budžeta tika iztērēti ~ 11,7 tūkst. rubļ., rēķinot 1988. gada cenās¹⁴.

Noteikti jāuzsver, ka vairums Vissavienības nozīmes rūpniecības uzņēmumu, kurus Maskava izvietoja Latvijas teritorijā, apkalpoja PSRS militāri rūpniecisko kompleksu. Militārais pasūtījums veidoja lielu daļu no Latvijas PSR IKP. Pēc neatkarības atgūšanas šī produkcija vairs nebija vajadzīga, savukārt atlikusi cita produkcija nebija realizējama ne Austrumos (ņemot vērā lielo inflāciju un politiskos ierobežojumus pret Baltijas precēm), ne Rietumos, kur tirgus jau bija piesātināts ar kvalitātes ziņā labāku produkciju.

Pēc būtības 50 okupācijas gados izveidotā tautsaimniecības struktūra Latvijā nebija konkurētspējīga tirgus ekonomikas apstākļos. Tā nebija veidojusies dabīgi, balstoties uz ekonomisko lietderību, bet tika noteikta voluntāri no augšas, atbilstoši PSRS okupācijas varas politiskajām un ekonomiskajām interesēm. Tādēļ nav jābrīnās, ka 1990. gada kopējais ražošanas līmenis Latvijā tika atgūts tikai 2006. gadā. Un vairākās nozarēs tas vēl arvien nav atgūts, kā būvniecībā, lauksaimniecībā, apstrādes rūpniecībā, tiklu infrastruktūras nozarēs u.c., jo atbilstoši tirgum un iespējām mainījusies arī tautsaimniecības struktūra.

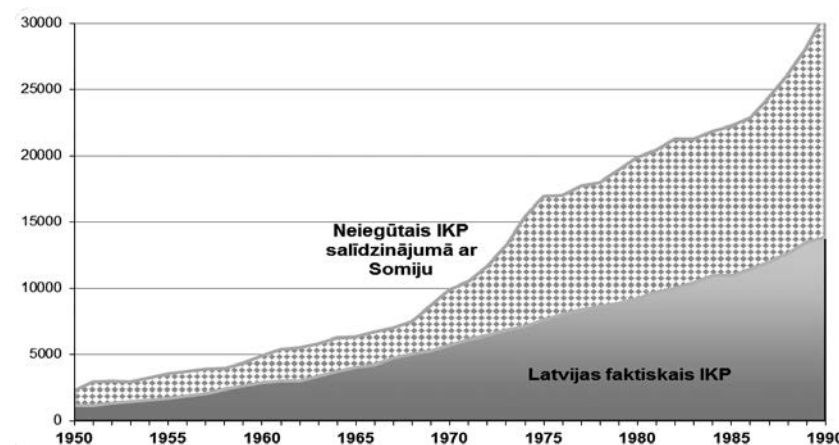
Ekonomiste Gunta Piņķe 2011. gada 17. jūnija konferencē „Padomju Savienības nodarītie zaudējumi Baltijā” uzsvēra: „Izvērtējot kopējos ekonomiskos zaudējumus kā PSRS okupācijas sekas, kas izriet no uzspiestās komandekonomikas, var apgalvot, ka katra Latvijas iedzīvotāja vidējie ienākumi 1990. gadā būtu bijuši 2 reizes lielāki un 2000. gadā – 3 reizes lielāki salīdzinājumā ar faktiskajiem.” Kopējos PSRS okupācijas režīma radītos zaudējumus aprēķinājis ievērojamais CSP statistiķis Jānis Kalniņš, salīdzinot Latvijas attīstību ar Somiju. Zaudējumi Latvijas tautsaimniecībai 1950.–1990. gadam vien sastāda **123 miljardus LVL** (~172 miljardi EUR)¹⁵. Protams, šo zaudējumu aprēķinu likni var turpināt. Bez tam, ir vēl citi zaudējumi, kā demogrāfiskie, vides piesārņojuma radītie zaudējumi, sociālie, kuri Latvijas budžetam joprojām katru gadu rada vismaz 100 milj. EUR papildus izmaksas.

14 LZA aprēķini, pamatojot 1989. gada 14. februāra MP lēmuma izdošanu „Par pasākumiem iedzīvotāju skaita nepamatota mehāniskā pieauguma pārtraukšanai un migrācijas procesa regulēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā” (P. Gulāns).

15 J. Kalniņš. Iekšzemes kopprodukta (IKP) apjoms, ko Latvija būtu ieguvusi, ja nebūtu PSRS okupācijas. Rīga, 2008. g.

5. attēls

Latvijas faktiskais IKP un neiegūtais IKP salīdzinājumā ar Somiju (1990. gada cenās, milj. rubļ.)

Dr. oec. Viesturs Pauls Karnups
Asociētais profesors, Latvijas Universitātē
Ekonomikas un vadības fakultātē

Latvijas rūpniecība pirms PSRS okupācijas

Ievads

Pirms 1914. gada Latvijā bija izaugusi ar ārzemju kapitālu nodibināta lietrūpniecība. Tā ražoja mašīnas un dažādas preces Krievijas tirgum, saņemot pa lēto jūras ceļu izejvielas un angļu akmeņogles. Apmēram 80% no saražotajām fabrikas precēm aizveda uz Krievijas iekšieni, un tikai 20% palika vietējām vajadzībām, jo eksports bija niecīgs.¹⁶ 1910. gadā Latvijas teritorijā bija 782 fabrikas ar 93 345 strādniekiem.¹⁷ 1913. gadā jau bija 1 251 uzņēmums ar 137 539 strādniekiem, no kuriem 721 uzņēmums bija ar 20 vai vairāk strādniekiem.¹⁸ Galvenās rūpniecības nozares bija metālūpniecība, t.sk., mašīnrūpniecība (arī vagonrūpniecība), kurā 1910. gadā bija nodarbināti 27% no visiem strādājošajiem, un ķīmiskā rūpniecība (14%) (tā saucamā smagā rūpniecība), pēc tam sekoja minerālu apstrāde (13%), tekstilrūpniecība (13%) un kokapstrāde (12%).¹⁹ Pirmais pasaules karš gandrīz pilnībā iznīcināja visu rūpniecību Latvijas teritorijā (evakuācijas vai karadarbības rezultātā).

Latvijas rūpniecības atjaunošana un attīstība 1920-1940

Lai atjaunotu rūpniecību, trūka rūpniecības mašīnu, tādēļ arī miera līgumā ar Padomju Krieviju Latvija ieviesa noteikumu, ka Latvija, reizē ar citām aizvestajām mantām, saņems atpakaļ no Krievijas arī rūpniecības mašīnas. Diemžēl vairāku iemeslu dēļ, tās netika saņemtas, un rūpniecības mašīnas nācās ievest no ārzemēm. Tika nodibināta īpaša Tirdzniecības un rūpniecības ministrija, kas rūpējās par rūpniecības atjaunošanu. Pēc Pirmā pasaules kara Latvijas rūpniecība lielākoties bija spiesta strādāt iekšzemes vajadzībām. 1920. gadā bija reģistrēti 1 430 rūpnieciskie uzņēmumi ar 21 213

16 Bolkalders, J. *Latvijas ekonomiski-ģeogrāfiskie pamati*. Stockholm: Zelta Ābele, 1947, 106. lpp.

17 Zalts, A. *Nacionālā saimniecība 20 gados: Centieni un sasniegumi*. Rīga: Izdev.: „Pagalms”, 1938, 53. lpp.

18 Leits, A. *Buržuāziskā Latvija ārzemju kapitāla jūgā (1921-1929)*. Rīga, Latvijas Valsts izdevniecība: 1957, 22. lpp.

19 Skujenieks M. *Latvijas Statistikas atlāss. XX*, Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1938, 630. lpp.

strādniekiem, kas sastādīja tikai 15% no tā skaita, kāds bija 1913. gadā. Tas norāda uz to, ka 1920. gadā (kā arī turpmākajos gados) Latvijas rūpniecība sastāvēja no ļoti sīkām ražošanas vienībām.²⁰

1921. gada 15. aprīlī Latvijā pieņēma likumu par dažādiem atvieglojumiem rūpniecības atjaunošanai. Līdz 1926. gada 1. aprīlim tika atļauts ievest bez muitas no ārzemēm mašīnas, aparātus un to piederumus, ar ministrijas atļauju arī rūpniecību izbūvei nepieciešamos materiālus. Šajā pašā 5 gadu periodā bija atļauts ievest bez muitas arī ražošanai nepieciešamās izejvielas un kurināmo materiālu, un 3 gadu laikā – arī pusfabrikātus. Tāpat bija paredzēts atvieglot tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus no tirdzniecības un rūpniecības papildus nodokļa un nekustamo īpašumu nodokļa, kā arī vērtības pieauguma nodokļa, ja šie uzņēmumi 3 gadu laikā nepārgāja citās rokās.

Tomēr jau 1921. gada jūlijā Tirdzniecības un rūpniecības ministriju pievienoja pie Finanšu ministrijas, un 20. jūlijā stājās spēkā jauns muitas tarifs, kas bija sākums jaunai naudas politikai. Šis muitas likums naudas stabilizēšanas nolūkos atcēla 1921. gada 15. aprīļa likuma protekcionistisko pantu noteikumus.

Liels rūpniecības iedzīvināšanas kavēklis bija arī kapitāla trūkums, turklāt, pastāvot inflācijai, nebija nekādu izredžu dabūt rūpniecībai nepieciešamo banku kredītu. Sakarā ar to valdība pati sāka kreditēt rūpniecības uzņēmumus. Līdz 1923. gada 1. novembrim valsts bija izsniegusi dažādus aizdevumus 22,7 miljonu latu apmērā, turklāt visvairāk aizdevumu tika izsniegts 1921.–1922. gadā.²¹ Rūpniecības attīstību kavēja arī lēta dzinējspēka un degvielas trūkums.

Samērā liela loma Latvijas rūpniecības atjaunošanā, it īpaši akciju sabiedrību atjaunošanā, bija ārzemju kapitālam. Ārzemju kapitāls tika ieguldīts gan valsts uzņēmumos (sērskociņu ražošanā un kokrūpniecībā), gan daudzos privātos uzņēmumos. Līdz 1928. gadam ārzemju kapitāls akciju sabiedrībās tika ieguldīts, galvenokārt, šādās ekonomikas nozarēs: ķīmiskā rūpniecība, tekstilrūpniecība, satiksmes nozare, bankas. Latvijas atjaunotā rūpniecība centās ražojumu pārpalikumu eksportēt uz ārzemēm. Bija izveidojušās rūpniecības nozares, kuras darbojās, galvenokārt, eksportam, piemēram, kokrūpniecība, papīra un papes rūpniecība, gumijas un linoleju rūpniecība, ķīmiskā rūpniecība, ādu pārstrādes rūpniecība, pārtikas rūpniecība, u.c. Līdz 1927. gadam vairāk par 60% no visu Latvijas akciju sabiedrību banku pamatkapitāla piederēja ārzemniekiem, turklāt, ārzemju kapitālām piederēja 27,8% no visa akciju sabiedrību pamatkapitāla apdrošināšanas nozarē, 33,9% tirdzniecības nozarē, 63,1% transporta nozarē un ap 50% rūpniecības nozarē.

20 Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914-1945*. Stockholm: Daugava, 1968, 227. lpp.

21 Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914-1945*. Stockholm: Daugava, 1968, 228. lpp.

1. tabula

Ārzemju kapitāla daļa Latvijas akciju sabiedrību pamatkapitālā 1925-1939

Gads	Milj. latu	% no visa pamatkapitāla
1925	56,0	..
1926	74,2	52,7
1927	85,4	54,0
1928	94,9	54,0
1929	94,5	53,5
1930	102,9	53,9
1931	104,8	53,7
1932	97,8	50,8
1933	95,1	51,8
1934	89,5	50,4
1935	87,1	49,5
1936	71,9	40,6
1937	61,1	35,8
1938	61,4	28,7
1939	60,0	25,4

Avots: Sastādīts pēc *Latvijas statistiskās gadagrāmatas. 1929.* Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1930, 264. lpp.; *Latvijas statistiskā gadagrāmata. 1935,* Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1936, 194. lpp. un *Finanču un kredīta statistika 1939,* Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1939, 172. lpp.

Šajā 1. tabulā redzams ārzemju kapitāla pieaugums akciju sabiedrībās līdz 1933. gadam. Tomēr, no 1934. gada, sakarā ar Ulmaņa režīma „latviskošanas” politiku un „valsts kapitālisma” ieviešanu, ārzemju kapitāls Latvijas akciju sabiedrībās saruka no turpat 52% 1933. gadā līdz 25% 1939. gadā.

Par atzīmējamu notikumu Latvijas rūpniecības attīstībā kļuva 1927. gada 2. jūnijā starp Latviju un PSRS uz 5 gadiem noslēgtais tirdzniecības līgums. Līgumā bija iekļauta īpaša muitas konvencija ar ievērojami samazinātām likmēm, kas bija piemērojamas abu valstu precēm pēc īpašiem sarakstiem. Bija noteikts, ka PSRS iepirkumi Latvijā sasniegs 40 miljonus latu gadā. PSRS apsolīja katru gadu dot Latvijas rūpniecībai pasūtījumus 40 miljonu latu apmērā. Šis līgums ietekmēja Latvijas rūpniecības dzīvi.

2. tabula

Latvijas imports no un eksports uz PSRS 1927-1932 (milj. Ls)

Gads	Imports	Eksports	Tirdzniecības balance
1927	18,3	3,8	- 14,5
1928	17,6	23,5	+ 5,9
1929	17,0	40,1	+ 23,1
1930	17,6	35,1	+ 17,5
1931	16,5	33,1	+16,6
1932	8,5	14,2	+5,7

Avots: *Latvijas statistiskā gadagrāmata 1931.* Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1932, Tabula 195., 250.–251. lpp.

Otrajā tabulā redzams, ka 1928. gadā, kad darbojās jaunais līgums, aina krasi mainījās. Pateicoties līguma noteikumiem par PSRS pasūtījumiem Latvijas rūpniecībai, viegli saprotams, ka eksportu uz PSRS, galvenokārt, veidoja rūpniecības ražojumi – dzelzceļa vagoni, lauksaimniecības mašīnas, adītas un austas preces utt.²²

Tomēr līgums ne tuvu neattaisnoja cerības uz tirdzniecības sakaru atdzīvināšanu un plašās Krievijas piesaistīšanu Latvijas ostām, kā tas bija bijis pirms 1914. gada. No 1935. līdz 1937. gadam imports no un eksports uz PSRS nepārsniedza 5 miljonus latu, kas sastādīja tikai nepilnus 3% no Latvijas eksporta, un tikai 3,5% no importa. Ar līgumu ievadītajām attiecībām bija tikai pārejoša, lai arī diezgan svarīga nozīme Latvijas tirdzniecības attīstībā.

Pasaules lielā ekonomiskā krīze 1930. gada pēdējā ceturksnī nomainīja veiksmīgi sākušos saimnieciskā uzplaukuma periodu Latvijā. Latvijā lielā ekonomiskā krīze iestājās tikai 1930. gadā daļēji tāpēc, ka Latvijas-Krievijas 1927. gada tirdzniecības līgums vēl darbojās. 1931. gada krīze pilnībā aptvēra Latvijas rūpniecību. Kritās iedzīvotāju pirktspēja, aizplūda ārzemju kapitāli, sašaurinājās ražošana, kā arī samazinājās rūpniecības uzņēmumos nodarbināto skaits. Rūpniecībā nodarbināto skaita samazināšanās iemesls bija ne tikai daudzu uzņēmumu bankrots, bet arī tas, ka citi bija spiesti uz ilgāku vai īsāku laiku sašaurināt savu darbību, atlaižot daļu strādnieku, vai pat uz laiku pilnīgi pārtraucot ražošanu. Piemēram, izbeidzoties 1932. gada Latvijas-Krievijas 1927. gada tirdzniecības līgumam un ar to saistītiem pasūtījumiem, samazinājās eksporta iespējas, kā rezultātā cieta vagonbūves uzņēmums „Fēnikss”, lauksaimniecības mašīnu fabrika „Imanta”, kā arī trikotāžas manufaktūra „Rita”. Tā arī tieši 1932. gada janvārī bija vislielākais reģistrēto bezdarbnieku skaits pilsētās – 39 086 bezdarbnieki. Krīze rūpniecībā mazinājās jau 1933. gadā. Tekstilrūpniecībā šajā gadā

22 Aizsilnieks A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914-1945.* Stockholm: Daugava, 1968, 411. lpp.

strādnieku skaits palielinājās pat par 33%, produkcijas apjoms – par 39%. Veiksmīgi attīstījās arī ādu rūpniecība, pārtikas un garšvielu rūpniecība, ķīmiskā rūpniecība.

Pēc 15. maija apvērsuma rūpniecībā tika pārvarētas saimnieciskās krīzes sekas. Piecos gados gandrīz divas reizes pieauga rūpniecībā strādājošo skaits – no 70,8 tūkstoši 1934. gadā līdz 97,5 tūkstoši 1939. gadā (skat. 4. tabulu). Rūpniecībā Latvijā svarīgākās bija metāla un mašīnu, tekstila, koka, pārtikas rūpniecības nozares. Īpaši svarīga loma bija jaunajiem valsts uzņēmumiem, piemēram, Valsts elektrotehniskai fabrikai (VEF), kas ražoja radio aparātus, lidmašīnas un pasaules vismazāko fotoaparātu „Minox”.

Kā jau minēts, autoritārais režīms pielika īpašas pūles, lai samazinātu ārzemju kapitāla investīcijas laika periodā no 1934. līdz 1939. gadam. Šī samazināšanās bija īpaši izteikta tajās rūpniecības nozarēs, kurās ar valsts atbalstu centās izslēgt ārzemju kapitālu (piemēram, metāl rūpniecībā, bankās, u.c.). Tomēr, zviedru investīcijas 1930. gados palielinājās, kas bija saistīts ar Ķeguma HES būvi (paredzētā jauda 70 000 kW – lielākā Baltijas valstīs). To iesāka būvēt 1936. gada 20. augustā ar zviedru kapitāla piesaistišanu un pirmā turbīna sāka darboties 1939. g. 15. oktobrī. Saskaņā ar līgumu zviedru puse piešķīra Latvijai kredītu 11 miljonu latu vērtībā uz desmit gadiem. Latvijas ieguldījums bija apmēram 30 miljonu latu, kas tika savākts ar iekšējiem aizņēmumiem.

Tomēr, pat pēc 15. maija apvērsuma, Latvijas rūpniecība turpināja attīstīties lēni.

3. tabula

Rūpniecības uzņēmumu skaits 1934-1939

	1934. g.	1935. g.	1936. g.	1937. g.	1938. g.	1939. g.
Kopskaits	4 288	5 312	5 565	5 717	5 977	6 067
no tiem:						
pārtikas	1 798	1 953	1 886	1 850	1 877	1 868
kokrūpniecības	574	852	1 040	1 093	1 172	1 199
metālapstrāde un mašīnrūpniecība	487	688	703	733	758	771
tekstilrūpniecības	335	377	394	400	412	406
apģērbu un apavu	281	286	321	364	368	373
būvniecības	144	405	424	445	530	595
ķīmiskās rūpn.	134	152	180	185	186	184
poligrāfiskās	146	150	147	148	149	151
papīrrūpniecības	54	57	57	57	62	63
keramikas utt.	125	156	173	193	213	211

Avots: Aizsilnieks A. Latvijas saimniecības vēsture 1914-1945, Stockholm: Daugava, 1968, 752. lpp.

Kā redzams no 3. tabulas datiem, Latvijas rūpniecība bija ļoti sadrumstalota un pārsvarā tā saucamā „vieglā” rūpniecība. Ražošana bija maz mehanizēta un, kā redzams tālāk sekojošajā 4. tabulā, prasīja lielu darbaspēka patēriņu. Dominējošās rūpniecības nozares bija pārtikas pārstrādes rūpniecība un kokapstrādes rūpniecība.

Kopumā, visā Latvijas valsts pastāvēšanas laikā Latvijas rūpniecība turpināja augt. Uzceltā Ķeguma HES elektrība bija domāta kā lētais energoresurss tieši rūpniecības turpmākai attīstībai.

Kā redzams 4. tabulā, 1939. gadā uzņēmumu skaits bija pieaudzis līdz 6 067 ar 97 506 darbiniekiem, un ražojumu kopvērtība sniedzās ap 728 miljoniem latu.

4. tabula

Rūpniecības attīstība Latvijā

Gadi	Uzņēmumu skaits	Algoto strādnieku skaits	Ražojumu vērtība (miljonus latu)
1910	782	93 343	521
1913	1 251	137 539	1 065
1920	1 430	21 213	..
1925	2 839	49 905	276
1926	2 732	49 621	307
1927	2 853	53 010	344
1928	2 887	57 818	392
1929	2 949	62 371	447
1930	3 013	62 581	443
1931	3 032	56 651	356
1932	3 523	51 919	285
1933	3 788	59 853	312
1934	4 288	70 835	373
1935	5 312	78 206	405
1936	5 565	84 001	473
1937	5 717	94 186	637
1938	5 977	98 497	700
1939	6 067	97 506	728

Avots: Latvija citu valstu saimē: Zinātne, 1990, 108. lpp. Koriģēts un papildināts ar Leits, A., *Buržuāziskā Latvija ārzemju kapitāla jūgā (1921-1929)*, Rīga, Latvijas Valsts izdevniecība, 1957, 22. lpp.; Skujenieks, M. *Latvijas Statistikas atlases. XX*, Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1938, 37.–38. lpp.; Aizsilnieks, A. *Latvijas saimniecības vēsture 1914-1945*, Stockholm: Daugava, 1968, 378. lpp. Darbiņš, A. & Vitiņš, V. *Latvija Statistisks Pārskats*, Vācija: P. Mantnieka un E. Ķiploka apgādi, 1947, 48. lpp.

Nobeigums

Analizējot Latvijas rūpniecības stāvokli 1939. gadā, jāatzīmē dažas raksturīgākās īpatnības:

1. pirms 1914. gada 80% no rūpniecības Latvijas teritorijā strādāja Krievijai. 1939. gadā Latvijas rūpniecība bija piemērojusies, galvenokārt, iekšzemes vajadzībām;
2. vairāk nekā 2/3 rūpniecības ražojumu patērēja iekšzemē un sevišķi nedzinās pēc eksporta;
3. pēc statistikas datiem apmēram 73% no rūpniecībai nepieciešamajām izejvielām atradās iekšzemē.²³

23 Skujenieks M. *Latvijas Statistikas atlase*. XX, Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1938, 38. lpp.

Mag. hist. Māris Zvaigzne

LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Latvijas un Austrumeiropas jauno un jaunāko laiku katedra,

Doktorants

Latvijas rūpniecības nacionalizācija un arodbiedrības 1940.–1941. gadā

Viens no jautājumiem, kuram jāvelta pastiprināta uzmanība, ir Latvijas Republikas pilsoņu, t.sk., strādniecības noskaņojums 1940. gada vasarā jeb – kas īsti notika un kāpēc notikumi attīstījās tik strauji? Vai mēs varam apgalvot, ka idejiski viena daļa Latvijas strādniecības, kas vēl pirms dažiem mēnešiem (1940. gada aprīlī) bija atkārtoti zvērējuši uzticību Kārlim Ulmanim, bija gatava sekot Maskavas emisāru norādījumiem un komunistu lozungiem? Vai mēs varam pieņemt, ka tas ir apstiprinājums tam, ka simpātijas pret sociālisma/komunisma idejām šajā vidē nekur nebija pazudušas? Daudzos atmiņu stāstījumos un memuāros pavīd kopējā doma gan par absolūto pārsvešuma momentu, gan to, ka viena sabiedrības daļa uzņēma pārkārtojumus ar lielām cerībām. Tas pats attiecas arī uz Latvijas drošības iestāžu un ārvalstu vēstnieku ziņojumiem par situāciju valstī, t.sk., noskaņojumu strādniecības vidū. Tālākie pētījumi šajā virzienā varētu dot skaidrojumu gan par sociālistisko pārkārtojumu tempu 1940. gada jūnijā–jūlijā, gan arī par lielo demonstrāciju organizācijas tehniku, piemēram, 21. jūnijā, 23. jūnijā, 5. jūlijā, 7. jūlijā, un mītiņiem Rīgā un citās Latvijas pilsētās līdz 1940. gada 21. jūlijam. Liekas, tālu no patiesības nav E. Dunsdorfa secinājums, ka Maskavā bijusi stingra pārliecība par to, ka pat pēc Somijas pretestības, piemēra Baltijas valstīs, nebūs ne protestu, ne sašutuma, ne pretestības ultimātīvi uzstādītajām padomju puses prasībām ne valdības, ne armijas, ne sabiedrības līmenī. Vēl vairāk – K. Ulmaņa bezierunu piekāpība bijis pārsvešums pat Maskavā²⁴. Tomēr šāda notikumu attīstība diez vai būtu bijusi iespējama, ja vēl labu laiku pirms formālajiem lēmumiem par padomju sociālistiskās republikas pasludināšanas un aneksijas nebūtu bijis īpašs sagatavošanās posms Maskavā. Apstiprinājums tam bija pārsveidzoši labi sagatavotas akcijas un pārkārtojumu temps 1940. gada vasarā, kas varēja liecināt ne tikai par autoritārās politiskās sistēmas nomaņu, bet par neatkarīgas valsts likvidāciju saskaņā ar stingri izstrādātu plānu un scenāriju. Kā zināms, tā īstenošanu Latvijas gadījumā vadīja A. Višinskis. Šajā scenārijā sava loma bija paredzēta gan rūpniecības strādniekiem, gan arodbiedrībām. Tātad, mums noteikti jānoskaidro, kad šis scenārijs tika izstrādāts, kad sāka tā īstenošana, kuri no vietējiem politiķiem,

24 Dunsdorfs E. Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks. Politīķis. Diktators. Mocekļis. Rīga : Izdevniecība „Zinātne”, 1992, 377. lpp.

ieredņiem un intelektuāļiem bija iesaistīti tā sagatavošanā utt., nebaidoties uzstādīt arī neērtus jautājumus, kā to izdarīja, piemēram, skandalozi slavenais igauņu vēsturnieks M. Ilmjärvs²⁵. Un te bez Krievijas Federācijas arhīviem tiešām neiztikt. Jautājums tikai – vai mūsdienu Krievijas arhīvu sistēma tam ir gatava? Pagaidām mūsu rīcībā ir vairākas pietiekoši spilgtas norādes par plānu eksistenci, pateicoties atklātībā nonākušajiem dokumentiem par deportāciju plānošanu 1939. gadā²⁶, par PSRS aizsardzības tautas komisāra S. Timošeno pavēli par Baltijas īpašā kara apgabala izveidošanu un sovjetizācijas tempu paātrināšanas²⁷ nepieciešamību laikā, kad formāli Baltijas valstis vēl bija starptautisko tiesību subjekti. Bez tam, jāatzīmē E. Oberlandera pētījumiem par tā saucamo A. Ždanova plānu attiecībā pret Rietumbaltkrieviju un Rietumukrainu²⁸. Tāpēc varam pieņemt, ka kaut kas līdzīgs bija sagatavots arī attiecībā pret Baltijas valstīm. Arī I. Feldmanis pieminējis faktus no Krievijas vēsturnieku un publicistu darbiem par okupācijas sagatavošanas pasākumiem 1940. gada maijā–jūnijā²⁹. Vēl noteikti jāpiemin krievu vēsturnieces J. Zubkovas informācija par to, kā no Maskavas tika organizēta un kontrolēta rūpniecības nacionalizācija Baltijas republikās 1940. gada vasarā³⁰, kā arī A. Andrejeva ziņojums par situāciju Baltijas republikās uz 1941. gada februāri³¹, tātad atskaite J. Staļinam par sovjetizācijas plāna izpildes gaitu un problēmām tā īstenošanā. Bet īstenībā – ja mēs sakārtotu nozīmīgākos notikumus 1940. gada vasarā – rudenī hronoloģiskā kārtībā, var izrādīties, ka mūsu priekšā ir arī pats plāns. Staļinam patika kārtība un skaidrība it visā, tāpēc nav iedomājams, ka Baltijas valstu gadījumā viņš būtu vadījies no mīkļa emocijām vai pat savu tuvāko palīgu informatīvajām zīmītēm, kā to apgalvo J. Zubkova³².

Par komunistu nodomu nopietnību liecināja kaut vai tas, ka jau pirmajā A. Kirhenšteina marionešu valdības darbības nedēļā tika pieņemts likums par kameru sistēmas likvidāciju, bet ar piebildi, ka biedrības un organizācijas turpinās savu darbību uz jauniem pamatiem. Šis taktiskais gājiens no komunistu puses, mūsuprāt, ļāva viņiem ciniski izmantot demokrātiskas republikas atjaunošanas lozungu

25 Ilmjärv M. Silent Submission: Formation of Foreign policy of Estonia, Latvia and Lithuania. Period from mid-1920s to Annexation in 1940. Stockholm University Dept. of History, 2004. 592 P.

26 Strods H. Genocida galvenās formas un mērķi Latvijā. 1940-1945. Grām.: Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse, Rīga : LVI apgāds, 2003. 17. lpp.

27 Padomju Savienības militāri administratīvās vienības – kara apgabala izveidošana Baltijas valstu teritorijā. Grām.: Latvijas okupācija un aneksija. Rīga: Preses Nams, 1995. 461.–462. lpp.

28 Oberlanders E. Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas. Starptautiskās konferences referāti. 2002. gada 13.–14. jūnijs. Rīga : LVI apgāds, 2003. 50.–58. lpp.

29 Feldmanis I. Latvija Otrā pasaules karā, 1939-1945. Jauns konceptuāls skatījums. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 30. lpp.

30 Зубкова Е. Прибалтика и Кремль. Москва: РОССПЭН; Фонд ППР Б. Ельцина, 2008. С. 109.

31 VK(b)P Centrālās komitejas sekretāra A. Andrejeva ziņojums VK(b)P CK sekretāram J. Staļinam un PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētājam V. Molotovam par stāvokli Latvijā, Lietuvā un Igaunijā pēc to okupācijas un turpmākiem sovjetizācijas plāniem Maskavā, 1940. gada decembrī. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 22. sējums. Ārvalstu arhivu dokumenti par okupācijas režīmu politiku Latvijā 1940.–1968. gadā. 27.–47. lpp.

32 Зубкова Е., С. 89.–91.

līdz pat 21. jūlijam. Tas attiecās arī uz Darba kameras kontrolē esošajām nozaru arodbiedrībām³³, kurām bija paredzēta sava noteikta loma tālākajos notikumos, bet jo īpaši organizējot strādnieku demonstrācijas, un vēlāk piedaloties rūpniecības uzņēmumu nacionalizācijā. Vēl pirms LKP legalizācijas 29. jūnijā katrā Rīgas rajonā lielākajos uzņēmumos bija organizētas grupas, kuru uzdevums bija izvest strādniekus šajās demonstrācijās un mītiņos no rūpnīcas vārtiem līdz notikuma vietai un atpakaļ, tādējādi parādot apmulsušajai pasaulei (tās uzmanība bija piesaistīta pavisam citam – kaunpilnajai Francijas kapitulācijai un okupācijai) un tās pārstāvjiem – ārvalstu diplomātiem, ka Latvijā īstenībā tiek realizēta tautas griba. Tiesa, kopumā jāatzīmē, ka viņus tomēr nebija viegli apmānīt un tas arī neizdevās, ja novērtējam to, ko viņi ziņoja savu valstu valdībām. Piemēram, I. Pinksis (nacionālkommunists, LRAP priekšsēdētājs 1958.–1959. gadā) 80. gadu vidū atcerējās, ka esot bijis atbildīgs par rūpnīcas „G. Erenpreiss” strādnieku iesaistīšanu demonstrācijās un mītiņos atbilstoši LKP CK norādījumiem³⁴. Vismaz līdz tā saucamās Latvijas tautas saeimas vēlēšanām LKP bija jāizpilda divas funkcijas: galvenā – jāreprezentē darba tautas neapmierinātība un sašutums par K. Ulmaņa režīma pārestībām, bet kā otrais blakus uzdevums – ar „Cīņas” pirmo numuru 22. jūnijā pakāpeniski un neatlaidīgi sākt jaunās kārtības aprišu iezīmēšanu. „Cīņas” publikācijās iespējams atrast norādes, kas liecināja par to, kādai bija jābūt valsts pārvaldes un ekonomikas vadības sistēmai (maskēšanās ar demokrātiskiem lozungiem un retoriku), iezīmējot institucionālos un kadru jautājuma risinājumus, kā arī paša K. Ulmaņa likteni (laikraksta tonis bija uzsvērti neiecietīgs un naidīgs). Vienlaicīgi tika ievērots absolūti stingrs un nepārprotams rīkojums visos līmeņos, arī arodbiedrību vārdā kategoriski noraidīt runas, ka Latvija kļūs par PSRS republiku. Piemēram, 1940. gada 5. jūlijā LKP CK Arodbiedrību nodaļas vadītājs J. Putniņš uzsvēra, ka LKP nav izgājusi ar lozungu par Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai, ka ar šādu lozungu esot izgājuši Latvijas komunistu ienaidnieki³⁵. To pašu atkārtoja 7. jūlijā Rīgas aroddarboorganizāciju sapulcē LKP sekretārs J. Kalnbērziņš³⁶, kurā izveidoja Latvijas arodbiedrību pagaidu centrālo valdi ar R. Liepiņu priekšgalā. Jāatzīmē, ka zem tā saucamās Latvijas darba ļaužu bloka politiskās platformas bija arī visu nozaru aroddarboorganizāciju pārstāvju paraksti³⁷. Tas pats par solījumu, ka privātais īpašums netiks aiztikts³⁸. Notikumu gaita tomēr liecina, ka Latvijas Republikas pilsoņus, t.sk., strādniecību, apzināti maldināja. Tātad meli, kā politikas instruments un taktika, jau no pirmās dienas! Pierādījums tam bija arī notikumu attīstība rūpnīcās un arodbiedrībās. Jau dažas dienas pēc okupācijas A. Kirhenšteina valdība pieņēma

33 Likvidētas kameras. Brīvā Zeme, 1940. gada 27. jūnijs. Nr. 142.; Valdības Vēstnesis. 1940. gada 27. jūnijs.

34 Pinksis I. Kas notika 1940. gada jūlijā? Pionieris. 1988. gada 22. jūlijs.; Šablovskis A. Sākums. Padomju Jaunatne. 1985. gada 1. maijs.

35 Jaunākās Ziņas, 1940. gada 6. jūlijs.

36 Ievēlēja arodbiedrību centrālo valde. Brīvā Zeme. 1940. gada 8. jūlijs.

37 Par mieru, maizi, par tautas brīvību. Cīņa, 1940. gada 6. jūlijs.

38 Nav iemesla bažām par savu īpašumu. Cīņa, 1940. gada 13. jūlijs.

lēmumus par strādnieku pilnsapulču sasaukšanu Rīgas lielākajos rūpniecības uzņēmumos³⁹. Sapulču ievēlētie pilnvarnieki sāka ar jauno arodbiedrību valžu veidošanu. Skaidrs, ka bez signāla, bez saskaņota plāna un koordinētas rīcības, tāda veida iniciatīvas un aktivitātes nevarēja notikt. Sākot no 22. jūnija, līdz 9. jūlijam visos rūpniecības uzņēmumos strādniekiem bija jāievēl jaunus arodbiedrību pārvaldes orgānus, fabriku komitejas vai darba vietu pārstāvjus, lai no apakšas atbalstītu visus jaunās varas pasākumus⁴⁰, t.sk., priekšā stāvošo nacionalizāciju. To savās atmiņās (ja tā var nosaukt) uzsvēris arī LKP pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš⁴¹. Pēc tās pašas shēmas notika arī arodbiedrību pārņemšanas process citās Latvijas pilsētās un laukstrādnieku arodbiedrībās. Praktiski viena mēneša laikā jaunās arodbiedrības un strādniekus iepazīstināja ar PSRS arodbiedrību sistēmu. Pēc būtības tās nekavējoties sāka strādāt atbilstoši modelim, kas jau pastāvēja PSRS no 1928. gada.

Darba kameras likvidācija un lietu pārņemšana, kā arī arodbiedrību darba pārkārtošana prasīja zināmu laiku. Acīmredzot, lai nekavētos ar kontroles nodibināšanu pār rūpniecības uzņēmumiem, 26. jūnijā A. Kirhenšteina valdība pieņēma „Likumu par strādnieku komitejām” (visos valsts un privātajos uzņēmumos, kur tiek nodarbināti vairāk nekā 20 strādnieku, jāievēl strādnieku komitejas, bet mazākajos – īpašs pilnvarnieks), uzliekot tām par pienākumu rūpēties gan par ražošanas nepārtrauktību un darba disciplīnas ievērošanu uzņēmumos, gan par strādājošo tiesību aizstāvēšanu un interešu pārstāvēšanu attiecībā ar administrāciju⁴². Komiteju izveidošana ieviesa zināmu jucekli, jo, raugoties no izpildāmo funkciju viedokļa, nekādas atšķirības starp tām un komunistu pārņemtajām arodbiedrībām nebija. Bet tas bija nopietns signāls par to, kādā virzienā notiks attīstība. Pēc tam, kad visos rūpniecības uzņēmumos atsāka darboties aroddarboorganizācijas, to uzdevumu sfērā ietilpa uzraudzīt strādnieku komiteju darbību (komunistu kadru trūkuma dēļ), arī lai tajās, kā tajā laikā rakstīja, neiefiltrētos vecā režīma atbalstītāji⁴³. Pēc nacionalizācijas noslēguma un vienvadības sistēmas ieviešanas, kā arī padomju tipa arodbiedrību sistēmas izveidošanās visā LPSR, strādnieku komitejas pakāpeniski pārtrauca savu darbību, jo pamatzdevums – nodrošināt nacionalizāciju uz vietas rūpniecības uzņēmumos – bija izpildīts. Ne mazāk svarīgi bija arī tas, ka komunistu rīcībā bija informācija par noskaņojumu gan strādnieku, gan administrācijas vidū. 25. jūlijā, kad tā saucamās Latvijas Tautas saeimas izveidotā valdība pieņēma likumu „Par banku un lielo uzņēmumu nacionalizāciju Latvijas PSR teritorijā”, visi sagatavošanās darbi bija pabeigti. Saskaņā ar šā likuma 4. pantu nacionalizējamo uzņēmumu pārņemšanai pilnvarotu komisāru vadībā tika izveidotas nacionalizācijas komisijas. Tajās 3 – 5 personu sastāvā darbojās

finanšu, tirdzniecības un rūpniecības ministriju ierēdņi, kā arī pārstāvji no rūpniecības uzņēmumu arodbiedrībām un strādnieku komitejām⁴⁴. Tātad tas bija vesels pasākumu komplekss, kur katram dalībniekam nepilnos divos mēnešos (17. jūnijs – 26. jūlijs) bija paredzēta sava precīzi noteikta loma: valsts pilnvarnieku iecelšana, strādnieku sapulces un arodbiedrību pārņemšana, strādnieku komiteju izveidošana, valsts pilnvarnieku nomaiņa ar valdības ieceltiem uzņēmumu komisāriem nacionalizācijas laikā un visbeidzot – uzņēmumu vadības iecelšana. Tika uzsvērts, ka uzņēmumi, pateicoties iepriekšējai strādnieku kontrolei, ir pārņemti valsts rīcībā samērā labā stāvoklī un tiek izveidota uzņēmumu vadība⁴⁵. Tikai tādā veidā bija iespējams organizēt strauju (faktiski nepilnu divu nedēļu laikā) un plānveidīgu pirmajā nacionalizācijas sarakstā iekļauto 804 uzņēmumu pārņemšanu – nacionalizāciju⁴⁶. Līdz 1940. gada decembrim bija nacionalizēti jau 894 uzņēmumi, kuros strādāja 67 137 strādnieki⁴⁷. Līdz 1941. gada 22. jūnijam pamatā nacionalizācija Latvijā bija pabeigta, t.sk., attiecībā arī uz tirdzniecību, amatniecību, pakalpojumu sfēru, dzīvokļu saimniecību u.c. Atzīmēsim, ka visur klāt bija arī arodbiedrību pārstāvji. Piemēram, kad 1940. gada 28. oktobrī LPSR Augstākās Padomes prezidijs izdeva dekrētu par namīpašumu nacionalizāciju, šajā procesā atkal tika iesaistīti arī arodbiedrības⁴⁸. Piemēram, Rīgā namu nacionalizācijas komisijās strādāja 1 250 arodbiedrību pārstāvji, t.sk., arī komisiju priekšsēdētāju statusā, kas šo uzdevumu paveica divu nedēļu laikā⁴⁹.

Augstākajā – republikas līmenī, saskaņā ar A. Kirhenšteina valdības Sabiedrisko lietu ministra P. Blaua rīkojumu par visu Rīgas arodbiedrību pārņemšanas ģenerālpilnvarnieku iecēla kādreizējo kreiso arodbiedrību darbinieku R. Lapiņu (bijušo 4. Saeimas un arī Rīgas Domes deputātu), kurš 7. jūlijā kļuva arī par jaunizveidotās Rīgas arodbiedrību valdes priekšsēdētāju⁵⁰. Uzsvērsim – no formālā viedokļa A. Kirhenšteins atkārtoja tieši to pašu, ko izdarīja K. Ulmanis 1934. gadā, iecelot valdības pilnvarnieku arodbiedrību lietās. Savukārt 16. jūlijā nodibinājās Rīgas arodbiedrību centrālbirojs, kura valdē no 13 locekļiem deviņi jau bija LKP biedri⁵¹. Par zināmu robežšķirtni padomju modeļa ieviešanā jāuzskata 1940. gada 3. augusts, kad formāli visi organizatoriskie pasākumi uz vietām un rūpniecības uzņēmumos bija obligāti jāsaskaņo ar LKP CK⁵². Rīgā komunistisko uzraudzību nodrošināja LKP Rīgas komitejas Arodbiedrību nodaļa,

39 Rīga sociālisma laikmetā, 139. lpp.

40 Turpat.

41 Kalnbērziņš J. Atmiņas. Rīga : Liesma, 1983. 171. lpp.

42 Likums par strādnieku komitejām. Valdības Vēstnesis, 1940. gada 28. jūnijs.

43 Nacionalizēto uzņēmumu vadība un ražošanas uzdevumi. Cīņa, 1940. gada 27. jūlijs.

44 Banku un lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizācija Latvijas PSR teritorijā. Cīņa, 1940. gada 26. jūlijs.

45 Nacionalizēto uzņēmumu vadība un ražošanas uzdevumi. Cīņa, 1940. gada 7. septembris.

46 Rīga sociālisma laikmetā, 1917.-1975. Rīga : Zinātne, 1980. 147. lpp.

47 Šteimanis J. Cīņā pret kapitālu. Arodkustība Latvijā. 1920.-1940. Rīga : LVI, 1959. 186.lpp.

48 LPSR Augstākās Padomes prezidijs izdeva dekrētu par namīpašumu nacionalizāciju. Cīņa, 1940. gada 29. oktobris?

49 Rīga sociālisma laikmetā, 149. lpp.

50 Ievēlēja arodbiedrību centrāla valde. Brīvā Zeme, 1940. gada 8. jūlijs; Rīgas arodbiedrības un kultūras organizācija aicina balsot par darbaļaužu bloku. Cīņa, 1940. gada 8. jūlijs.

51 Latvijas PSR vēsture. No visenākajiem laikiem līdz mūsu dienām. 2. sējums. Rīga : Zinātne, 1986. 155. lpp.

52 Kluinis A., Pētersons R. Arodbiedrību gadsimts. Rīga : AGB, 2006. 42. lpp.

kuru vadīja J. Putniņš⁵³. Ar viņa parakstu tad arī iznāca rīkojumi par arodbiedrību darba tālākajiem uzdevumiem, kas bija turpinājums visam, kas notika pēc 17. jūnija un 21. jūlija. Jūlija beigās Rīgā notika lielāko arodorganizāciju vadītāju sapulce, kurā vienojās par Latvijas PSR arodbiedrību vadošajiem amatiem un izveidoja Latvijas Centrālo arodbiedrību padomi (sākotnēji saukta arī par Latvijas PSR Centrālo arodbiedrību padomi, bet jau vēlākajos gados visos dokumentos un literatūrā figurēja LCAP). LCAP priekšsēdētāja amatā iecēla arodbiedrību savienības ģenerālpilnvarnieku un Rīgas arodbiedrību vadītāju R. Lapiņu⁵⁴. Tika izņemts jautājums par jauno arodbiedrību laikrakstu. Uz neatkarības laika populārā laikraksta „Rīts” materiāli tehniskās bāzes tika izveidots jauns laikraksts – „Darbs”. LCAP rīcībā pārgāja arī likvidētās Darba kameras dokumentācija⁵⁵. 1940. gada augusta sākumā LCAP akceptēja savus statūtus, saskaņā ar kuriem tās galvenie uzdevumi bija apvienot, organizēt un saskaņot arodbiedrību sociālistiskās celtniecības darbu, rūpēties par ražošanas plānu savlaicīgu un sekmīgu izpildi, balstoties uz darba disciplīnas ievērošanu, sociālistiskās sacensības un Stahanova metodes izmantošanu⁵⁶. Arī ar sociālistiskās sacensības formām sāka iepazīstināt savlaicīgi. Jau 1940. gada jūlijā Latvijas prese bija pilna ar šāda veida materiāliem. Tiesa, jāšaubās vai strādnieki un inženiertehniskie darbinieki izprata tās nozīmi un lomu. 1940. gada oktobrī vairāku arodorganizāciju Rīgā un Latvijā apvienošanās rezultātā izveidojās 23 nozaru arodbiedrības. Tikpat strauji tika ieviesta sociālās apdrošināšanas sistēma un līdz 1940. gada beigām bija pārņemtas visa Latvijas slimo kasu sistēma. Jaunās vēsmas jau iezīmējās 1940. gada jūnija beigās, kad „Cīņa” deklarēja, ka ir sācies pārejas periods Slimo kasu attīstībā⁵⁷. Sekojot PSRS modelim, jau ar 1941. gada 1. janvāri sāka darboties LCAP Sociālās apdrošināšanas nodaļa⁵⁸. Neskatoties uz to, ka LCAP sastāvā ietilpa Darba algas komisija, Masu ražošanas darba komisija, Darba aizsardzības komisija un Kultūras darba komisija⁵⁹, ne par kādām strādnieku tiesībām aizstāvēt savas intereses vairs nebija runa. Faktiskās tautsaimniecības mobilizācijas apstākļos algu un darba aizsardzības jautājumi bija prioritātes tikai uz papīra. Dokumenti un arī tā laika preses publikācijas rāda citu ainu. Prioritātes jau 1940. gada vasarā bija sekojošas: nepārtraukts darbs, darba ražīguma paaugstināšana, materiālās bāzes apsargāšana, strādnieku gvardes veidošana, arodbiedrību pārstāvji – valsts komisāri uzņēmumos⁶⁰, bet 1941. gadā – būt gataviem

visdažādākajām nejausībām, ko daudzi mūsdienu pētnieki saista ar gatavības pakāpi karam pret savu sabiedroto – nacistisko Vāciju.

Gandrīz vienlaicīgi ar PSRS agresiju pret Baltijas valstīm un sociālistisko pārkārtojumu politikas iezīmēšanos, notika visas PSRS darba likumdošanas maiņa, kas vairāk atbilda nevis miera laika, bet gan kara apstākļiem. Iespējams, arī tāpēc vajadzēja nodrošināties katrā uzņēmumā ar drošu aizmuguri arodbiedrību izskatā, jo šie pārkārtojumi, uzmanīgāk analizējot, tikai pasliktināja tieši strādnieku dzīves līmeni, kas varēja izraisīt vismaz daļā no viņiem vilšanos un neapmierinātību. Tas, ka tā tiešām bija aktualitāte, liecina arodbiedrību aktīva iesaistīšana kompromitējošo ziņu vākšanas kampaņās⁶¹. Visu vajadzēja izskaidrot, pamatot – galvenais – notiek otrais imperiālistiskais karš, mums jābūt gataviem visām nejausībām, jābūt gataviem dot savu ieguldījumu sociālistiskās dzimtenes aizsardzībai. 1940. gada 26. jūnijā PSRS Augstākās Padomes prezidijs izdeva dekrētu „Par pāreju uz 8 – stundu darbadienu, 7 – dienu darba nedēļu un par aizliegumu strādniekiem un kalpotājiem patvaļīgi pārtraukt darba attiecības uzņēmumos un iestādēs”⁶². Atzīmēsim, ka šis dekrēts, kas pēc būtības bija PSRS 1936. gada konstitūcijas rupjš pārkāpums, tika atcelts tikai 1956. gadā⁶³. Dekrēta publikācija Latvijas preses uzdevumos faktiski varēja nozīmēt tikai vienu – pienāks laiks, kad tas attieksies arī uz darba organizāciju Latvijas rūpniecības uzņēmumos un iestādēs. Par to liecināja kaut vai tāds fakts, ka detalizēta informācija ar attiecīgu pamatojumu par to tika publicēta visos lielākajos Latvijas preses izdevumos⁶⁴. Vēsturniece D. Bleiere noskaidrojusi, ka PSRS Darba likumu kodekss un to papildinošie dekrēti tika ieviesti Latvijas teritorijā ar 1940. gada 25. novembri, tomēr līdz pat 1941. gada vasarai 26. jūnija dekrēta normas Latvijā netika piemērotas⁶⁵. Pie tam, no tā teksta izrietēja, ka ar šādu iniciatīvu nākuši klajā PSRS strādnieki („darbaļaudis”) Vissavienības centrālās arodbiedrību padomes (VCAP) personā. Ja salīdzinām to, kā saprata darba disciplīnas ievērošanas jautājumu nacistiskajā Vācijā un PSRS, tad jāsecina, ka tā bija praktiski identiska – par attiecīgo likumu un rīkojumu neievērošanu vai nepildīšanu bija paredzēti bargi sodi. Atšķirība tikai tā (un ko daudzi pētnieki mūsdienās ir palaiduši garām), ka PSRS, kā tajā laikā tika uzsvērts, dzīvojot miera laika apstākļos. Tātad pēc dažiem mēnešiem arī Latvijas strādniekiem un ierēdņiem vajadzēja rēķināties ar to, ka strādnieki un darbinieki, kas būs patvaļīgi atstājuši valsts, kooperatīvos un sabiedriskus uzņēmumus vai

53 Biedra J. Putniņa ziņojums. Arodbiedrību jaunie uzdevumi. Darbs, 1940. gada 11. augusts.

54 Turpat.

55 Turpat.

56 Eglājs E. Propagandas biroja uzdevumi. Darbs, 1940. gada 11. augusts. Nr. 1.

57 Slimo kasu un arodbiedrības attiecības pārejas periodā. Cīņa, 1940. gada 26. jūnijs.

58 Nolikums par sociālās apdrošināšanas padomēm. Nolikums par apdrošināšanas delegātiem. Rīga : LCAP, 1940. 4. lpp.; Arodbiedrības. Grām.: Latvijas padomju enciklopēdija, 294. lpp.; Lapiņš R. Kā Latvijas PSR arodbiedrības realizē sociālo apdrošināšanu 1941. gadā. Propagandists un agitators, 1941. gada 1. aprīlis.

59 Kā organizēt fabriku strādnieku komiteju darbu. Darbs, 1940. gada 18. novembris. Nr. 99.

60 Šteimanis J., 185. lpp.

61 Rumba E. Staļiniskā režīma represīvās darbības atspoguļojums LK(b)P Rīgas pilsētas komiteju 1941. gada dokumentos. Grām.: Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. Konferenču materiāli. Rīga : Zinātne, 1991., 51. lpp.

62 Augstākās darba normas, lielāku stingrību darbā. Cīņa, 27. jūnijs.

63 Bleiere D. Darba likumdošana kā represīvās politikas sastāvdaļa. Grām.: Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. Konferenču materiāli. Rīga : Zinātne, 1992. 130. lpp.

64 Skat.: Vairāk disciplīnas, ilgāk strādāt un vairāk ražot. Padomju arodbiedrību savienības ierosinājumi. Brīvā Zeme, 1940. gada 26. jūnijs. PSRS arodbiedrību centrālās padomes uzsaukums. Latvijas Kareivis, 1940. gada 27. jūnijs. Nr. 142.; Strādnieku dzīves kārtošana – valsts jautājums. Cīņa, 1940. gada 29. jūnijs.

65 Bleiere D. Darba likumdošana kā represīvās politikas sastāvdaļa, 126. lpp.

iestādes, tiks nodoti tiesai un sodīti ar ieslodzījumu cietumā uz laiku no 2 līdz 4 mēnešiem. Sods bija paredzēts arī par izvairīšanos no sabiedriski derīgā darba („slaistīšanos bez attaisnojoša iemesla”), darba kavējumiem. Viņiem draudēja piespiedu labošanas darbi savās darba vietās uz laiku līdz 6 mēnešiem un 25% algas ieturējums. No atbildības nevarēja izvairīties arī rūpnīcu un iestāžu vadītāji, ja viņi savlaicīgi neizdeva vainīgos tiesāšanai vai bija patvarīgi pieņēmuši tos darbā⁶⁶. Laikraksts „Brīvā Zeme” atrefereja arī VCAP 1940. gada 9. plēnumā PSRS arodbiedrību priekšsēdētāja N. Šverņika skaidrojumu: „Padomju Savienība nedrīkst būt mazāk sagatavota, zīmējoties uz bruņošanas un nepieciešamo preču ražošanu, nekā kapitālistiskās valstis. Būt mazāk sagatavotam nozīmē palikt citiem iepakaj un būt vājam, bet mēs labi zinām, ka atpakaļ palicējus un vājos sakauj. Tāpēc mums jādara viss iespējamais, lai mēs kļūtu vēl vairākkārt stiprāki un būtu pilnīgi sagatavoti ikvienam pārbaudījumam jebkurā brīdī. Padomju Savienībai jāklūst arvien spēcīgākai, kā saimnieciskā, tā militārā laukā. Mums jāpieliek visas pūles, lai to sasniegtu. Mums arvien tālāk jāattīsta sava sociālistiskā rūpniecība”⁶⁷. Mūsaprāt, kopā ar citiem PSRS politiskās un militārās varas pasākumiem, tie nepārprotami liecināja, ka valsts tautsaimniecība un dzīve kopumā jau bija „pārvesta uz kara sliekšni”. Tieši tajā pašā dienā PSRS iedzīvotāji uzzināja par izstrādes normu paaugstināšanu un ražošanas izmaksu samazināšanu un 10. jūlijā – faktiski apstākļos, kad Latvijas aneksijas jautājums jau bija izšķirts, PSRS Augstākā Padome pieņēma lēmumu „Par atbildību par nekvalitatīvas produkcijas ražošanu un par obligāto rūpnieciskās produkcijas standartu neievērošanu”⁶⁸. Zem visiem šiem lēmumiem bija arī VCAP priekšsēdētāja N. Šverņika paraksts. Jāpiekrīt ekonomistei R. Karnītei, ka reizē ar nacionalizāciju notika uzņēmumu piesaistīšana augstākminētajai PSRS ekonomikas vadības sistēmai, kas nozīmēja stingras disciplīnas un kontroles ieviešanu⁶⁹. Skaidrs, ka jaunos uzstādījumus vajadzēja akceptēt arī pārkārtotajām Latvijas uzņēmumu un iestāžu arodbiedrībām, pie tam sekot līdzī situācijas attīstībai katrā darba vietā. Piemēram, 1941. gada 18. jūnijā LCAP prezidijs pieņēma lēmumu, saskaņā ar kuru laika posmā no 10. jūlija līdz 15. augustam bija jānotiek fabriku, rūpnīcu un vietējo komiteju, cehu komiteju un arodbiedrību grupu atskaišu un vēlēšanu sapulces: „Fabriku, rūpnīcu un vietējo komiteju atskaites un vēlēšanas rīkojamas, mobilizējot arodbiedrību biedru plašas masas Padomju Savienības saimnieciskās un militārās varenības tālākai nostiprināšanai, sociālistiskās sacensības un stachanoviešu kustības izvēšanai, darba ražības tālākai augšanai un sociālistiskās darba disciplīnas nostiprināšanai, cīņai par darba kavēšanas un strādnieku un kalpotāju patvaļīgās aiziešanas likvidāciju no uzņēmumiem un iestādēm”⁷⁰.

66 Augstākas darba normas, lielāku stingrību darbā. Brīvā Zeme, 1940. gada 27. jūnijs. Nr. 142.

67 Strādnieki apsveic jaunus darba ražības un disciplīnas likumus. Brīvā Zeme, 1940. gada 28. jūnijs. Nr. 143.

68 Cēlreizē ražojumu daudzumu un labumu. Brīvā Zeme, 1940. gada 22. jūlijs.

69 Karnīte R. Latvijas tautsaimniecība 1944.-1959. gadā: saimnieciskā politika, tās izpausmes un sekas. Latvijas vēsture, 2002, Nr.3., 47. lpp.

70 Par fabriku-rūpnīcu un vietējo komiteju atskaitēm un vēlēšanām. Cīņa, 1941. gada 20. jūnijs.

Jāatzīst, ka vienkāršajam darba ņēmējam izprast jaunās sistēmas, jaunā modeļa būtību nebija viegli. Visticamākais, ka 1940.–1941. gadā tas nemaz nebija iespējams un, kā liecina notikumu attīstība jau nacistiskās okupācijas laikā, tas nebija noticis. No vienas puses, viņiem stāstīja, ka PSRS arodbiedrības ir neatkarīgas un bezpartejiskas strādnieku organizācijas, ka tās nav PSRS valsts pārvaldes aparāta sastāvdaļa⁷¹, bet no otras – tika deklarēts, ka tām pilnīgi noteikti jādarbojas VK(b)P vadībā un jāievēro visi PSRS TKP lēmumi⁷². Viņi nebija aizmirsuši, ka arodbiedrībām ir jāpārstāv strādājošo intereses tādos jautājumos kā darba algas paaugstināšana, sociālās garantijas, darba apstākļu uzlabošana, bet jau komunistu valdīšanas pirmajā gadā iepazinās ar pilnīgi pretējo, ja novērtējam augstākminētos un arī citus 1940.–1941. gadā tapušos VK(b)P CK, PSRS TKP un VCAP lēmumus darba likumdošanas jautājumos. Viņus aicināja būt aktīviem un radošiem. Bet vienlaicīgi pilnīgi noteikti bija saskatāmi ierobežojami un aizliegumi, pat draudi, ja „no augšas” novadītais plāns netiks izpildīts. Attiecībā uz līgumiem, ko sāka slēgt jaunpieņemtie rūpnīcu strādnieki, 1941. gadā tika ieviestas jaunas normas, kas paredzēja darba disciplīnas ievērošanu un ražošanas plānu obligātu izpildi un arī pārpildi⁷³. Pēc tā saucamās vienvadības ieviešanas rūpniecības uzņēmumos, strādniekiem nebija tiesību iebilst vai pretoties administrācijas lēmumiem. Klāja neapmierinātības demonstrācija, nerunājot jau par aicinājumiem streikot, bija kriminālpārkāpums, par ko pienācās cietumsods⁷⁴. Pēc tam jau padomju vēsturnieki un ideologi atrada skaidrojumu – ar vienu gadu tiešām esot bijis par maz, lai lauztu Latvijas iedzīvotāju apziņu un pārvērstu viņus par padomju cilvēkiem.

Apstiprinājumu tam var atrast arī, piemēram, ja uzmanīgi izvērtējam LCAP priekšsēdētāja J. Putniņa referāta saturu par padarīto darbu un arodbiedrību uzdevumiem VK(b)P XVIII konferences un VCAP XI plēnuma lēmumu gaismā. Saskaņā ar komunistisko metodoloģiju, jebkurai runai vajadzēja sastāvēt no trīs daļām: ievaddaļa ar panākumu uzskaitījumu, bet kura nekad netika uzskatīta par svarīgāko, un secinājumiem. Vienmēr uzmanību pievērta otrajai daļai, kura parasti bija kritiska, ļoti daudzus gadījumos, īpaši Staļina laikā, pat graužoši kritiska, kas savukārt varēja mainīt un arī mainīja kompartijas, padomju un arodbiedrību nomenklatūras kadru karjeras izaugsmi. Kā redzams, šīs prasmes ļoti ātri apguva arī latviešu nomenklatūras pārstāvji. Interesanti, ja salīdzinām to, par ko runāja jau pieminētais J. Putniņš 1941. gadā, ar runu saturu, piemēram, LRAP priekšsēdētāja A. Zitmaņa laikā (1969-1988)⁷⁵, tad atšķirības atrast ir grūti, pie tam, arī problēmu un kļūdu uzskaitījums (birokrātisms, formalisms, atrakstīšanās, pierakstījumi utt.) dažāda līmeņa arodbiedrību darbā

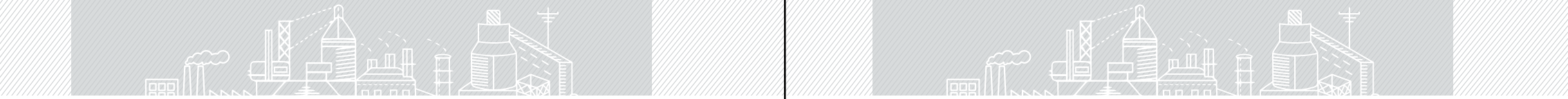
71 Putniņš J. Arodbiedrībām turpmāk veicamie uzdevumi. Propagandists un agitators. 1940. gada 1. septembris, Nr. 1.

72 Eglājs E. Propagandas biroja uzdevumi. Darbs. 1940. gada 11. augusts, Nr. 1.

73 1940.–1941. gada VCAP dokumenti, kas pārtulkoti.

74 Bleiere D. Darba likumdošana kā represīvās politikas sastāvdaļa. Grām.: Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. Konferenču materiāli. Rīga: Zinātne, 1992., 130. lpp.

75 Zitmanis A. Kāda ir mūsu vismasveidīgākā? Cīņa, 1981. g. 26. februāris.

bija palicis bez izmaiņām. Kas savukārt nozīmē, ka padomju modelis arī šajā ziņā izrādījās konkurēt nespējīgs un tā sabrukums bija objektīvi neizbēgams. Tas attiecas uz sociālistisko sacensību kā darba ražīguma paaugstināšanas instrumentu⁷⁶ un kapitālistiskās konkurences pretmetu, kuru organizācija bija viena no svarīgākajām padomju arodbiedrību funkcijām līdz pat 1989. gadam⁷⁷. Uz to, kas notika LPSR rūpniecības uzņēmumos 1940.–1941. gadā iespējams paskatīties arī no cita skatu punkta – uzņēmumu vadība un aroorganizācijas darīja visu iespējamo, lai izpildītu tikai minimālās prasības un mēģināja koncentrēties tikai uz tiešajiem ražošanas uzdevumiem. Šajā sakarā varētu pieminēt J. Putniņa minētos piemērus par rūpnīcas VEF un „Laima” aroorganizācijas un strādnieku „izdomu” – viņi savā sociālistiskās sacensības ligumā bija uzskaitījuši apņemšanās, kuru izpilde atbilda tam, ko viens normāls strādnieks dara darba laikā un arī ārpus tā: nenokavēt darbu, būt par piemēru citiem, aktīvi piedalīties sapulcēs, izrakstīt avīzes utt.⁷⁸.

Atskaišu sistēmai padomju modeli vienmēr bijusi liela loma, neatkarīgi no tā, bija vai nebija fiksētie skaitļi reālistiski. Tas attiecas arī uz Latvijas arodbiedrībām. Piemēram, dokumenti liecina, ka 1940. gada decembrī uz Maskavu tika nosūtīta informācija par to, ka Latvijas arodbiedrībās jau ir 250 000 biedru, no kuriem 70 000 sastāda tā saucamais arodbiedrību aktīvs⁷⁹, t.i., šo aktīvistu bija gandrīz tikpat daudz, cik arodbiedrību biedru neatkarības pēdējos gados. Arī pārkārtojumi arodbiedrību darbā, masveidības principa ieviešana un jaunās funkcijas liecināja, ka Latvijas sovjetizācijai nekāds pārejas periods nebija paredzēts. Uz 1941. gada jūniju bija noformējusies jaunā sistēma, kas ar dažām kosmētiska rakstura izmaiņām 50. gados pastāvēja līdz pat 1990. gada 4. maijam.

Tomēr, atgriežoties pie jautājuma – kāpēc Latvijas rūpniecības nacionalizācija notika tik ātros tempos? Atbilde, mūsaprāt, šoreiz nav saistāma tikai ar Latvijas un pārējo Baltijas valstu sovjetizācijas plāniem. PSRS gatavojās iesaistīties karā un Latvijas teritorija faktiski atradās uzbrukuma frontes nodrošināšanas zonā gan no militārā, gan ekonomiskā viedokļa. Tas bija galvenais iemesls, kāpēc Latvijas un arī pārējo Baltijas valstu iekļaušanai padomju modeli vajadzēja notikt ātri, tādējādi nodrošinot PSRS tautsaimniecības un visas sabiedrības mobilizācijas plānu izpildi. Mums arī jāatzīst, ka vismaz attiecībā uz sovjetizācijas pirmo gadu, tas notika bez nopietniem starpgadījumiem. Šī steiga un arī praktiskā nacionalizācijas pasākumu organizācija, nepārprotamo draudu un neiecietības uzkurināšana presē, protams, bija šoks tūkstošiem Latvijas iedzīvotāju. Dažu dienu laikā viņi faktiski zaudēja visus īpašumus

un smagā darbā iegūto labklājības līmeni. Ja tam pieskaita brutālo komunistisko propagandu (un, diemžēl pat vēl formāli neatkarīgās valsts prese tam ir spilgtākais apliecinājums), nacionālo simbolu aizliegšanu un represiju apjoma palielināšanos, tad nav jābrīnās par to, ka vācu karaspēka ienākšanu Latvijā ļoti daudzi novērtēja kā atbrīvošanu, kad ielās atkal izgāja tūkstošiem cilvēku.

Savukārt strādniecības izjūtas, acīmredzot bija ļoti pretrunīgas. No vienas puses – varētu būt apmierinājums ar tai atvēlēto lomu, noticot vietējo komunistu un PSRS propagandistiskajam uzstādījumam, ka no šī brīža tieši viņi kļūs par vadošo un virzošo spēku un īstajiem jaunās dzīves cēlājiem. No otras puses, viņus nevarēja neiespaidot dzīves līmeņa strauja kritums un darba organizācijas īpatnības. Viņiem galvenais bija saglabāt darba vietu, tātad vismaz kaut kādas garantijas savai un ģimeņu izdzīvošanai.

76 Шнейдере И., Савченко В. Развитие соцсоревнования в ЛССР. 1940-1975. Обзор литературы. Известия АН ЛССР, 1976, Nr. 4. С. 37–51.; Latvijas PSR strādnieku šķira. 1940-1980. Rīga : Zinātne, 1985. 557 lpp.

77 Zvaigzne M. Latvijas sovjetizācija: padomju arodbiedrību vēstures piemērs. 1940-1960. Latvijas Vēsture, 2011. Nr. 3: 56.–70.

78 Arodbiedrību tuvākie uzdevumi. Cīņa, 1941. gada 9. maijs. Nr. 101.

79 Профсоюзы СССР. Документы и материалы. Т.3. 1939–1953. Москва : Профиздат, 1963. С. 364.

Pēteris Guljāns

Latvijas valsts emeritētais zinātnieks,
Dr. habil. eoc., profesors, LZA goda loceklis

Rūpniecība – PSRS un Latvijas interešu samezglojumi

Piezīmes par pieeju jautājuma izpētē

Pirmā. Apcerējums veidots, vadoties no senās Romas vēsturnieka P.K. Tacita pirms apmēram 19 gadsimtiem formulētās pieejas vēstures notikumu pētīšanai: *Sine ira et studio*, resp., bez naida un partejiskuma (t.i., objektīvi). Lai noskaidrotu patiesību, un par to pārliecinātu arī citus, to skaitā, arī pretējās nometnes pārstāvjus, bezkaislīga, objektīva pieeja pagātnes norišu izpētē ir absolūti nepieciešama.

Otrā. Pēdējo gadsimtu vēsture uzskatāmi apliecina, ka pasaules attīstības procesus galvenokārt nosaka lielvalstu savstarpējās attiecības, spēku samērs starp tām un to interešu realizācijas paņēmieni – no izsmalcinātas diplomātijas līdz bruņotai cīņai. Kārtojot šīs attiecības, mazo valstu intereses un vēlmes tiek pilnīgi ignorētas. To realizētā politika, tai skaitā, attiecību veidošana starp tām un lielajām kaimiņvalstīm, kopējos procesus jūtami ietekmēt nevar. Latvijas un pārējo Baltijas valstu okupācija (1940. gads), tāpat arī PSRS paklausīgu režīmu izveidošana Austrum- un Centrāleiropā (pēc Otrā pasaules kara), izrietēja nevis no šo valstu vadītāju kļūdām attiecībā pret Padomju Savienību, bet bija rezultāts spēku samēram starp PSRS un Rietumvalstīm. Plašu informāciju par šo jautājumu varam gūt H. Kisindžera starptautisko attiecību vēsturei veltītajai apjomīgajā grāmatā.⁸⁰

Trešā. Šķiet, arī mūsdienās nav zaudējusi aktualitāti seno grieķu izteiktā atziņa, ka vēsture ir cilvēces skolotāja. Vadoties no tās, Latvijas okupācijas periodā notikušo procesu analīze jāveic ne tikai, un pat ne tik daudz, lai noskaidrotu tā radīto kaitējumu (jo to novērst vairs nav iespējams), bet galvenokārt tādēļ, lai apjaustu tā laika cilvēku pieļautās kļūdas, apkopotu pozitīvo pieredzi un izmantotu to mūsdienu sarežģīto problēmu risināšanā. Pašreizējās un īpaši pārdzamajā nākotnē sagaidāmās problēmas, lai gan nav identiskas pārdzīvotajām, tomēr ir ne mazāk būtiskas Latvijas valsts un tautas eksistences saglabāšanai.

80 Henrijs Kisindžers. Diplomācija. Jumava, 2001.

Laikmets un rūpniecība

Ir vispārzināms, ka cilvēces attīstības gaitā tās atsevišķu nodarbjū un tautsaimniecības nozaru loma mainās. XIX gadsimtā par attīstīto valstu galveno tautsaimniecības nozari kļuva rūpniecība. Tās loma palielinājās XX, nav zudusi arī XXI gadsimtā un, šķiet, neizdosies arī pārdzamajā nākotnē, īpaši ņemot vērā pasaules pārdzīvotības palielināšanos.

Rūpniecības lomu nosaka tas, ka nozares uzņēmumos pārveido dabā pieejamās minerālās izejvielas un bioloģiskos resursus cilvēka eksistencei, tā dzīves komforta nodrošināšanai, nepieciešamajos produktos. Turklāt tā:

- veicina tehnisko progresu;
- rada tehnisko bāzi visu cilvēka darbības jomu modernizācijai un vispārējam darba ražīguma kāpumam;
- rosina un veido nepieciešamos apstākļus valsts iedzīvotāju izglītības un profesionālo zināšanu līmeņa paaugstināšanai;
- paplašina cilvēku iespējas attīstīt un realizēt savas dotības, radošās spējas;
- valsts ekonomiskais un arī militārais potenciāls, un līdz ar to arī loma pasaulē, cieši saistīta ar rūpniecības attīstības līmeni.

Latvija pēc neatkarības izcīnīšanas bija karā izpostīta zeme un palikusi bez rūpniecības, jo lielie uzņēmumi, kuri darbojās pirms Pirmā pasaules kara Rīgā, Daugavpilī un citur, bija likvidēti. To ražošanas iekārtas 1915. gadā pārdislocēja uz Krievijas iekšējām guberņām un nebija vairs atgūstamas. Tas bija pirmais gadījums pasaules vēsturē, ka tiek demontētas un aizvestas lielas pilsētas gandrīz visu rūpniecības uzņēmumu ražošanas iekārtas. Līdz ar tām aizbrauca arī strādnieki. Noskaidrots, ka tikai Rīgu pameta 75 tūkstoši rūpnīcu strādnieku. Kopā ar ģimenes locekļiem pilsētu atstāja vairāk nekā 220 tūkstošu cilvēku,⁸¹ kas veidoja 42,3% no Rīgas iedzīvotāju skaita 1914. gada 1. janvārī.

Rūpniecības uzņēmumu evakuācija padarīja Latviju, agrāk samērā augsti industrializētu teritoriju, par agrāru reģionu. Latvijas brīvvalsts laikā tikai 1938. gadā tika sasniegts pirmskara rūpniecības produkcijas apjoms (pēc vērtības). Starpkaru periodā, īpaši 30-to gadu nogalē sasniegtais veidoja visai cerīgu ainu, lai gan Latvija visumā joprojām palika agrāra valsts. Mūsdienīgas rūpniecības radīšana bija aktuāls uzdevums, jo bez laikmetam atbilstošas rūpniecības nebija iespējams padarīt Latviju par attīstītu Eiropas valsti. Latvijas okupācija un iekļaušana PSRS sastāvā radikāli mainīja situāciju.

81 Ю. Н. Нетесин. Промышленный капитал Латвии (1860–1917 гг.). Рига „Зинатне”, 1980. стр. 207.

Industrializācija – PSRS eksistences pamatproblēma

Kopš PSRS izveidošanas, tās izdzīvošanas un lomas pasaulē nostiprināšanas viena no galvenajām un sarežģītākajām problēmām bija laikmetam atbilstošas rūpniecības radīšana. Šī mērķa sasniegšanai tika novirzīti visi pieejamie resursi, to skaitā, minimizējot līdzekļu izlietojumu iedzīvotāju ikdienas vajadzību apmierināšanai. Šķiet, pilnīgi loģiski, ka Baltijas valstu rūpniecības potenciāls pēc to aneksijas, radīja PSRS papildus iespējas tās virzībā uz minēto mērķi.

Objektīvi Latvijas sabiedrība bija ieinteresēta **savas** mūsdienīgas rūpniecības izveidē – **tādas, kas veicinātu Latvijas iedzīvotāju nodarbinātību, to radošo spēju attīstību un labklājības kāpumu**. Pēc aneksijas, saprotams, netrūka rožainas nākotnes solījumu, kuru ticamību uzturēja sākotnējie pasākumi rūpnieciskās ražošanas kāpināšanā. Tas sabiedrības tajā daļā, kuru tieši neskāra īpašumu nacionalizācija un represijas, veidoja, ja ne pozitīvu, tad vismaz neitrālu noskaņojumu pret notiekošo. Šādu attieksmi uzturēja arī tas, ka Eiropā jau bija sācies Otrais pasaules karš.

Pēc Otrā pasaules kara PSRS tautsaimniecības attīstības pamatuzdevums palika nemainīgs. Resursu ierobežotība un nepieciešamība ātri atjaunot kara laikā izpostīto tautsaimniecību rosināja forsēt rūpniecības attīstību vispirms Baltijas republikās, kurās karadarbības postījumi bija relatīvi mazāki. Uzturēts tika arī ambiciozais mērķis: panākt un pārspēt attīstītās kapitālistiskās valstis vispirms rūpniecības jaudas ziņā. Kā tas beidzās, ir labi zināms. Tomēr, ignorējot PSRS situāciju pasaulē, tās kopējos mērķus, un pieejamos resursus, nav iespējams izprast rūpniecības potenciāla veidošanu Latvijas teritorijā. Latvija ātri zaudēja „jaunās” padomju republikas statusu un kļuva par parastu PSRS sastāvdaļu.

Būtiski ir tas, ka Padomju Savienībā visas tautsaimniecības, bet rūpniecības it īpaši, attīstību organizēja un regulēja centralizēti. Viena no izplatītākajām kļūdām, analizējot šo periodu, ir mēģinājumi runāt par Latvijas (PSR) rūpniecību, kā kaut ko pastāvīgu – republikai piederošu. Atsevišķu **republiku rūpniecības praktiski nebija**. Jebkuras republikas teritorijā bija dislocēta daļa PSRS rūpniecības uzņēmumu, kuru darbības pamatjautājumus tieši vai pastarpināti (ar republikas Ministru Padomes un tai pakļauto institūciju palīdzību) regulēja centrālie ekonomikas vadības orgāni.

PSRS tautsaimniecības vadības sistēma

Atstājot malā deklaratīva rakstura institūcijas un to pieņemtos lēmumus (Koppartijas kongresi, Augstākās padomes sesijas u.tml.), augstākā vadības institūcija PSRS reāli bija Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālā komiteja (CK), – konkrēti tās Politbirojs. CK lēmumu pieņemšanai nepieciešamo informāciju gatavoja un analīzi veica, kā arī visu lielvalsts resoru un teritoriju darbību pārraudzīja liels skaits CK, t.s.

aparāta darbinieku. Koppartijas lomu rūpniecības attīstības jautājumu risināšanā Latvijas PSR teritorijā aplūkosim nedaudz zemāk.

Centrālais rūpniecības (arī citu tautsaimniecības nozaru) praktiskās vadības orgāns bija PSRS Ministru Padome (MP). Jāpiebilst, ka Padomju Savienībā valdība, jeb kā to oficiāli sauca – Ministru Padome, nebija valsts politiskās vadības institūcija, kā tas bija un ir citur pasaulē. Tā nodarbojās galvenokārt ar saimnieciskiem jautājumiem. Tās reālo sastāvu veidoja ne ministru kopums (PSRS to bija vairāki desmiti), bet MP priekšsēdētājs un tā vietnieki, kuru skaits bija iespaidīgs. Piemēram, Latvijā bija 5, bet PSRS ievērojami vairāk. MP sēdēs ministri parasti piedalījās, tikai apspriežot to atbildībai piekritošos jautājumus, un nereti nokļuva peramo zēnu lomā. Tautsaimniecības ražošanas nozares pārzinošās ministrijas, komitejas un citas institūcijas pēc to veicamajām funkcijām dalās trīs grupās.

1. **Funkcionālās** – tās, kuru pārzinā bija atsevišķu valsts pārvaldes kopējo funkciju realizācija: Plāna komiteja, Celniecības komiteja, Sagādes komiteja, Statistikas komiteja, Finanšu ministrija u.c. To pakļautībā bija dažas pētniecības institūcijas, bet parasti nebija ražošanas uzņēmumu.

2. **Vissavienības** rūpniecības un transporta nozaru ministrijas. Pakļautībā nozīmīgākie PSRS iegūstošās rūpniecības, mašīnbūves, ķīmiskās rūpniecības un citu nozaru uzņēmumi, kā arī specializēti pētniecības institūti un projektēšanas organizācijas. Līdzīgi bija veidotas transporta jomas (dzelzceļa, gaisa, jūras) ministrijas.

3. **Koprepublikāniskās** ministrijas. Kā rāda to nosaukums, pārraudzīja atsevišķu nozaru darbību kopā ar republiku ministru padomēm pakļautajām līdzīga nosaukuma ministrijām, vai citām institūcijām. Pakļautībā bija galvenokārt iedzīvotāju patēriņa preču ražošanas uzņēmumi. To kompetencē bija atsevišķos uzņēmumos ražotās produkcijas sadale, ražošanai nepieciešamo materiālo un finanšu resursu piešķiršana, jaunu uzņēmumu būvniecības un citi jautājumi.

Atsevišķu ministriju un to vadītāju darbu pārraudzīja PSRS MP (konkrēti viens no MP priekšsēdētāja vietniekiem) un Partijas CK attiecīgā struktūrvienība. Vērtējot atsevišķa ministra un ministrijas paveikto, būtiska nozīme bija pakļauto uzņēmumu darbības rezultātiem, produkcijas ražošanas apjoma kāpumam, piešķirto investīciju izmantošanas efektivitātei un citiem darbības rādītājiem. Tas rosināja ministrijas realizēt ražošanas paplašināšanu vispirms tur, kur to varēja izdarīt ātrāk un ar mazākiem ieguldījumiem. Latvija, īpaši pirmajā pēckara periodā, tika uzskatīta par vienu no reģioniem, kur ministrijām vieglāk izpildīt šīs prasības. Vissavienības nozaru ministrija bija kaut kas līdzīgs to pakļautībā esošo uzņēmumu īpašniekiem, kas sīkti turējās pie savu uzņēmumu saglabāšanas un paplašināšanas. Vietējo varas institūciju vēlme slēgt kādu uzņēmumu bija gandrīz nerealizējama. Uzskatāms piemērs – „Rīgas Superfosfāta rūpnīca”, kuru izdevās likvidēt, tikai dabā iepazīstinot PSRS MP priekšsēdētāju ar reālo rūpnīcas izmēru nodarīto kaitējumu videi.

Republikās pārvaldes shēma bija līdzīga, izņemot Vissavienības ministriju neesamību. Bez tam republiku MP pakļautībā bija dažas institūcijas, kurām nebija attiecīga Savienības pārvaldes orgāna (Vietējās rūpniecības, Vietējā kurināmā, Sadzīves pakalpojumu).

Samērāniecīga bija republiku saimnieciskās vadības institūciju (MP, Plāna komitejas) iespēja ietekmēt lielo Savienības pakļautības uzņēmumu darbību, īpaši to paplašināšanās tieksmi. Galvenā svira – partijas orgāni, kuriem zināma ietekme tomēr bija. Katrā uzņēmumā funkcionēja partijas organizācija ar tiesībām kontrolēt uzņēmuma vadības darbību. Uzņēmumu partijas organizāciju darbību pārraudzīja attiecīga LKP teritoriāla institūcija (pilsētu un rajonu komitejas).

Pēdējo uzdevums bija rūpēties, lai tās teritorijā izvietotie saimnieciskie objekti darbotos atbilstoši PSKP CK nostādņēm. Būtiska nozīme bija tam, ka par uzņēmuma vadītāju varēja kļūt tikai ar vietējā partijas orgāna akceptu. Tam bija tiesības jebkura uzņēmuma vadītāju sodīt ar attiecīgu partijas sodu un pieprasīt tā atbrīvošanu no darba. Tas spieda arī lielos Vissavienības pakļautības uzņēmumus rēķināties ar republikas interesēm, saprotams, ja tās izvirzīja LKP CK. Tā kā Latvijas CK vadītājus ievēlēja tikai ar PSKP CK akceptu, saprotams, ka tā realizēja tikai Maskavas nostādnes. Jāpiebilst gan, ka aplami būtu uzskatīt, ka PSKP CK politika bija visiem līdzekļiem forsēt rūpniecības attīstību Latvijā. Visumā, kā redzams no PSKP kongresu un plēnumu materiāliem, tā iestājās par ražotāj spēku vienmērīgāku izvietojumu PSRS teritorijā. Tomēr ierobežotie resursi un izveidotā tautsaimniecības vadības sistēma apgrūtināja šo ideju realizāciju. Dažādas pakļautības uzņēmumu loma Latvijas PSR redzama 1. tabulā.

1. tabula

Ražotās rūpniecības produkcijas daļa, %⁸²

	1970	1984
Vissavienības ministriju uzņēmumi	34	37
Koprepublikānisko ministriju uzņēmumi	56	51
Republikas ministriju uzņēmumi	10	12

Rūpniecības attīstības periodi Latvijā

Nozares attīstībā Latvijā saskatāmi divi atšķirīgi periodi. Lai gan abos šajos periodos tā funkcionēja kā visas PSRS rūpniecības daļa, tomēr republikas saimnieciskās vadības institūciju un lēmumu pieņemšanas zinātniskās pamatotības iespējas un ietekme būtiski atšķīrās.

82 Latvijas PSR tautas saimniecība 1970. gadā. Statistisko datu krājums. Izdevniecība „Statistika” Latvijas nodaļa, Rīga, 1972, 79. lpp. Latvijas PSR tautas saimniecība 1984. gadā. Statistikas gadagrāmata. Rīga, „Avots”, 1985. 64. lpp.

Pēckara periods

Šī perioda laika robežas var traktēt dažādi – atkarībā no dalījuma mērķa. Nereti to apzīmē ar laika posmu, kurā tika novērsti būtiskākie kara laika postījumi un sasniegti pirmskara ražošanas apjoms. Mūsu analizē „pēckara periodā” iekļauts laika posms, kurā Latvijas tautsaimniecības attīstība norisa atbilstoši atsevišķu PSRS ministriju iecerēm un republikas vadošās iestādes maz ietekmēja procesa norisi. Kā zemāk tiks paskaidrots, Latvijā tas nosacīti ietver laika posmu līdz 1970. gadam. Šajā laikā, vērtējot no republikas interešu un resursu viedokļa, notika lielā mērā stihiska rūpniecības strauja izaugsme. Raugoties no PSRS viedokļa, **izaugsmi Latvijā veicināja vairāki faktori:**

- mazāki, nekā citās PSRS teritorijās, ar kara darbību saistītie postījumi (saglabājās daudzu uzņēmumu korpusi, transporta sistēma, dzīvokļi un komunālie uzņēmumi);
- kadru minimuma esamība (bija pieredzējušu inženiertehnisko darbinieku un kvalificētu strādnieku minimums);
- labākas nekā citur PSRS iespējas piesaistīt cilvēkus no citiem reģioniem (tieksme dzīvot rietumnieciskajā Baltijā, iespēja ar administratīvām metodēm, saprotams, uz vietējo iedzīvotāju komforta pazemināšanas rēķina ar relatīvi mazākām investīcijām, nodrošināt ar dzīvokļiem un sociāli komunālo pakalpojumu iestādēm);
- Latvijas relatīvā tuvība Vācijai, no kuras sākotnēji reparāciju kārtībā piegādāja daļu ražošanas iekārtu.

Rūpniecības izaugsmes rezultāti šajā periodā redzami 2. tabulā.

Aplūkojamajā laika posmā rūpniecības produkcijas izlaide un nozarē strādājošo skaits Latvijas PSR palielinājās ievērojami straujāk nekā vidēji PSRS. Bija vērojams paradokss. Latvijā, kā zināms, ierindojama starp Eiropas valstīm, kurām Otrā pasaules kara laikā un saistībā ar to bija vislielākie dzīvā spēka zaudējumi (liels skaits kritušo abu karojošo valstu armijās, represēto un deportēto desmiti tūkstošu, masveidīga emigrācija, bēgot no iespējamām padomju režīma represijām). Izrādījās, ka iedzīvotāju skaita katastrofālais samazinājums republikas teritorijā, centralizēti pārvaldītās lielvalsts apstākļos, bija viegli pārvarams šķērslis. To atrisināja, iepludinot iedzīvotājus no citiem PSRS reģioniem. Mūsu rīcībā nav informācijas, kas liecinātu, ka migrantu plūsmas tika speciāli plānotas vai centralizēti virzītas. Tomēr ir pilnīgi acīmredzams, ka migrantu oficiāli neorganizēta ieplūde tika uzskatīta par dabisku un vēlamu procesu un noklusēti veicināta, radot arvien jaunas darba vietas. Par to darbā iekārtošanu rūpējās uzņēmumu vadītāji. Šajos amatos sākotnēji vietējos kadrus pakāpeniski aizstāja iebrāucēji.

2. tabula

Rūpniecības produkcijas, tajā nodarbināto un iedzīvotāju skaita izmaiņas 1940.–1970. gados⁸³

	1940.–1950.	1950.–1960.	1960.–1970.
Rūpniecības produkcijas palielinājums			
PSRS, %	173	303	227
Latvijas PSR, %	303	363	248
Attiecība (PSRS = 1)	1,75	1,20	1,09
Rūpniecības ražošanas personāls			
PSRS, %	117	148	140
Latvijas PSR, %	151	163	143
Attiecība (PSRS = 1)	1,29	1,10	1,02
Iedzīvotāju skaita izmaiņa			
PSRS, %	92	119	114
Latvijas PSR, %	103	109	112
Attiecība (PSRS = 1)	1,12	0,92	0,98

Jāpiebilst, ka tabulas trešajā daļā (iedzīvotāju skaita izmaiņas) sniegtais salīdzinājums nesniedz pilnīgi korektu ainu, jo vidējo PSRS iedzīvotāju skaita pieaugumu jūtami ietekmēja Vidusāzijas un daļēji arī Aizkaukāza republiku straujšais iedzīvotāju skaita kāpums. Republikās, no kurām Latvijā ieplūda lielākā daļa migrantu, palielinājuma tempi bija daudz mazāki. Tā iedzīvotāju skaits 1970. gadā, salīdzinot ar 1940. gadu bija: Krievijas Federācijā 118,1%, Ukrainas PSR 114,0%, bet Baltkrievijā 99,5%, resp., mazāks nekā 1940. gadā. Latvijā, neskatoties uz lielajiem iedzīvotāju skaita zudumiem, kāpuma temps bija 125,3% un Igaunijā pat vēl lielāks – 128,7%. Zīmīgi, ka Lietuvā, kurā pirms iekļaušanas PSRS sastāvā, rūpniecības gandrīz nebija, nebija nosacījumu migrantu ieplūdei un iedzīvotāju skaits aplūkojamajā laika posmā (1940.–1970.) palielinājās tikai par 6,9%.⁸⁴ Migrantu ieplūdi bremsēja arī tas, ka Lietuvā saglabājās samērā labs iedzīvotāju dabiskais pieaugums.⁸⁵

Latvijas pārvēršana par augsti industrializētu PSRS teritorijas daļu, oficiālā propagandā, saprotams, pasniedza kā sasniegumu un sociālistiskās sistēmas priekšrocību apliecinājumu. Par to, ka uzņēmumi tika veidoti un paplašināti, lai ražotu produkciju visas valsts vajadzībām un, ka izaugsmes galvenais resurss bija

83 Latvijas PSR tautas saimniecība 1970. gadā. Izdevniecības „Statistika” Latvijas nodaļa, Rīga, 1972, 80. un 94. lpp.; Latvijas PSR tautas saimniecība 1975. gadā. Izdevniecība „Liesma” Rīga 1976, 6. lpp.; Народное хозяйство СССР в 1970 г. Издательство «Статистика», Москва 1971, стр. 7, 9, 130, 131 и 158.

84 Народное хозяйство СССР в 1970 г. Издательство «Статистика», Москва 1971, стр. 9.

85 Народное хозяйство СССР в 1980 г. Издательство «Финансы и Статистика», Москва 1981, стр. 33.

iedzīvotāju pārvietošana no citiem PSRS reģioniem, nerunāja. Jautājums bija: cik ilgi šāds attīstības modelis var turpināties un kam tas ir izdevīgs?

Raugoties no PSRS interešu īpaši Vissavienības ministriju viedokļa, pirmajās pēckara piecgadēs izveidotā rūpniecība kļuva par tālākas **attīstības veicinošu faktoru**. To sekmēja:

- izveidotie pamatfondi, tai skaitā, arī neražojošajā sfērā;
- relatīvi labi attīstīta tehniskā infrastruktūra, jeb rūpniecību un celtniecību apkalpojošās nozares (transports, elektroenerģētika);
- labvēlīgi klimatiskie, augsnes un ūdens apgādes apstākļi;
- kvalificētu strādnieku un inženieru kadru kodola esamība;
- iedzīvotāju augstāks, nekā vidēji PSRS dzīves un izglītības līmenis labvēlīgi ietekmēja darbaspēka ieplūdi no citiem PSRS reģioniem.

Raugoties no PSRS viedokļa, bija arī **attīstību ierobežojoši faktori**:

- rūpniecībai nepieciešamo svarīgāko izejvielu trūkums;
- brīvu vietējo darbaspēka resursu neesamība (lozungs par ražošanas attīstību, lai nodrošinātu iedzīvotāju nodarbinātību, nav piemērojams);
- neatrisināta problēma bija arī ietilgusi būtiskā atšķirība starp PSRS republikām industrializācijas un līdz ar to dzīves līmeņa un dzīves veida ziņā.

Latvijas sabiedrības sākotnējās intereses – izveidot mūsdienīgu tautsaimniecības struktūru, sen bija sasniegtas, un rūpniecība bija pārvērtusies par nozīmīgāko migrantu iesūkšanas objektu un reālu draudu latviešu nācijas saglabāšanai. Lai vājinātu šo procesu, vispirms vajadzēja apturēt strādājošo skaita kāpumu šajā nozarē.

Pirmais mēģinājums aizstāvēt Latvijas intereses bija tā saucamā nacionālkomunistu darbība. Tās redzamākie dalībnieki: E. Berkļavs, P. Dzērve, I. Pinksis, E. Mukins. Neiedziļinoties detaļās, atzīmēsim, ka:

- to mērķis bija visnotaļ simpātisks un latviešu nācijas interesēm atbilstošs;
- darbības taktika tomēr neatbilda reālajai situācijai Padomju Savienībā un nacionāli noskaņoto un šovinistisko uzskatu aizstāvju spēku samēram Latvijā.

Pēdējais apstāklis galvenokārt noteica šīs kustības neveiksmi. Tās sagrāves rezultāti ilgus gadus iespaidoja atsevišķu darbinieku uzvedību, to spēju un tieksmi objektīvi vērtēt notikumus, meklēt problēmu risinājumus.

Problēmas izpēte – jauna perioda sākums

Zināmas iespējas rosināt izmaiņas pavēra PSRS centrālo pārvaldes orgānu lēmums pirms piegādes plānu izstrādes veikt nākotnes (10–15 gadiem) problēmu izpēti, nozaru un teritoriju interešu un iespēju savlaicīgu saskaņošanu.

Pētījuma problēmas kopējais nosaukums bija: PSRS ražotājspēku attīstības un izvietojuma ģenerālā shēma (konkrētam laika periodam). Pirms Ģenerālās shēmas izveides tika sagatavotas atsevišķu nozaru (ministriju) un republiku (Krievijas Federācijā – ekonomisko reģionu) Teritoriālās ražotājspēku attīstības un izvietojuma shēmas. To apspriešanas gaitā vajadzēja saskaņot nozaru ministriju ieceres ar republiku iespējām tās realizēt. Tā kā nozaru un republiku intereses bieži vien nebija identiskas, *konsensumu* tiecās panākt sarakstes vai tiešo diskusiju veidā starp republiku un ministriju institūcijām, vai arī vadošajā šī projekta pētnieciskajā institūcijā – Ražotājspēku izpētes padomē (saīsināti no krievu valodas – SOPS) pie PSRS Valsts Plāna komitejas un visbeidzot PSRS Valsts plāna komitejā. Shēmu izstrādes projekta realizācija pavēra iespējas savlaicīgi (pirms attiecīgu pasākumu iekļaušanas PSRS tautsaimniecības attīstības plānā), novērst disproporciju rašanos un republiku interešu ignorēšanu.

Shēmu izstrāde sākās 1963. gadā un pirmā aptvēra nākamo piecu gadu periodu (1976.–1970. gadi). Ierobežotā laika un nepietiekamās pieredzes dēļ Latvijas shēmas izstrādātāji aprobežojās ar ministriju un citu resoru ieceru apkopošanu un kopējo bilanču (darbaspēka, būvdarbu apjoma un būvorganizāciju jaudu u.c.) vērtēšanu.

Nozīmīgākais un paliekošākais darbs tika veikts, gatavojot nākamo darbu – Latvijas PSR ražotājspēku attīstības un izvietojuma shēmu 1971.–1980. gadiem. Darba veicējiem (vispirms man kā tā vadītājam) bija saprotams, ka galvenā, lai gan noklusētā problēma, bija migrācija. Kā to ierobežot, īpaši ņemot vērā 1959. gada notikumu pieredzi? Atgādināšu, ka LKP CK birojā, apspriežot ZA Ekonomikas institūta direktora P. Dzērves darbu, LK CK pirmais sekretārs A. Pelše pilnīgi ignorēja pārbaudes komisijas viņam izvirzīto galveno apvainojumu par novirzīšanos no marksisma ļeņinisma teorētiskajām nostādnēm un plānošanas praksē pieņemtā tautsaimniecības nozaru dalījuma (grupa „A” un „B”), bet skaidri deklarēja: „*Ražotājspēku attīstība jūs, Berklavu un Pinksi, neinteresēja. Jūs satrauca cits jautājums – lai latvieši nesajauktos ar citām*

tautām”⁶⁶. No šādas tēzes nepārprotami izrietēja prasība, ka tautsaimniecības attīstībai **nevis jānovērš** vai vismaz jāmazina, bet, gluži otrādi, **jāveicina tautu sajaukšanās**.

Te jāpaskaidro, ka padomju sistēmā, neskatoties uz formālo pārvaldes struktūru un ārēji it kā koleģiālu lēmumu pieņemšanas kārtību, republikas faktiskais valdnieks bija kompartijas CK pirmais sekretārs. Tādas varas, kāda toreiz bija CK pirmajam sekretāram, tagadējā neatkarīgajā Latvijā nav nevienam visaugstākā līmeņa vadītājam. CK un tās pirmā sekretāra lomu noteica ne tikai tas, ka visus nozīmīgākos lēmumus republikas Augstākā Padome un Ministru Padome pieņēma tikai pēc CK (vai tās pārstāvju) akcepta saņemšanas, bet galvenokārt tādēļ, ka tikai tā izlēma jautājumus par cilvēku virzīšanu pa karjeras kāpnēm, to iecelšanu vadošos amatos vai padzīšanu no tiem. Tādēļ CK vadītāja izteiktā atziņa nebija apspriežama, bet pieņemama zināšanai un izpildīšanai.

Tautsaimniecības attīstības problēmu izstrādātājiem bija skaidrs, ka ieteikt pasākumus, kas tieši un atklāti rosinātu bremsēt šo procesu nebija pieļaujams ne tikai, lai izvairītos no apvainojumiem buržuāziskajā nacionālismā un personīgas dabas nepatīkšanām, bet galvenokārt tādēļ, ka šādi ieteikumi tiktu apturēti un negūtu tālāku virzību. Lai gan A. Pelše jau bija Maskavā (kopš 1966. gada), tomēr CK vadībā palika tā līdzgaitnieki un viņa nostādnēs joprojām bija spēkā. Bija jāmeklē citi risinājumi, – tādi, kas atbilstu Latvijas interesēm un saskanētu ar PSRS tautsaimniecības attīstības pamatmērķi, kurus vismaz nevarētu iztulkot kā PSRS kopējo interešu ignorēšanu.

Iepriekšējā PSRS vēstures periodā rūpniecības attīstībā galvenais uzdevums bija nodrošināt ražošanas apjoma palielinājumu. Analizējot tautsaimniecības procesus secinājām, ka šāda tendence nevar būt ilgstoša. Arvien aktuālāka kļuva resursu problēma, – saasinājās nepieciešamība nodrošināt to racionālāku izmantošanu. Turklāt bija acīmredzams, ka PSRS būtiski atpalika no vadošajām Rietumvalstīm ne tik daudz ražošanas apjoma, cik tās efektivitātes jomā.

Ņemot vērā Latvijas tautsaimniecības sasniegto līmeni, par tās rūpniecības attīstības galveno mērķi noteicām nevis ražošanas apjoma pieaugumu, kā tas tika darīts iepriekš, bet tādu attīstību, kas dotu **maksimālu ieguldījumu** PSRS tautsaimniecības **efektivitātes** kāpumā. Šāds formulējums nebija pretrunā ar Kompartijas vispārējām nostādnēm un galvenais – pilnīgi atbilda republikas interesēm. Tika izvirzīta tēze, ka republikas rūpniecību turpmāk jāattīsta, bez strādājošo skaita palielinājuma tikai uz darba ražīguma kāpināšanas rēķina. Šāds mērķis nevarēja būt vienkārši lozungs. Tas tika pamatots ar šādiem argumentiem.

1. Nodarbināto skaits rūpniecībā, attiecinot uz 1 000 iedzīvotājiem Latvijā, bija (168) vislielākais starp Savienotajām republikām – par 25% pārsniedza PSRS

- vidējo (134) un apmēram 4 reizes Vidusāzijas republiku rādītājus. Rūpniecībā un būvniecībā kopā nodarbināja 208 uz 1000 iedz. Nedaudz lielāks šis rādītājs bija tikai 4 pasaules visindustriālizētākajās valstīs (Šveicē, VFR, Lielbritānijā un Čehoslovākijā). Pārējās tas bija ievērojami mazāks⁸⁷.
2. PSRS tautsaimniecības efektivitāti mazināja izejvielu un gatavās produkcijas pārvadājumu attāluma palielinājums. Neskatoties uz cauruļvadu strauju izveidi visu kravu pārvadājuma vidējais attālums pa dzelzceļu 1940.–1970. gados palielinājās par 23%, to skaitā, melno metālu par 31%.⁸⁸ Tātad, lai kāpinātu efektivitāti, nepieciešams ierobežot resursu patēriņu izejvielu un gatavās produkcijas pārvadāšanai, attiecinot uz nacionālā ienākuma vienību. To var sasniegt, izvietojot ražošanu tuvāk izejvielu un patēriņa reģioniem, nevis no tiem attālinātajā Latvijā.
 3. Viens no lētākiem ražošanas palielināšanas un investīciju ekonomēšanas veidiem bija jau radīto jaudu pilnīgāka izmantošana, palielinot nodarbinātības maiņu koeficientu. Latvijā tas bija zems. Tādēļ jaunu objektu radīšana vēl vairāk samazinātu esošo jaudu izmantošanu un pazeminātu kopējo tautsaimniecības efektivitāti.
 4. Latvijā jau pilnīgi izsmeltas tās priekšrocības, kas šeit, raugoties no PSRS tautsaimniecības efektivitātes viedokļa, bija pirmajos pēckara gados. Tādēļ palielinot strādājošo skaitu rūpniecībā obligāti jābūvē arī jauni infrastruktūras objekti, tāpat kā citos reģionos.

Secinājums: vērtējot no PSRS tautsaimniecības efektivitātes palielināšanas viedokļa, jaunu uzņēmumu celtniecība Latvijā nav lietderīga. Esošo uzņēmumu ražošanas apjoma kāpums jānodrošina bez strādājošo skaita palielināšanas, tikai kāpinot to darba ražīgumu.

Nostādne par tautsaimniecības attīstības plānošanas radikālu maiņu sākotnēji tika izklāstīta Latvijas PSR Valsts plāna komitejas sēdē un radīja tās locekļu (kas lielākoties bija ministri) zināmu apmulsumu. Pēc nostādņu prezentācijas iestājās neveikls klusums. Mūsu ieteikumus atbalstīja Valsts plāna komitejas priekšsēdētājs (M. Ramāns). Nākošais etaps bija Shēmas prezentācija PSRS Shēmu izstrādes vadošā organizācija – SOPSā, kas faktiski bija PSRS Valsts plāna komitejas tautsaimniecības perspektīvās attīstības problēmu vadošā pētniecības institūcija. Tur mūsu apsvērumi guva visnotaļ pozitīvu vērtējumu.

Republikas vadošie (t.s. direktīvie) orgāni sākotnēji atklāti nepauda savu viedokli, bet vēlāk, šķiet, pēc pozitīva vērtējuma Maskavā (SOPSā) kļuva par šāda modeļa

87 П. В. Гулян. Латвия в системе народного хозяйства СССР, Издательство «Зинатне», Рига 1967. стр. 268.

88 Народное жозяйство СССР в 1970 г. Издательство «Статистика», Москва 1971, стр. 432.

atbalstītājiem. Prasība nodrošināt rūpniecības izaugsmi bez strādājošo skaita palielinājuma kļuva par republikas vadošo institūciju ikdienas darba saturu.

Latvija, konkrēti ražotājspēku attīstības un izvietojuma shēmas izstrādātāji, bija pirmie, kas PSRS pamatoja pārmaiņu nepieciešamību. Pakāpeniski šāda pieeja tika realizēta visā Padomju Savienībā. Latvijas PSR Valsts Plāna komiteja iesaistīja Shēmas izstrādātājus Vissavienības ministriju iecerēto projektu par jaunu objektu būvniecību Latvijā vērtēšanā. Balstoties uz minētajiem argumentiem, šie projekti argumentēti tika noraidīti. Šo projektu (autoriepu, mehanizētu ražošanas līniju, kuģu elektroiekārtu un daudzu citu) realizācijas gadījumā Latvijā tiktu radīti nosacījumi vismaz pāris simtu tūkstošu migrantu ieplūdei.

Tautsaimniecībā, kā zināms, valda izteikta inerce. Tādēļ nevarēja gaidīt, lai strādājošo skaita pieaugums rūpniecībā pēc jaunās pieejas akceptēšanas apstātos. Tas notika pakāpeniski. Rūpniecībā nodarbināto skaita izmaiņas PSRS un Latvijas PSR parādītas 3. tabulā un attēlā.

3. tabula

Rūpniecībā nodarbināto skaita izmaiņas, tūkstošos⁸⁹

Gadi	PSRS	Latvijas PSR
1940.–1950.	2 238	57,7
1951.–1955.	2 050	21,3
1956.–1960.	5 253	86,1
1961.–1965.	4 827	68,0
1966.–1970.	4 146	50,7
1971.–1975.	2 461	7,6
1976.–1980.	2 837	9,0
1981.–1985.	1 212	1,1
1986.–1990.	-2 817	-70,4

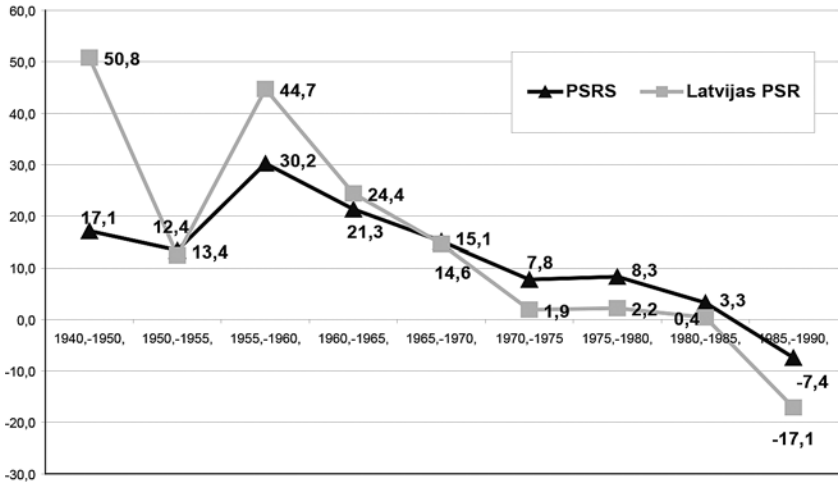
Ja laika posmā no 1951. līdz 1970. gadam rūpniecības personāla skaits palielinājās par 226,1 tūkstošiem, jeb vidēji par 56,5 tūkstošiem katrus piecus gadus, tad sākot realizēt minēto politiku, palielinājuma tempi būtiski saruka un katrus turpmākos piecus gadus (līdz 1985. gadam) palielinājums attiecīgi bija: 7,6; 9,0 un 1,7 tūkst., jeb vidēji 6,1 tūkst. piecgadē. Radikālas izmaiņas notika pēdējā PSRS pastāvēšanas piecgadē – rūpniecībā nodarbināto skaits ne tikai nepieauga, bet samazinājās par 71,0 tūkst, jeb 17,1%.

89 PSRS un Latvijas PSR Statistikas gadagrāmatas.

Rūpniecībā nodarbināto skaita pieauguma mērogi kritās arī visā PSRS. Šīs izmaiņas tomēr bija mazāk izteiktas nekā Latvijā. Ja laika posmā no 1951. līdz 1970. gadam katrus piecus gadus rūpniecības personāla skaits palielinājās vidēji par 4 069 tūkst., tad turpmākajos 15 gados par 2 170 tūkst. katrus piecus gadus, t.i., par 46,7% mazāk. Latvijā šis sarukums, kā rāda iepriekš minēti skaitļi, bija 89,2%. Arī visā PSRS pēdējā tās pastāvēšanas piecgadē rūpniecības personāla skaits samazinājās par 7,4%, ievērojami mazāk nekā Latvijā (17,1%).

1. attēls

Rūpniecībā nodarbināto skaita izmaiņas, %

Attiecībā uz analizējamā perioda pēdējo piecgadi (1986.–1990.) rodas jautājums, vai uzrādīto strādājošo skaita būtisko sarukumu nav izraisījis rūpniecības ražošanas apjoma kritums. Kā rāda 4. tabulas skaitļi, daļēji to var attiecināt tikai uz visas PSRS rūpniecību, turklāt, tikai 1990. gadu, kad ražošanas apjoms samazinājās par 2 un strādājošo skaits par 3 procenta punktiem. Latvijā pirmajos četros gados ražošanas apjoms turpināja palielināties, bet strādājošo skaits strauji samazināties. Tikai pēdējā šī perioda gadā (1990.) produkcijas izlaide palika iepriekšējā gada līmenī, bet strādājošo skaits saruka par 7,1 procentpunktu (29,4 tūkst.).

4. tabula

Rūpniecības produkcijas apjoma un strādājošo skaita dinamika 1985.–1990. gadā, %⁹⁰

Gadi	Rūpniecības produkcija		Strādājošo skaits	
	PSRS	Latv. PSR	PSRS	Latv. PSR
1985	100	100	100,0	100,0
1986	104	104	100,3	99,6
1987	108	108	100,1	98,2
1988	113	112	98,1	94,3
1989	115	115	95,6	90,0
1990	113	115	92,6	82,9

Atrodoties PSRS sastāvā, rūpniecība Latvijā ātri kļuva par galveno tautsaimniecības nozari. Tās produkcijas apjoms 1940.–1990. gados palielinājās 60 reizes. Visā PSRS kāpums bija 42 reizes. Arī strādājošo skaita pieaugums rūpniecībā Latvijas teritorijā apsteidza vidējo palielinājumu Padomju Savienībā. Latvijas daļa PSRS rūpniecībā nodarbināto skaitā jūtami pārsniedza tās daļu iedzīvotāju skaitā, lai gan republikas iedzīvotāju pieaugumā noteicošā loma bija migrantu ieplūdei. Jāpiebilst gan, ka nebūtu korekti apgalvot, ka Latvijas teritorijā bija koncentrēta būtiska daļa PSRS rūpniecības potenciāla. Nozīmīga loma bija tikai atsevišķu produkcijas veidu ražošanā, bet ne kopējā nozares produkcijas apjomā un tajā strādājošo skaitā. Šāda situācija ir loģiska, jo republikas īpatnējais svars lielvalsts iedzīvotāju kopskaitā bija niecīgs – mazāks par 1%. Rūpniecības personāla skaitā Latvijas daļa atsevišķos periodos bija 1,09–1,26% robežās. Latvijas mazie mērogi diktēja nepieciešamību vispusīgi apsvērt katra jauna lielvalsts mērogiem atbilstoša objekta veidošanas lietderību un tā ietekmi uz kopējo situāciju republikā. Rūpīga stāvokļa analīze un mēģinājumi realizēt pasākumus, lai saskaņotu PSRS rūpniecības attīstību ar Latvijas iespējām un interesēm, kā parādīts iepriekš, tika stipri novēloti.

Tautsaimniecības potenciāla izlidzināšana

Strauji attīstot rūpniecību, Latvija nenoliedzami kļuva par augsti industrializētu PSRS teritoriju un tāda bija arī salīdzinājumā ar valstīm ārpus PSRS. Rūpniecība, lai gan ir svarīga, bet ir tikai viena no tautsaimniecības nozarēm. Tautsaimniecības potenciālu nosaka, summējot visu saimniecisko objektu darbības rezultātus. Mūsdienās to izsaka ar iekšzemes kopprodukta (IKP) rādītāju. Padomju Savienībā šo rādītāju nelietoja, aizbildinoties, ka tas itkā satur sevī atsevišķu darbības rezultātu dubultu uzskaiti. PSRS statistikā to sāka aprēķināt

90 Народное хозяйство СССР в 1990 г. «Финансы и Статистика», Москва 1991, стр. 349, 386. Latvijas tautsaimniecība '90, Rīga, „Avots” 1991. 195., 202. lpp.

tikai 1988. gadā visas valsts mērogā, nosaucot to par nacionālo kopproduktu (валовой национальный продукт). Latvijā tas parādījās tikai 1990. gada Statistikas gadagrāmatā, kurā minēti daži skaitļi par 1989. gadu. PSRS un atsevišķu republiku tautsaimniecības darbību raksturojošais kopējais rādītājs bija Nacionālais ienākums. To ieguva, summējot saimnieciskās darbības objektos jaunradīto vērtību. Nacionālā ienākuma un IKP rādītāju aprēķināšanas metodika atšķīrās galvenokārt divos punktos:

1. nacionālais ienākums aptvēra tikai materiālās sfēras uzņēmumu jaunradīto vērtību, ignorējot pakalpojumu sfēras saimnieciskos objektus;
2. nosakot materiālās sfēras objektos jaunradīto vērtību, no kopējās vērtības izslēdza arī pamatfondu nolietojuma summu.⁹¹

Statistikas gadagrāmatās nav tiešas informācijas par nacionālā ienākuma apjomu uz vienu iedzīvotāju PSRS un Latvijā 1940. gadā. Ir šī rādītāja izmaiņu tempi salīdzināmās cenās, kuras daudzkārt tika mainītas. Par vēlākiem gadiem ir informācija par nacionālo ienākumu faktiskajās cenās uz vienu iedzīvotāju, arī par tiem gadiem, kuru cenas kādu laiku tika pielietotas kā nemainīgas izmaiņu tempu aprēķināšanai. Balstoties uz šo informāciju, varam noskaidrot tikai aptuvenās attiecības par nacionālā ienākuma apjomu uz iedzīvotāju PSRS un Latvijā 1940. gadā. Saskaņā ar mūsu aprēķinu Latvijā tas bija par 57% lielāks nekā vidēji PSRS. Turpmākajos gados, neskatoties uz straujo rūpniecības attīstību, nacionālā ienākuma apjomā uz iedzīvotāju Latvijas pārsvars par PSRS vidējo samazinājās: 1967. gadā tas bija 40,8, 1980. gadā – 31,6 un 1989. gadā – 21,4%.⁹² No šiem skaitļiem izriet, ka 1940. gadā Latviju iekļāva PSRS sastāvā nevis kā trūcīgu atpalikušu valsti, bet kā valsti ar augstāku ekonomisko potenciālu nekā to anektējošajā valstī. Atrodoties lielvalsts sastāvā, Latvijas ekonomiskais potenciāls, neskatoties uz rūpniecības paātrinātu attīstību, pakāpeniski pazeminājās – tuvojās vidējam PSRS līmenim. Vēl straujāk notika iedzīvotāju labklājības līmeņa izlīdzināšana, jo neatkarīgajā Latvijā ražotais nacionālais ienākums (vai IKP) tika izlietots galvenokārt patēriņam, atšķirībā no PSRS, kur liela tā daļa tika virzīta investīcijām un militārās produkcijas ražošanas paplašināšanai.

Ko varam secināt no tā laika pieredzes?

Neatkarības zaudēšana un iekļaušana PSRS sastāvā Otrā pasaules kara priekšvakarā bija ne tik daudz Latvijas Republikas un Padomju Savienības savstarpējo attiecību, bet gan Eiropas lielvalstu spēka samēra un PSRS un Vācijas savstarpējās vienošanās un to stratēģisko ieceru īstenošanas rezultāts.

⁹¹ Статистический словарь. «Статистика», Москва 1965. стр. 336.

⁹² PSRS un Latvijas PSR statistikas gadagrāmatas par 1968., 1970., 1980. un 1990. gadiem.

Rūpniecība Latvijā tika veidota kā PSRS kopējā tautsaimniecības kompleksa sastāvdaļa, radot lielus centralizēti vadītus uzņēmumus noteiktu izstrādājumu ražošanai visas lielvalsts vajadzībām. Tā kā kara darbības radītie materiālās dabas postījumi Latvijā bija mazāki un vieglāk novēršami nekā Ukrainā, Baltkrievijā un Krievijas Federācijas apgabalos, PSRS ministrijas rūpniecības attīstību šeit varēja panākt ar mazākiem ieguldījumiem. Izmantojot šo apstākli, pirmajā pēckara periodā rūpniecība Latvijā attīstījās straujāk nekā vidēji PSRS. Ierobežojošais faktors – darbaspēka resursu nepietiekamība, tika atrisināts, veicinot iedzīvotāju imigrāciju no citiem PSRS reģioniem. Vietējās varas institūcijas, īpaši Latvijas Kompartijas CK vadītāji sākotnēji, ne tikai neiebilda pret imigrāciju, bet uzskatīja to par vēlamu un atbalstāmu.

Ražotājspēku attīstības un izvietojuma shēmu izstrādes ietvaros veiktais rūpniecības sasniegtā līmeņa un izaugsmes faktoru vērtējums (60.-to gadu II pusē) zinātniski argumentēja lietderību mainīt nozares attīstības politiku – produkcijas izlaides pieaugums jānodrošina bez strādājošo skaita palielinājuma, tikai paaugstinot darba ražīgumu. Realizējot ieteikto politiku, strādājošo skaita kāpums sākotnēji jūtami saruka, bet pēdējā PSRS piecgadē (1985.– 1990.) pat būtiski (par 17,1%) samazinājās. Rūpniecība zaudēja iepriekšējo migrantus iesūcošās nozares lomu. Panāktās izmaiņas liecina, ka vietējo pētniecisko un pārvaldes institūciju mērķtiecīga darbība varēja būtiski ietekmēt tautsaimniecības attīstību pat izteikti centralizētā valstī. Nenoliedzami, ka savu interešu apzināšana un to argumentēta aizstāvēšana tika realizēta ar novēlošanos, kas radīja tagad grūti pārvaramas sekas.

Analizētā perioda pieredzi ir lietderīgi izmantot, risinot mūsdienu problēmas. Globalizētajā tirgus attiecību sistēmā, turklāt strauji palielinoties pasaules pārāpdzīvotībai, Latvijai precīzi jāizprot savas intereses un jāprot tās aizstāvēt jaunajos nežēlīgos, strauji augošās konkurences apstākļos. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas viens no būtiskiem ekonomikas sabrukuma un katastrofālās atpalicības no citām ES valstīm iemesliem ir valsts institūciju vadošo darbinieku naivā ticība liberālās ekonomikas visspēcībai un no tā izrietošā nihilistiskā attieksme pret attīstības problēmu kompleksas izpētes nepieciešamību.

Lai nodrošinātu valsts tautsaimniecības attīstību kā obligātu nosacījumu latviešu nācijas saglabāšanai, absolūti nepieciešama spējīgāko ekonomikas zinātnieku iesaiste sociāli ekonomisko problēmu izpētē un to risināšanas ieteikumu izstrādē.

Piezīme

Šis referāts nolasīts 2012. gada 3. februāra LU 70. konferences sekcijas „Latvijas ekonomika PSRS okupācijas gados” ietvaros. Nav publicēts.

Pārsla Eglīte
Dr. oec. demogrāfjā,
Dr. geogr.

Migrācija rūpniecības attīstībai Padomju Latvijā un tās sekas

Neaizsalstošas ostas tagadējās Latvijas teritorijā un ūdensceļš pa Daugavu uz Krievzemi izsenis bijis iekāres objekts tuvējām lielākām valstīm un pēc katra sekmīgā iekarotāja, kādu gadsimtu vai gadu desmitu valdīšanas, te palika zināms daudzums citu tautību garīdznieku, tirgotāju, karavīru, ierēdņu.

Kopš 18. gadsimta sākuma, kad Pēterim Pirmajam izdevās iekarot šo zemi, te sākās arī krievu apmešanās. Īpaši strauji iebrucēju skaits pieauga līdz ar rūpniecības attīstību Krievijā no 19. gs. vidus, jo sevišķi ostu pilsētās, ieskaitot Rīgu. 1914. gada sākumā iedzīvotāju skaits Latvijas pašreizējās robežās jau tuvojās 2,5 miljoniem. Pirmā pasaules kara laikā lielāko rūpniecības iekārtas un strādnieki tika evakuēti. Līdz ar to ne vien krasi saruka iedzīvotāju skaits, bet to sastāvā pārliecinošu pārsvaru ieguva latvieši, kas deva iespēju beidzot izveidot patstāvīgu nacionālu valsti.

Krievijas ieinteresētība pārvaldīt ostas un zemi Baltijas jūras krastos nezuda līdz ar valsts iekārtas un valdošās šķiras maiņu. Tā izpaudās 1939. gadā noslēgtajā, t.s. Molotova-Ribentropa paktā un Baltijas valstu kolonizācijā pēc Otrā pasaules kara. Jau pirmo piecu pēckara gadu laikā, neraugoties uz milzīgajiem cilvēku skaita zudumiem karadarbībā, padomju varas represijās un bēgļu gaitās uz rietumvalstīm [Šmulders, M., 1992; Strods, H., 1989. u.c.], Latvijas iedzīvotāju skaits – 1950. gada janvārī 1 943,5 t. – bija pārsniedzis pirmskara lielumu – saskaņā ar aplēsēm pēc baltvācu izceļošanas 1940. gada sākumā 1 886 tūkst. [Численность, 1961. : 29]. Imigrācija no austrumiem turpinājās, un visu okupācijas laiku Latvijā apmetušos migrantu skaits pārsniedza dabiskā pieauguma apjomu (1. tab.). Turklāt kolonistu izmitināšana sākotnēji trimdinieku un represēto atstātajos mājokļos, kā arī uz vietējo apdzīvoto platību sašaurināšanas rēķina sekmēja bērnu skaita ierobežošanu ģimenēs un dabiskā pieauguma mazināšanos.

Tas viss noveda pie latviešu īpatsvara samazināšanās no 77% pirms kara līdz 62% jau pirmās pēckara tautas skaitīšanas laikā 1959. gadā, kad izdzīvojušie represētie bija atgriezušies no attālākiem PSRS apvidiem. Turpmākajā laikposmā līdz PSRS sabrukumam latviešu īpatsvars turpināja mazināties līdz pat 52% 1989. gadā (tautskaites dati). Atbilstoši iedzīvotāju etniskā sastāva pārmaiņām arvien sašaurinājās latviešu valodas lietojums.

1. tabula

Latvijas iedzīvotāju skaita izmaiņas pēc Otrā pasaules kara				
Periods (pilni gadi)	Iedzīvotāji perioda sākumā, tūkst.	Pārmaiņu skaitā		Migrācijas īpatsvars pieaugumā, %
		Migrācija	Dabiskais pieaugums	
1946-1950	1 600,0	272,0?	28,5	90,1
1951-1955	1 900,6	56,4	49,0	53,5
1956-1960	2 006,0	66,2	65,6	50,2
1961-1965	2 137,8	81,8	57,2	58,8
1966-1970	2 276,8	51,1	38,6	57,0
1971-1975	2 366,4	64,0	34,1	65,2
1976-1980	2 464,5	33,5	16,6	66,9
1981-1985	2 514,6	41,9	31,2	57,3
1986-1990	2 587,7	41,2	38,9	51,4

Avots: Latvijas Demogrāfijas gadagrāmata 2000., 26., 62. lpp.; Latvijas Demogrāfijas gadagrāmata 1993., 55.–57. lpp.

Migrantu apmešanās uz dzīvi Latvijā bija iespējama, pateicoties pieaugošam darba vietu skaitam atjaunojamās, paplašināmās un jaunceltās rūpnīcās. Tāpēc centienos novērst republikas tālāku rusifikāciju nacionālkomunisti 50. gadu 2. pusē, t.s. *atkušņa*, laikā, vērsās pret ekonomiski nepamatoto industrializāciju tās teritorijā. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta toreizējais direktors Pauls Dzērve, ko uzskatīja par nacionālkomunistu ideologu tautsaimniecības jomā, atbilstošu nostāju bija formulējis savā pētījumu programmā: „...Turpmākā tādu nozaru un ražotņu attīstīšana, kas balstās uz tādu izejvielu izmantošanu, kas **pievestas no tālienes, kurām nav** pastāvošu ražošanas jaudu un **vietējo darba resursu**, no ekonomiskā viedokļa **nav uzskatāma par mērķtiecīgu**” [Šneidere, I., 2001: 238].

Tāda nostāja neatbilda PSKP CK politikai, kas bija vēsta uz visas *plašās Dzimtenes* kā *kopējo māju* izveidi ar *vienu visiem saprotamu valodu*. Tas cita starpā novērstu *nacionālajās nomalēs* tāda iedzīvotāju sastāva pastāvēšanu, kas no jauna dotu iespēju atjaunot neatkarīgu valsti un atraut no Krievijas impērijas atkarotās teritorijas kāroto izeju uz Baltijas jūru un dzīvei patīkamo pilsētu Rīgu. Tāpēc nacionālkomunistu nostāja tika noraidīta, dodot priekšroku pretējai argumentācijai. Tā formulēta Paula Dzērves darba pārbaudes rezultātu pārskatā: „Nedrīkst ņemt vērā tādus faktorus, kā **jau vēsturiski izveidojušās rūpnieciskās ražošanas vietas**, nepieciešamību vairāk vai mazāk vienmērīgi sadalīt rūpniecību pa atsevišķām republikām un ekonomiskajiem rajoniem un **darbaspēka pārvietošanas iespējas** no vieniem ekonomiskajiem rajoniem uz citiem” [turpat].

Atbilstoši uzvarējušajai nostādnei Latvijas PSR Valsts plāna komiteja 1960.–1980. gadiem darbaspēka prognozē paredzēja: „*Rūpnieciski nodarbināto skaita pieaugums*

no 286,7 līdz 396,8 tūkst. ... Latvijas PSR 20 gados **paredzēts mehāniskais pieaugums** uz citu republiku rēķina – 100 tūkst. cilvēku. Ziņas par iepriekšējo gadu mehānisko kustību Latvijas PSR parāda, ka paredzētais iedzīvotāju **mehāniskais pieaugums ir reāls**” [Šneidere, I., 2001: 172]. Patiesībā rūpniecībā nodarbināto skaits minētajos gados Latvijā izrādījās 230 tūkstoši plānotā 100 tūkstošu pieauguma vietā. Rezultātā iedzīvotāju skaita pieaugums rūpniecības centros kolonistu pieplūduma dēļ turpināja dzīvokļu apstākļu pasliktināšanos, apgrūtināja transporta un pārējās infrastruktūras nodrošinājumu ar attiecīgi bremsējošu ietekmi uz dabisko kustību. Iedzīvotāju skaits visās tā laika „republikas pakļautības” pilsētās jau 1959. gadā bija pārsniedzis pirmskara līmeni, bet Rīgā pat pirms Pirmā pasaules kara sasniegto un turpināja augt (2. tab.). Tāpēc vismaz republikas *direktīvajiem orgāniem* nācās savu iespēju robežās koriģēt valdošo nostāju attiecībā uz rūpniecības tālāko neierobežoto paplašināšanu Latvijā. Jau 1967. gada LKP CK un LPSR MP 14. februāra lēmumā Nr. 84, „Par rūpniecības izvietojumu un pilsētu attīstību” argumentācija jaunu rūpniecības izvietojuma ierobežojumiem Rīgā un tās tuvumā stipri līdzinās pašu nosodītajai Paula Dzērves nostājai: „... Perspektīvā izvietojuma pamatprincipi: 1. Iespējami pilnīga republikā esošo darba resursu izmantošana un nepieciešamo tautsaimniecības attīstības tempu nodrošinājums uz darba ražīguma kāpinājuma rēķina ... **bez darbaspēka piesaistes no citiem valsts rajoniem**, jo tie, pirmkārt, jāvirza uz austrumu rajoniem to milzīgo dabas resursu apguvei” [citēts pēc nepublicēta – dienesta lietošanai paredzēta pielikuma augstāk nosauktā lēmuma lemjuma daļai – sk. Valdības Ziņotājā].

Ari šis vietējo iestāžu lēmums netika pilnībā izpildīts, jo lielākās rūpniecības bija Vissavienības pakļautības. Rīgā iedzīvotāju skaits turpināja augt, un iecelotāju skaits Latvijā līdz pat padomju okupācijas beigām pārsniedza dabisko pieaugumu (1. attēls).

2. tabula

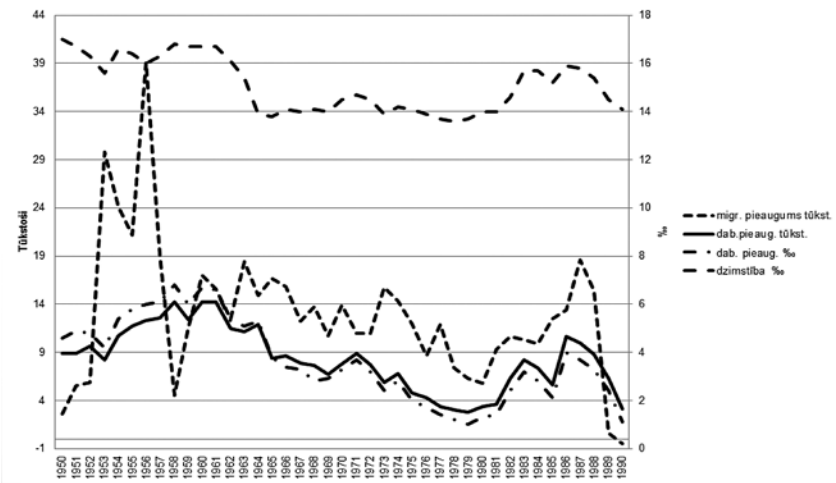
Latvijas un lielāko pilsētu iedzīvotāju skaita pārmaiņas, tūkst.⁹³

	1897.	1914.	1920.	1939.	1959.	1989. ⁹⁴
Latvija	1 929	2 493	1 596	1 885	2 094	2 667
tai skaitā:						
Rīga	282	520	185	348	605	910
Liepāja	64	94	52	53	72	114
Daugavpils	70	106	29	46	66	115
Jelgava	35	46	20	32	36	74
Ventspils	11	23	10	13	21	42
Rēzekne	7	26	8	15	27	51

93 Численность, состав, естественное и механическое движение населения Латвийской ССР, 1961., ЦСУ ЛатвССР: 29, 31.

94 Vēbers, E. (sast.). Etnosituācija Latvijā. Rīga: LR Statistikas komiteja, LZA FSI, 1992: 20.

Iedzīvotāju pieauguma pamatrādītāji Latvijā 1950.–1990. g.

Avoti:
Естественное и механическое движение населения Латв ССР в 1971, г. Рига, 1972
Естественное и механическое движение населения Латв ССР в 1980, г. Рига, 1981
Естественное и механическое движение населения Латв ССР в 1985, г. Рига, 1986
Численность, состав и движение населения Латв ССР, Рига, 1966
Численность, состав и движение населения Латв ССР, Рига, 1961

Patiesībā tālāka rūpniecības uzņēmumu paplašināšana ar ievestām izejvielām un darbaspēku prasa nelietderīgus izdevumus transportam un mājokļu būvei. Tomēr par darbaspēka papildinājumu dēvētajai un PSRS vadības ar to attaisnotai migrācijai uz Baltijas republikām, acīmredzot, bija citi nolūki – pilnīga šo zemju kolonizācija un rusifikācija kā pēdējās nostiprinājums uz ilgiem laikiem. Šīs politikas īstenošanu nepārprotami apliecina iedzīvotāju etniskā sastāva izmaiņas laikposmā starp pirmo un pēdējo okupācijas laikā notikušo tautskaiti, ko apliecina pamattautas iedzīvotāju īpatsvara mazināšanas līdz pusei no kopuma (2. tab.). Lielais krievvalodīgo jeb tikai krieviski ar citiem sazināties spējīgo skaits un īpatsvars bija un vēl arvien ir būtisks priekšnosacījums viņu spējai dzīvot un sekmīgi darboties Latvijā bez vietējās valodas prasmes.

1. attēls

3. tabula

Iedzīvotāju dabiskais un migrācijas pieaugums bijušās PSRS republikās, vidēji 1960.–1989. g.⁹⁵

Republika ⁹⁶	Dabiskais pieaugums, vidēji	Migrācijas pieaugums, vidēji	Kopējais pieaugums, vidēji gadā
Latvija	3,2	4,8	8,0
Igaunija	4,0	4,8	8,8
Lietuva	7,3	2,0	9,3
Krievija	7,1	0,1	7,2
Ukraina	6,0	0,6	6,6
Baltkrievija	8,8	-1,3	7,5

4. tabula

Pamattautības un slāvu tautu īpatsvars PSRS savienotajās republikās 1959.–1989. gadā *

Republikas	Pamattautība, %		Slāvu tautas, %**	
	1959. gads	1989. gads	1959. gads	1989. gads
Latvija	62,0	52,0	30,9	42,3
Igaunija	74,6	61,5	22,3	35,2
Lietuva	79,3	79,6	10,5	12,3
Krievija	83,3	81,5	3,6	3,8
Ukraina	76,8	72,6	17,6	22,9
Baltkrievija	81,1	77,8	9,9	16,1

* Sast. pēc: Krastiņš O., Mežgailis B., Šmulders M. Latvijas iedzīvotāji (statistikas izziņas). R., 1990.

** Krievi, ukraiņi, baltkrievi.

Latvijas pētnieku 70.-to gadu sākumā veiktajā pilsētās iebraukušo darbaspējīgo cilvēku aptaujā par pārvietošanās motīviem darbs, nebūt nebija izplatītākais: tikai 14,2% atbildzu, kaut arī daudzi citās republikās augstskolas beigušie tika norīkoti darbā Latvijas rūpnīcās kā speciālisti. Izplatītākais ierašanās pamatojums no citām PSRS republikām izrādījās kultūras, sadzīves un klimatiskie apstākļi – 20,4%, gandrīz tikpat bieži kā darbs specialitātē – apgāde ar pārtikas precēm, ģimenes savienošanās, t.i., ar agrāk jau ieradušos un iekārtojušos tās locekli (5. tab.).

95 Население СССР 1988, Статистический ежегодник, Москва: Финансы и статистика, 1989, с. 8–9; 58–72; Население СССР 1987, Статистический сборник, Москва: Финансы и статистика, 1988, с. 8–15; Естественное движение и миграция населения ЛатвССР в 1987 г. Рига, 1988, с. 31.

96 Secībā pēc migrācijas īpatsvara visā pieauguma perioda beigās.

5. tabula

Uz darbu rūpniecībā, celtniecībā un pakalpojumos Latvijas pilsētās iebraukušo motīvi 1970/2

Motīvi	Kopā	No Latvijas	No citām republikām
Darba samaksa	11,3	11,8	11,0
Dzīves apstākļi	9,4	9,7	8,3
Darbs savā arodā, kvalifikācijas celšana	18,0	21,3	14,2
Mācības	10,7	13,3	8,0
Ģimenes savienošanās	12,1	12,2	12,0
Apgāde ar patēriņa precēm	10,8	7,2	13,8
Kultūras, sadzīves un klimatiskie apstākļi	16,4	13,2	20,4
Darba raksturs, karjera	5,1	5,5	4,5
Bez noteiktiem motīviem	6,7	5,8	7,8

Avots: Миграция населения трудоспособного возраста в ЛатвССР, НИИ ЦСУ, 1974

Daudzskaitlīgo iebraucēju izmitināšana vietējiem iedzīvotājiem atsavinātās it kā pārāk plašo mājokļu daļās un migrantu pieplūdumam nepietiekami daudzos jaunbūvētos namos noveda pie vispārēja dzīvokļu trūkuma. Tas kļuva par vienu no galvenajiem cēloņiem bērnu skaita ierobežošanai ģimenēs un dzimstības kritumam. Meklējot iespējas to novērst, pēc Latvijas Komunistiskās partijas vadības ierosmes Rīgā tika veikta līdz 35 gadiem veco strādājošo sieviešu ar bērniem aptauja par viņu sadzīves apstākļiem un tālākas ģimenes paplašināšanas iespējām. Izrādījās, ka nospiedoša vairākuma ģimeņu rīcībā dzīvojamā platība uz 1 ģimenes locekli nenasiedz 10 m², bet aptuveni trešajai daļai ir mazāka par 5 m². Tāpat nepilnai 1/3 daļai ģimeņu ar diviem bērniem un 5% ar trim istabu skaits sakrīt ar cilvēku skaitu ģimenē vai pārsniedz to. Tādējādi migrantu pieplūdums, kas it kā bija vajadzīgs niecīgā dabiskā pieauguma kompensācijai, patiesībā mazināja iespējas kāpināt dzimstību un dabisko pieaugumu.

Migrācijas radītā tālākās rusifikācijas iespējamība izraisīja iedzīvotāju masveida protesta vēstules pret Rīgas metro un Daugavpils HES celtniecību, jo tām būtu nepieciešams jauns celtnieku pieplūdums. Atšķirībā no agrākos gados vietējo paustās neapmierinātības sakarā ar Pļaviņu un Rīgas HES celtniecību, t.s. Gorbačova *pārbūves* laikā 80. gadu 2. pusē, jaunie protesti bija masveidīgāki un pat tika atspoguļoti ziņās līdzekļos. Tas beigu beigās noveda pie atteikšanās no šīm būvē.

Jaunajā – Kompartijas regulētās tautsaimniecības un PSRS sabrukuma sākumposmā kļuva iespējams Latvijas PSR Ministru Padomes 1989. gada februāra rīkojums Nr. 46 „Par pasākumiem iedzīvotāju skaita nepamatota mehāniskā pieauguma

pārtraukšanai un migrācijas procesu regulēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā". Tajā konstatēts: „Daudzi saimnieciskie vadītāji neorientējas uz intensīvu attīstību. Augstais iedzīvotāju skaita mehāniskā pieauguma līmenis rada sociālās infrastruktūras pārslodzi, sarežģī jautājumu atrisināšanu iedzīvotāju nodrošināšanā ar dzīvokļiem un pārtiku, izglītības, veselības aizsardzības un kultūras iestādēm, kavē republikas iedzīvotāju medicīniskās, komunālās un sadzīves, tirdzniecības un transporta apkalpošanas nokārtošanu”. Savukārt kā līdzeklis lēmuma nosaukumā minētā mērķa sasniegšanai, uzdots rūpniecības uzņēmumiem par katru no citām republikām piesaistīto darbinieku un katru viņa ģimenes locekli iemaksāt 11 000 rubļu atbilstoši infrastruktūras izveidei. Atšķirībā no daudziem agrākiem valdības lēmumiem un rīkojumiem, šis tika arī pilnībā publicēts. Īstenošana gan izpalika – šoreiz pateicoties sākušās un sekmīgi noritēšās valsts neatkarības atgūšanas norisēm.

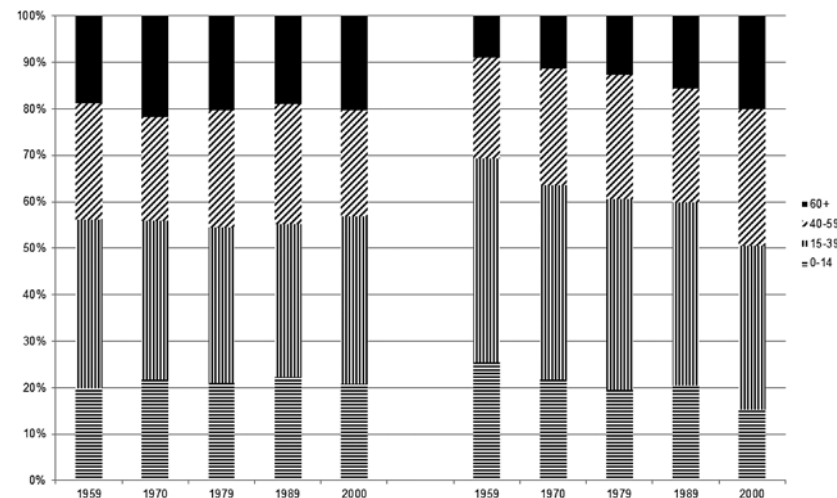
Pēc pēdējās PSRS tautas skaitīšanas datiem – 1989. gadā Latvijas iedzīvotāju skaits, salīdzinot ar 1935. gadu, bija pieaudzis par 22%, bet rūpniecībā nodarbināto – 3,1 reizi, sasniedzot 30,7% no visiem nodarbinātajiem. Lielāks nodarbināto skaita relatīvais pieaugums bija celtniecībā un transportā. Taču absolūtais strādājošo skaits pat abās nozarēs kopā bija mazāks nekā rūpniecībā. Savukārt latviešu īpatsvars pēdējā bija mazāks nekā visu nodarbināto vidū: 40,5% pret 49,4%. Mazāks latviešu procents bija tikai pārvaldē, partijas un sabiedriskajās organizācijās – 31,5% [Vēbers, E., 1992: 12–13].

Baltijas valstīm, atgūstot neatkarību, būtiski saruka un pārtrūka rūpniecības izejvielu piegāde no austrumpuses. Zuda arī produkcijas noieta teritorijas un darba vietas daudzajos uz ievestām izejvielām darbojušos uzņēmumos. Bezdarbnieku eksistences nodrošinājums palika Latvijas, bet ne šīs rūpnīcas veidojušās PSRS tiesību un pienākumu pārņēmējas Krievijas ziņā: tas prasīja noteiktus izdevumus. Tādi bija vajadzīgi arī darba gaitas Latvijā beigušo ieceļotāju pensijām, viņu bērnu skološanai to dzimtajā valodā, ārstēšanai utt. Pieaugusi vajadzība pēc minētajām sociālās apdrošināšanas izmaksām, vienlaikus ar valsts ienākumu mazināšanos, liedza noteikt daudz maz jūtamus pabalstus ģimenēm bērnu iztikai bezdarba draudu apstākļos. Tas izraisīja krasu dzimstības mazināšanos visu 90.-to gadu laikā un vēl 21. gs. sākumā. Pēdējais neizbēgami izraisījis dzimušo skaita samazinājumu laikposmā pēc apmēram 25 gadiem, kad zemās dzimstības apstākļos dzimušās paaudzes sasniegs auglīgo vecumu.

Vienlaikus paredzams arī veco cilvēku īpatsvara pieaugums iedzīvotāju sastāvā, jo 60.–80.-tos gados iebraukušo, gados jauno imigrantu novecošanos vairs nekompensē jauniešu ierašanās no aizrobežas. Tas prasīs jaunu sociālās apdrošināšanas izmaksu pieaugumu, uz ilgu laiku ierobežojot izdevumu pieaugumu ģimeņu atbalstam un bērnu vispusīgai attīstībai.

2. attēls

Latviešu un cittautiešu vecumsastāvs, %

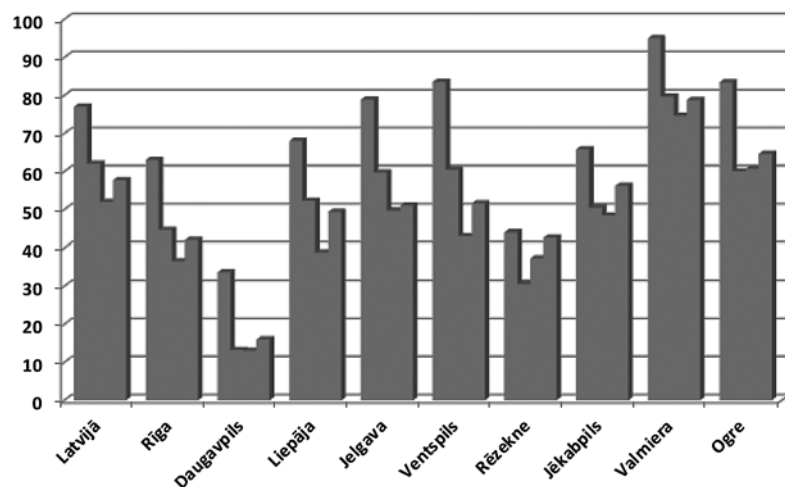
Avoti: Eglīte P. (2003) Padomju okupācijas ilglaika demogrāfiskās sekas. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 1. sējums: 260.–261. lpp.
Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti, Rīga, 2002, 61. lpp.

Līdztekus minētajām padomjlaika migrācijas demogrāfiskām sekām, pagaidām nākas piedzīvot arī zināmu sabiedrības sašķeltību pēc tautībām, katras lietojamās valodas un attieksmes pret mītnes zemi. Okupācijas laikā visos valsts rūpniecības centros (izņemot Valmieru), kur nozares attīstībai un augošam iedzīvotāju skaitam nepieciešamiem pakalpojumiem tika apmetušies kolonisti, viņu kopskaits pārsniedza latviešu skaitu vai tuvojās tam (3. tab.). Līdz ar to cittautiešu kopums bija pietiekami liels, lai kā darbā, tā sadzīvē apgrozītos tikai sev radniecīgu cilvēku vidū un iztiktu bez latviešu valodas. Tas kavē savstarpēju pieredzes, kultūras, uzskatu iepazīšanu un tātad arī saprašanos. Tāpēc kļūst iespējama miljona latu tērēšana referendumam ar zināmu rezultātu, liedzot to citu vajadzību risināšanai. Pēc etniskās piederības – problēmu risināšanas vietā vairāk nekā izvirzītiem mērķiem dalītās partijas tērē laiku un enerģiju savstarpējai sāncensībai u.tml.

Tādējādi ar kādreizējo imigrantu rīcību tiek vājinātas Latvijas sabiedrības iespējas risināt valsts attīstībai būtiskas sociālās, kultūras un izglītības izaugsmes problēmas. Lieki minēt, kā interesēs un kādā nolūkā.

3. attēls

Latviešu īpatsvars Latvijas 9 lielākajās pilsētās (%) 1935. g., 1959. g., 1989. g., 2000. g. tautskaitēs

Avoti: Vēbers, E. (sast.) Etnosituācija Latvijā. Rīga: LR Statistikas komiteja, LZA FSI, 1992: 20
Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti. Rīga: CSP, 2002: 123.–134.

Lai cik neatbilstoša Latvijas resursiem bija okupācijas gados te veidotā rūpniecība un tālāko attīstību bremzējošās notikušās kolonizācijas sekas, tās pakāpeniski aiziet pagātnē. Rūpniecība maina specializāciju un orientējas uz vairāk kā vienu noieta tirgu, bet ieceļojušo kolonistu īpatsvars iedzīvotāju sastāvā mazinās, un viņu pēcteču loma sabiedriskās norisēs ir zaudējusi noteicošo lomu. Tomēr padomju laikā īstenotās kolonizācijas pieredze ir radījusi sabiedriskajā domā noraidošo attieksmi pret varbūtēju, kaut ierobežota skaita imigrantu piesaisti, lai cik uzstājīgi par to iestātos uzņēmēji. Iespējams, jaunas imigrācijas ierobežojumi kavēs kādas rūpnīcas nodrošinājumu ar citur kvalifikāciju un pieredzi jau guvušiem speciālistiem. Bet varbūt, izvairoties no agrāk piedzīvotajām grūtībām, būtu labāk laikus gatavot kadrus pašmāju izglītības sistēmā, cieši sadarbojoties ar darba devējiem.

Atliek domāt, rēķināt un rīkoties, izvērtējot katra rīcības variantā dažādās sekas.

Avoti

1. Eglīte Pārsla. (2003) Padomju okupācijas ilglaika demogrāfiskās sekas. Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 1. sējums: 256.–266. lpp.
2. Latvijas Demogrāfijas gadagrāmata 2000, 26., 62. lpp.
3. Latvijas Demogrāfijas gadagrāmata 1993, 55.–57. lpp.
4. Latvijas 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti, Rīga, 2002, 288. lpp.
5. LKP CK un Latvijas PSR Ministru Padomes 1967. g. 14. februāra Lēmuma Nr. 84 „Par perspektīvo Latvijas PSR rūpniecības izvietojumu un pilsētu attīstību” nepublicētais pielikums (krievu valodā).
6. Latvijas PSR Ministru Padomes un Latvijas republikāniskās Arodbiedrību padomes Lēmums Nr. 46 „Par pasākumiem iedzīvotāju skaita nepamatota mehāniskā pieauguma pārtraukšanai un migrācijas procesu regulēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā republikā.”, 1989. g. 14. februārī.
7. Strods Heinrihs. 7. pļauja // Lauku Avīze, 1989. g. 20. janv.
8. Šmulders Modris. (1992) The Results of 70 Years of Bilateral Relations between Latvia and the USSR // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, Nr. 1, 31.–38. lpp.
9. Šneidere Irēna (red.), (2001) Latvija padomju režīma varā 1945-1986: Dokumentu krājums. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 463 lpp.
10. Vēbers Elmārs (sast.). Etnosituācija Latvijā. Rīga: LR Statistikas komiteja, LZA FSI, 1992: 20.
11. Естественное и механическое движение населения ЛатвССР в 1971, г. Рига, 1972.
12. Естественное и механическое движение населения ЛатвССР в 1980, г. Рига, 1981.
13. Естественное и механическое движение населения ЛатвССР в 1985, г. Рига, 1986.
14. Численность, состав, естественное и механическое движение населения Латвийской ССР, 1961, ЦСУ ЛатвССР: 344.

Ilgonis Upmalis

PSRS militārās vēstures pētnieks,
bijušais PSRS (KF) Armijas izvešanas no Latvijas
kontroles Biroja vadītājs (1992.–1995.),
grāmatu „Latvija – PSRS karabāze” un
„Latvija – PSRS militāristu varā” līdzautors

Latvijas tautsaimniecības militarizācija PSRS okupācijas gados

Mana referāta galvenais uzdevums ir iepazīstināt ar pētījumu rezultātiem un secinājumiem, kuri balstās uz Latvijas un Krievijas arhīvu dokumentiem par PSRS un Latvijas tautsaimniecības militarizāciju okupācijas periodā, kas var būt par vienu no iemesliem Latvijas rūpniecības sabrukšanai pēc neatkarības atgūšanas.

Krievijas politiķis Aleksandrs Jakovļevs grāmatā „Krēsla”⁹⁷ raksta:

„Valsts gāzās bezdibeni totālas militarizācijas dēļ. Uzkrājās ieroču kalni, kurus papildināja aizvien jaunāku un jaunāku paaudžu ieroči. Pamazām norisinājās sabiedrības militarizācija, kas ietekmēja arī dzīvesveidu un apziņu. Mākslīgi radīta, ielenkta, bet par katru cenu noturama cietokšņa iemītnieku psiholoģija.”

Lai varētu runāt par kādas valsts tautsaimniecības militarizāciju miera laikā, pie tam – nosacīti totālu militarizāciju, ir jāpēta ne tikai šis valsts tautsaimniecības nozares, bet arī visas sabiedrības iesaistīšana valsts militāro un militārideoloģisko doktrīnu realizēšanā. Ļoti svarīgs ir skata punkts no kura mēs raugāmies uz ražošanu militārām vajadzībām, jo liela daļa rūpniecības ražotā ir divējādas lietošanas produkcija, kuru lieto gan civilām, gan militārām vajadzībām.

Kādas ir pazīmes, pēc kurām var spriest par kādas valsts tautsaimniecības militarizāciju? Pēc manām domām tās ir šādas:

1. Ja militārpersonām un Militāri rūpnieciskajam kompleksam (MRK)⁹⁸ ir dominējošs stāvoklis valsts iekšpolitikas un ārpolitikas veidošanā.
2. Ja valsts neierobežo iekšzemes kopprodukta izlietošanu bruņojuma ražošanai, militāro struktūru veidošanai un uzturēšanai.

97 A. Jakovļeva grāmata „Krēsla” 174.–175. lpp. latviešu valodas tulkojums. Izd. „Jumava”, 2007. Rīgā.

98 MRK ir organizāciju, zinātniski pētniecisko iestāžu un rūpniecību kopums, kas izpilda valsts aizsardzības militāro pasūtījumu, t.i., ražo produkciju un sniedz pakalpojumus aizsardzības interesēs.

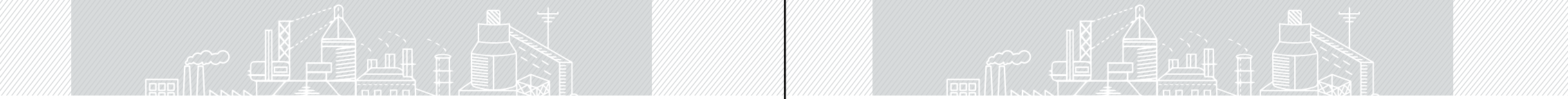
3. Ja komandekonomikas apstākļos militārā ražošana ir centralizēti pakļauta un saplūduši ar tautsaimniecisko ražošanu.
4. Ja lielākā sabiedrības daļa, sabiedriskās organizācijas un valsts iestādes iesaistītas un līdzdarbojas militarizētajos pasākumos.

Arhīvu dokumentos par PSRS armijas un militāro struktūru izvietojumu un darbību okupācijas laikā Latvijā atrodami dokumenti, kuri norāda uz Latvijas tautsaimniecības ražošanas nozaru – lauksaimniecības, mežsaimniecības, rūpniecības, zvejniecības, būvniecības un pakalpojumus sniedzošo organizāciju, iestāžu un lielas daļas sabiedrības darbības saistību vai sadarbību ar militārajām struktūrām, militarizētajām iestādēm un organizācijām, tādām kā: DOSAAF, Civilā aizsardzība, Kara komisariāti, Mobilizācijas sistēmas, Valsts neaizskaramās rezerves, Militarizētā apsardze u.c.

Lai varētu saprast, kā notika tautsaimniecības militarizācija, nācās pētīt simtiem bijušos slepenos dokumentus ne tikai par Latvijas tautsaimniecību, bet arī dokumentus un informāciju par PSRS tautsaimniecību kopumā, jo okupētās Latvijas tautsaimniecība bija vertikāli integrēta visā militarizētajā PSRS saimnieciskajā sistēmā, kuru vadīja komunistiskā partija un izveidotais Militāri rūpnieciskais komplekss. Jau nosaukumā MRK ir norādes uz rūpniecību darbību militārās produkcijas ražošanā. Padomju enciklopēdiju skaidrojumā ir sīkāk norādīts, ka MRK nav tikai rūpniecības komplekss, bet **visu saimniecisko struktūru komplekss, kas saistīts ar militāro ražošanu, pētniecību, ražojumu izmēģināšanu un ieviešanu PSRS bruņotajos spēkos un valsts aizsardzībā.**

1947. gadā sākās „aukstais karš”, un visa militarizētā PSRS saimniecība strādāja padomju spiegu Amerikai nozagtā atomnoslēpuma atšifrēšanai un atombumbas izgatavošanā. Ar internēto vācu zinātnieku palīdzību, jau 1949. gadā izdodas izgatavot atombumbu, bet tas prasa neiedomājamus visas tautsaimniecības un cilvēku darba resursus. Tieši šim darbam Militāri rūpnieciskajam kompleksam pakļauj 9 tautsaimniecības, tā saucamās smagās rūpniecības ministrijas, daudzus tūkstošus rūpniecību, zinātniski pētnieciskās iestādes un konstruktoru birojus. Visu sistēmu kontrolē un ar bezmaksas gulagos ieslodzīto darbaspēku MRK apgādā PSRS Iekšlietu ministrs Lavrentijs Berija.

Arī Latvijā kara laikā sagrautās saimniecības atjaunošanā Jelgavā, Rīgā un citās vietās tiek izmantoti ieslodzītie un karagūstekņi. No 1946.–1967. gadam Latvijā tiek celtas vai uz esošo uzņēmumu bāzes izveidotas 183 rūpnīcas, kurām nav ražošanā vajadzīgās izejvielas – tās jāieved no visas Savienības. Latvijas tautsaimniecības metālapstrādes Rīgas rūpniecām „Darba Spars”, „Omega”, „Kvēle”, „Sarkanais Metālists” un Liepājas kokapstrādes rūpniecībai uzdod no 1956.–1960. gadam ražot militāro produkciju: rokas granātas F-1, prettanku granātas RKG-3 un pārvietojamās artilērijas fotolaboratorijas PAAF.

PSRS valdība ar likumu nosaka plānveidīgu darbaspēka ielūdzumu Latvijā celtajās un atjaunotajās rūpnīcās, nosakot, no kādiem rajoniem un cik cilvēku ir jāsavervē. LPSR ekonomiku iekļauj vienotā PSRS tautsaimnieciskā kompleksā un rūpniecība var darboties tikai PSRS sastāvā, jo izejvielu ieguve un rūpnīcu atrašanās vietas bija saliktas tā, ka nav iespējams rūpnīcām darboties bez PSRS. Latvijas tautsaimniecība tika attīstīta centralizēti, atbilstoši piecgaides plāniem, iesaistot to visas PSRS teritoriālajā darba dalīšanā.

Visu okupācijas laiku armija nepārtraukti pieprasa iedalīt zemi karaspēka daļu un tehnikas izvietošanai, kā arī apgādāt to ar kartupeļiem, kāpostiem, sīpoliem un citiem lauksaimniecības produktiem. Zemniekiem, papildus lielajām lauksaimniecības nodevām, armijas vajadzībām rekvizē darba spējīgākos zirgus. Tiek sākti piespiedu kolektivizācija laukos.

Pēc kara, samazinot armiju, Latvijā demobilizē tūkstošiem bijušo sarkanarmiešu. To lielākā daļa nekad nav dzīvojuši Latvijā. Viņus ievieto represēto mēbelētajos dzīvokļos, iekārto darbā un ar likumu nosaka, ka demobilizētās militārpersonas ar dzīvokļiem jānodrošina ārpus rindas. Pēc tam ierodas viņu ģimenes. Tikai neliela daļa bijušo militāristu izsaka vēlmi strādāt kolhozos vai padomju saimniecībās. Demobilizētie vecākie virsnieki parasti ieņem atbildīgus amatus rūpnīcās un valsts iestādēs. 1962. gadā Latvijā jau ir 210 000 armijas, Valsts drošības komitejas un iekšlietu ministrijas strādājošie pensionāri.

Sešdesmitajos gados, kad bruņošanās un Padomju Savienības vadītāju avantūriskā ārpolitika noved pasauli kodolkara briesmās, Rīgā tiek paplašināta rūpnīca VEF, no tās izdalot rūpnīcas: „Komutators”, 916. rūpnīcu, jaunceltas ražotnes Aizkrauklē, Cēsīs un Alūksnē. VEF strādā ap 20 000 strādnieku. Uz ceļ 390. rūpnīcu „Alfa”, tur tūkstošiem strādājošos ievēd no Krievijas un Baltkrievijas. Valmieras Stikla šķiedras rūpnīcā strādāt nosūta 3 500 divdesmit vienas nacionalitātes strādniekus. Uzceltais Ogres trikotāžas kombināts tika uzskatīts par lielāko Eiropā, kur starp 3 000 strādājošajiem bija sievietes ne tikai no Uzbekistānas, bet arī no saulainās Vjetnamas.

Latvijas iekļaušana PSRS vienotajā ekonomiskajā telpā, rūpniecības, celtniecības un transporta attīstībai ievestais darbaspēks ar laiku mainīja iedzīvotāju nacionālo sastāvu – nelatviešu un latviešu iedzīvotāju samēru. Pēc 1987. gada datiem, rūpniecībā un celtniecībā strādāja 61,9% nelatviešu, transportā – 66,2%, komunālajā saimniecībā un sadzīves pakalpojumu sfērā – 54,7%, tautas izglītības sistēmā – 46,6%. Ja 1935. gadā Latvijā dzīvoja tikai nedaudz vairāk par 200 000 krievu, tad 1989. gadā to skaits jau bija pieaudzis līdz 905 500.

Joprojām daļa vēsturnieku, kuri raksta par LPSR ekonomiku un slavē tautsaimniecības straujo attīstību Padomju laikā, balstās uz PSRS laika statistiku par rūpnīcām Latvijā, kuras augs kā sēnes pēc lietus un tas tiešām tā bija. Sīkāk nepētot un neanalizējot, ko šajās rūpnīcās ražoja un kur saražotā produkciju palika, rodas priekšstats par

milzīgajiem rūpnieciskās ražošanas apmēriem un saražotā pārpilnību. Tikai rodas jautājums, kur tas viss palika, ja veikalu plaukti bija tukši un, kāpēc tur atradās visai zemas kvalitātes produkcija (kā piem., kurpes), kuru neviens nepirka?

Visas PSRS rūpnīcas var iedalīt četrās kategorijās:

Pirmā ir MRK pakļautības rūpnīcas, kurās ražoja augstu tehnoloģiju militāro un arī divējādas nozīmes produkciju. Latvijā tādas ir „Alfa”, „Komutators”, Pļaviņu nerūdas izrakteņu kombināts, Garkalnes dzelzsbetona rūpnīca u.c.

Otrā ir Aizsardzības ministrijai pakļautās rūpnīcas, kurās var ražot bruņojumu, tomēr tajās lielāko tiesu remontē kara tehniku. Latvijā: 49. tanku remontrūpnīca, „Arsenāls”, Aviācijas dzinēju remontrūpnīca u.c.

Pie trešās kategorijas pieder Vissavienības pakļautības tautsaimniecības rūpnīcas, kurās ražoja augstu tehnoloģiju militāro produkciju un ražoja arī tautas patēriņa preces. Latvijā: VEF, Vagonrūpnīca, „Kompresors” u.c.

Ceturtās ir republikāniskās pakļautības rūpnīcas, kurās ražoja plaša patēriņa preces, kuras lieto arī MRK un armija. Latvijā: Visas Viegļās rūpniecības ministrijas rūpnīcas, Brocēnu cementa un šifera kombināts, Liepājas „Sarkanais Metalurģis” u.c.

Visām šīm rūpnīcām ir sagatavoti mobilizācijas plāni kara gadījumam – tas nozīmē, ka jebkuras pakļautības rūpnīcā zina, kādu produkciju jāsāk ražot pēc „ārkārtas stāvokļa” noteikšanas, vai uz kuriem šī rūpnīca kara gadījumā ir jāpārvieto.

Sīkāku informāciju, ko katra rūpnīca ražoja militārajām vajadzībām, var iegūt, pētot LVA atrodošos bijušos rūpnīcu ražošanas slepenos atskaišu dokumentus.

Kā izrādās, statistika Padomju Savienībā ir bijusi dubulta, viena – atklātai publicēšanai un tautsaimniecisko sasniegumu slavēšanai, otra reālā – aizslepenota. Ar to varēja iepazīties visai šauras varas augstākais ešelons, kas mēģināja saprast, kāds ir patiesais stāvoklis tautsaimniecībā.

PSRS saimnieciskās ražošanas atskaitēs statistika sastāvēja no divām pamatgrupām: „A” grupa – ražošanas līdzekļu ražošana un „B” grupa – plaša patēriņa preču ražošana grupa. Rūpnīcās ražotā militārā produkcija, kas nebūt nebija pamatlīdzekļu ražošana, statistikā tika uzskaitīta „A” grupā, to atsevišķi neizdalot. **1972. gadā tīri militārie rūpniecības izdevumi (grupa „A”) valsts kopējā plānā sastāda 55,4%.** Pēc tagad atslēptajiem datiem, 80.-tos gados rūpnīcās, kurās izgatavoja militāro produkciju, ražoja 20–25% valsts kopprodukta, tērējot neiedomājami lielus tautsaimniecības resursus. 3/4 zinātniski-pētniecisko darbu bija militārie pasūtījumi. 1/3 valsts iedzīvotāju dzīvoja militāro rūpnīcu izvietošanas zonās.

Gigantiskais MRK bija valsts ekonomikas bremzējošais faktors, tāpēc to mēģināja piejaukt tautsaimniecības ražošanas nozarēm, ieviešot divējādas produkcijas

ražošanu. MRK rūpnīcās ražoja 90% televizorus, ledusskapjus, radiouztvērējus, 50% putekļu sūcējus, motociklus, elektriskās plīti. Tā bija divējādas nozīmes produkcija, kuru varēja izlietot militārām vajadzībām un plašam patēriņam.

Dažādos PSRS pastāvēšanas laikos notika visdažādākās pārkārtošanas un eksperimenti pavadīti ar dažādiem utopiskiem lozungiem, kā piemēram: panāksim ASV un mūsu paauzde dzīvos komunismā utt. Tomēr šiem saukļiem nebija reāla ekonomiska pamata, jo lielākā daļa resursu tika novirzīti militāriem mērķiem nevis tautas labklājības celšanai.

Kā izrādījās, PSRS totāli militarizētajā saimniecībā, pēc kara konversija nebija iespējama, nepārkārtojot politiski – ekonomisko sistēmu. Bet to darīt neviens negribēja un arī nevarēja, jo reorganizācija nebija iespējama dažādu iemeslu dēļ:

1. visai ātri saasinājās bijušo kara laika sabiedroto ASV, Anglijas un PSRS attiecības;
2. jaunākie kara laikā radušies ieroči prasīja neiedomājamus kapitālieguldījumus militārajā rūpniecībā;
3. PSRS nebija atteikusies no pirmskara militārās doktrīnas – ar ieroču palīdzību iekarot visu pasauli vai vismaz Eiropu un iznīcināt kapitālistisko iekārtu.

Totāli militarizētā valstī, kāda PSRS bija kara un pēckara periodā, valsts iedzīvotāju labklājībai nebija sevišķas nozīmes. PSRS MRK bija varas tehnoloģijas instruments, kas valsts industrializācijas laikā, militarizējot totalitārās valsts politisko un sabiedriski-administratīvo aparātu, izveidoja līdz šim neredzētu rūpniecības uzņēmumu, organizāciju, zinātnes pētniecisko institūtu un tehnikas ražotņu kompleksu, kas apgādāja PSRS bruņotos spēkus ar visu nepieciešamo. MRK valsts politikajai vadībai deva iespēju iespaidot sabiedrisko domu, ka kapitālistu ielenkta sociālisma cietokšņa aizsargāšanai pastāvīgi nepieciešama jaunu ieroču un bruņojuma ražošana un pilnveidošana, lai arī tas notika uz tautas labklājības rēķina. Militarizējot valsts politisko un saimniecisko dzīvi, ieguldot neiedomājami lielus līdzekļus bruņošanas sacensībā, MRK noveda valsti situācijā, kad ar saražotajiem kodolieroču un raķešu kalniem varēja iznīcināt visu pasauli, bet nevarēja pabarot tautu un pārtiku nācās lūgt no „pūstošajiem” kapitālistiem ASV un Kanādā.

1957. gadā notika PSRS Komunistiskās partijas Centrālkomitejas plēnums, kur Hruščovs atzina par nepieciešamu reorganizēt Staļina laika ražošanas un celtniecības vadības sistēmu. Pāriet no ražošanas nozaru vadības sistēmas uz teritoriālo, likvidējot Vissavienības un Vissavienības – republikāniskās rūpniecības ministrijas un iestādes, radot to vietā ekonomiskos rajonus ar Tautsaimniecības padomēm. Tautsaimniecības padomēm nodod arī militāro rūpniecību. PSRS Augstākā Padome 1953. gada 15. martā pieņem lēmumu „Par PSRS ministriju pārveidošanu”. Visa PSRS teritorija tiek sadalīta 19 ekonomiskajos rajonos. Trīs Baltijas valstis un Kaļiņingradas apgabals bija

viens no PSRS 19 ekonomiskajiem rajoniem. **Tad arī Padomju Savienībā sākās totāla tautsaimniecības ražošanas saplūšana ar MRK.** Militārās rūpniecības ministriju izformē un militārās produkcijas ražošanas rūpnīcas tiek nodotas savienoto republiku Ministru Padomju un ekonomisko rajonu Tautsaimniecības padomēm. Latvijā izveido Tautsaimniecības padomi – „sovnarhoz” un daļa Vissavienības pakļautības rūpnīcas Latvijā nonāk jaunveidoto republikānisko ministriju pārziņā. Tomēr centralizētā vadības sistēma Maskavā tiek saglabāta. Ap 1960. gada vidu PSRS bija deviņas „aizsardzības bāzes ministrijas” un desmit „jauktās ministrijas”, kas kopā ar augstākās partijas vadības orgāniem un Kara rūpniecisko komisiju pie PSRS Ministru Padomes, sastādīja sociāli ekonomisko sistēmu.

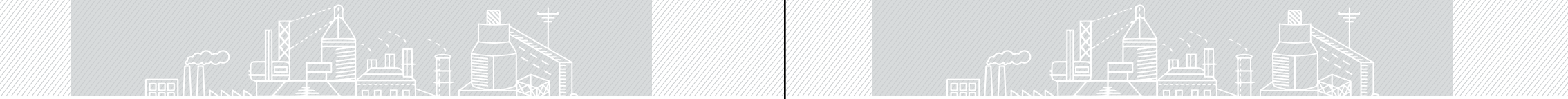
Pēc valsts arhīvā esošām ziņām Latvijā sešdesmitajos gados 127 tautsaimniecības rūpnīcām bija plānots militārais pasūtījums. Daudzām rūpnīcām dubultas nozīmes pasūtījumi. Un citādi jau arī nevarēja būt, jo militarizētā valstī, kura visu laiku līdz pat PSRS sabrukumam gatavojas karam, arī tautsaimniecība ir militarizēta.

Interesanti, ka atkarībā no tā, kas bija pie varas, mainījās Maskavas izdoto lēmumu preambula. Līdz Hruščovam tā bija: rīkojumu vai lēmumu izdod PSRS MP, bet Hruščova valdīšanas laikā rīkojumu vai lēmumu izdod PSKP CK un Ministru Padome. Hruščova laikā militāro objektu celtniecības pasūtītājs bija PSKP CK un Ministru Padome, Kara rūpnieciskā komisija un Aizsardzības ministrija. LPSR MP par pasūtījumiem Latvijas rūpnīcām bija atvēlēja Maskavas lēmumu dublētāja loma. Retāk pasūtījumi bija no Kara apgabalu ieroču šķirām vai atsevišķām karaspēka daļām. Tā, piemēram, laikā, kad Latvijā sāka izvietot stratēģiskās raķetes, VEF saņēma pasūtījumu izgatavot aparatūru raķešu kompleksi „Čusovaja”, „Dvina” un „Desna”⁹⁹.

Kosmosa militarizācijas laikā rūpnīcas un zinātniski pētnieciskie institūti saņēma pasūtījumus kosmosa vajadzībām. Militāros pasūtījumus administrēja pie visām lielākajām rūpnīcām izveidotās slepenās 1. daļas, bet produkciju pieņēma „vojenpredi”. Rūpnīcu 1. daļai arī tika uzticēts atbildīgs uzdevums – mobilizācijas plānu izstrāde, kurā ietilpa arī civilā aizsardzība un mobilizācijas rezervju uzkrāšanas organizēšana. Latvijas rūpnīcās ražoto produkciju (ne tikai militāro) bija jāeksportē uz PSRS satelītvalstīm, kuras cēla un 16 jaunattīstības valstīm, kuras solīja celt sociālismu. Ne visus pasūtījumus MRK izvietoja tieši rūpnīcās. Lielu daļu, it sevišķi divējādas nozīmes produkciju, MRK piegādāja armijai, slēdzot līgumus ar centralizētajām sagādes organizācijām. Latvijā tās bija: „Latvijas apģērbu tirdzniecības bāze”, „Latvijas apavu tirdzniecības bāze”, „Latvijas tekstiltirdzniecības bāze” un „Latvijas pārtikas preču tirdzniecības bāze”.

MRK slepenās tematikas atsevišķi darbi kara pasūtījumam tika veikti daudzskaitlīgajās Rīgas zinātniski pētnieciskajās iestādēs un institūtos. Pētījumi magnētisko parādību

99 I. Upmalis, E. Tilgass, E. Stankevičs, „Latvija Padomju militāristu varā”. Rīga, Jelgavas tipogrāfija, 2011, IV nod.

un tehnoloģiju jomā tika veikti: Fizikas institūtā, Fizikas-enerģētikas institūtā, Polimeru mehānikas institūtā, LPSR Zinātņu akadēmijā, Cietvielu fizikas institūtā, Latvijas valsts universitātē un dažādu rūpnīcu zinātniski pētnieciskajos cehos.

Pēc PSRS sabrukšanas daļēji sabruka arī MRK Krievijā. Sabruka arī Latvijas tautsaimniecība. Mantojumā ieguvām gigantiskas rūpnīcas ar novecojušiem ražošanas līdzekļiem, bez ražošanas pasūtījuma un izejvielām, kā arī vairāk nekā 300 PSRS armijas objektus izkaisītus pa visu Latvijas teritoriju. Nevieni nezina, jo arī pasaulē nebija tādas pieredzes, kā pēc centralizētās militarizētās saimniecības, varētu strādāt brīvā tirgus apstākļos un ko iesākt ar bijušajiem militārajiem objektiem.

Latvijas tautsaimniecība bija iekļauta kopējā PSRS ekonomiskajā telpā un atsevišķi pastāvēt nevarēja. Sagrauto tautsaimniecību arī reorganizēt nevarēja, to vajadzēja atjaunot. Bija priekšlikumi iekļauties Krievijas ekonomiskajā telpā, kā to izdarīja Baltkrievija, Kazahija un vēl dažas postpadomju republikas. Bet tas nozīmēja nokļūt ciešā ekonomiskā atkarībā no Krievijas. Latvijas tā laika valdība ļāva pašām rūpnīcām izvēlēties, kā atjaunot ražošanu, nododot rūpnīcas privatizācijai. Izveidotās akciju sabiedrības vai sabiedrības ar ierobežotu atbildību izejvielu trūkuma un novecojušo ražošanas līdzekļu dēļ, neizturot konkurenci, drīz vien bankrotēja. Bieži rūpnīcu vadītāji palika tie paši, kas bija padomju laikā. Tie „prihvatizējot” saimniecības materiālās vērtības, kļuva par bagātiem cilvēkiem. Daļa rūpnīcās strādājošie migranti, it sevišķi jaunākā paaudze, kam nebija pieņemama Latvijas brīvvalsts, aizbrauca. Līdz ar PSRS armijas izvešanu aizbrauca militārpersonu ģimenes, kas bija strādājušas rūpnīcās.

Pēc Krievijas iesniegtajiem sarakstiem Latvijā palika vairāk nekā 22 000 militāro pensionāru ar ģimenēm, kuri zaudēja visas privilēģijas, kas viņiem bija Padomju laikā. Tā Latvija ieguva ap 100 000 visai agresīvu, nelojālu nepilsoņu ar kuriem problēmas ir vēl tagad.

1992. gadā bija priekšlikumi BKA un BF pakļautības rūpnīcās veidot kopuzņēmumus ar Krieviju, bet to neatbalstīja Latvijas Saeima. Lielajās rūpnīcās ražošana gandrīz vai pilnībā apstājās. VEF, „Alfa”, „Komutatorā”, „Kompresorā” bija mēģinājumi ražošanu atjaunot, bet lielākoties neveiksmīgi. Visilgāk noturējās „Radiotehnika”, līdz pārtapa par lielveikalu „PRISMA”. Līdz pat 1994. gadam „Komutatorā” vēl bija „vojenpredi”, pēc tam, pārtopot par SIA „Dambis”, ar ārzemju investoru palīdzību atjaunoja nelielu ražošanu. Arī „Alfa”, ieviešot visjaunākās ārzemju tehnoloģijas, atjaunoja nelielu ražotni.

Ja PSRS armija aizejot atstāja Latviju pilnu ar bijušajiem militārajiem objektiem un kara pilsētīnām, tad MRK atstāja lielu skaitu civilās aizsardzības pazemes bunkuru, noliktavu, sabrūkošas rūpnīcas bez militārā pasūtījuma un izejvielām.

Apkopojot minētos faktus, varam secināt, ka Padomju Savienībā tautsaimniecība tika veidota tā, lai nevienai no savienotajām republikām nebūtu iespēja izmantot PSRS Konstitūcijā noteiktās tiesības izstāties no Savienības, nesagraujot savu saimniecību.

Tikai tā var izskaidrot lielo rūpnīcu celtniecību Latvijā, kur to darbībai nebija ne izejvielu ne vietējā darbaspēka. Liekas savādi, Hruščova valdīšanas laikā bija stingrs norādījums, ka jaunas rūpnīcas jācēl vietās, kur ir izejvielas un darba spēks, bet Latvijā nesaprotamu iemeslu dēļ to neievēroja.

Jādomā tomēr, ka PSRS impēristu tālejošs sapnis bija savienotajās republikās ar migrantu iepludināšanu panākt to pārsvaru pār vietējām nācijām, lai nākotnē jebkurā laikā varētu realizēt sapni par vienu padomju tautu un Staļina, Hruščova sapni par krievu valodu kā vienu valsts valodu. Sapnis, paldies Dievam, nepiepildījās. Padomju laikā MRK parazitēja uz tautas labklājības rēķina. PSRS vadoņu lielkrievu šovinizms un partijas veiktā politiski saimnieciskā propaganda par nepārtrauktiem ārējiem draudiem Krievijas pastāvēšanai, kuras nosargāšanai ir jātērē neiedomājami līdzekļi bruņošanas vajadzībām, uz vidusmēra krievu cilvēka apziņu ir atstājusi tik dziļu iespaidu, ka ietekmēt to ar demokrātiskām metodēm diez vai varam.

Ar bažām jāraugās uz pašreizējās Krievijas valdošās elites vēlmēm, izmantojot visjaunākās tehnoloģijas, pilnībā atjaunot MRK darbību militārās produkcijas ražošanā. Dzelzs kulaks samta cimdos, tāda ir pašreizējās Krievijas militārā doktrīna. 20 triljoni rubļu, kas atvēlēti militārām vajadzībām līdz 2020. gadam, nerada šaubas ka Krievijas vadoņi kāps uz mantojumā saņemtā PSRS pussalauztā MRK grābekļa. Un atkal tiek sludināts, ka ārzemju jaunākās militārās tehnoloģijas jāizmanto, lai atjaunotu Krievijas militāro varenību.

Militārā budžeta īpatsvars Latvijas PSR budžetā Latvijas un PSRS budžetu norēķinu kontekstā 20. gadsimta 40. un 50. gados

Latvijas ekonomiskajā vēsturē joprojām ir daudz neatbildētu jautājumu. Joprojām sabiedrībā ir dzīvi padomju okupācijas periodā radītie mīti, daži no tiem ir dziļi nosēdušies mūsu sabiedrības apziņā. Mēs esam visai detalizēti izpētījuši jautājumus, kas ir saistīti ar padomju režīma tiešajiem noziegumiem pret Latvijas tautu – esam diezgan precīzi noteikuši represiju apjomu, identificējuši un publiskojuši represēto sarakstus¹⁰⁰. Šajā virzienā ir paveikts apjomīgs darbs. Tomēr ir virzieni, kuros padomju režīma nodarīto zaudējumu aprēķināšanā mēs speram tikai pirmos soļus. Viens no būtiskiem jautājumiem, kur jāveic intensīva izpēte, ir padomju režīma finanšu politika. 20. gadsimta 80. gadu beigās, kad Baltijas tautas skaidri pauda savu vēlmi atgūt savu valstisko neatkarību, uzvirzījās diskusija par Baltijas valsti un PSRS savstarpējo norēķinu bilanci. PSRS pārstāvji paziņoja, ka Baltijas valstis ir parādā ievērojamas summas, savukārt Baltijas valstis veica savus aprēķinus, kuros pierādīja pretējo. Modris Šmulders 1990. gadā nopublicēja savus aprēķinus par Latvijas un PSRS savstarpējiem norēķiniem, pierādot, ka Latvija ir krietni vairāk investējusi PSRS kopējā katlā, nekā saņēmusi atpakaļ.¹⁰¹ Kā tiešā, tā arī netiešā veidā. Diemžēl, pēc neatkarības atgūšanas jautājums par savstarpējiem norēķiniem zaudēja savu aktualitāti un labās iestrādes tālākajā pētniecībā netika izmantotas. Padziļinātā pētnieciskajā limenī Latvijas un PSRS ekonomisko attiecību jautājumi dienaskārtībā atgriezās 2005.–2009. gadā, kad darbojās PSRS zaudējumu aprēķināšanas komisija.

Padomju okupācijas perioda ekonomiskā vēsture jau vairākus gadus ir referāta autora galvenais pētnieciskais virziens, un pēdējā laikā īpašu vietu ieņem finanšu politikas aspekti. Pirmie šī virziena pētījumu rezultāti ir atspoguļoti Latvijas Bankas

deviņdesmitgadiem veltītajā izdevumā¹⁰², taču pētījumi turpinās un tiek konstatēti arvien jauni fakti un atziņas. Ņemot vērā daudzus jautājumus par to, kā un no kādiem avotiem es esmu ieguvis to rezultātus, par ko es esmu informējis sabiedrību, esmu pamainījis konferencē pieteiktā referāta rakursu, ievērojamu lomu veicot Latvijas PSR un PSRS budžetu veidošanas pamatprincipiem. Referātā centīšos atbildēt uz sekojošiem jautājumiem:

- Vai PSRS veica plašas investīcijas Latvijas ekonomikā?
- No kādiem avotiem tika finansēta tautsaimniecība?
- Cik izmaksāja okupācijas karaspēka atrašanās Latvijā?

Latvijas PSR un PSRS budžeta attiecības 1945.–1960.

Naudas plūsma PSRS okupācijas periodā tika organizēta caur PSRS un Latvijas PSR budžetiem. Patiesā finanšu situācija, budžetu attiecības, bilance un norēķini tika rūpīgi slēpti no sabiedrības, par reālo situāciju bija informēta tikai augstākā valsts vadība. PSRS un Latvijas PSR AP balsoja un budžetus apstiprināja, taču šiem budžetiem bija visai attālināta saistība ar realitāti. Cik var spiest no literatūras, arī rietumvalstīm, to specdienestiem bija tikai aptuveni priekšstats par to, kas notiek ar PSRS finansēm. Patiesība PSRS bija izveidota visai veiksmīga finanšu kontroles sistēma, kur valsts izdevumi un ieņēmumi tika analizēti un kontrolēti dažādos griezumos, rūpīgi tika sekots līdzi norēķiniem starp savienotajām republikām un PSRS budžetu, PSRS militārajiem izdevumiem, kuri tika iekļauti budžeta sadaļā „sociāli – kulturālie mērķi”.

Pēckara gadu budžetu izpildes grāmatvedības atskaites skaidri apliecina, ka tika veikta sistemātiska finanšu līdzekļu aizpludināšana uz citiem PSRS reģioniem, liela daļa finanšu līdzekļu Latvijā neatgriezās, pat caur militārajiem izdevumiem. Tas apgāz visus PSRS gadus rūpīgi kultivēto mītu par to, ka Latvijas tautsaimniecība tika atjaunota, pateicoties plašām PSRS investīcijām. Finanšu norēķini apliecina pretējo – PSRS tautsaimniecība tika atjaunota par Latvijā iegūtajiem līdzekļiem, no Latvijā iekasētajiem nodokļiem.

Kopējā no Latvijas teritorijas nodokļos iegūtā summa auga visus 40. un 50. gadus, izņēmums bija 40. gadu beigās, kad naudas plūsmu ietekmēja 1947. gada naudas reforma un lauksaimniecības kolektivizācija.

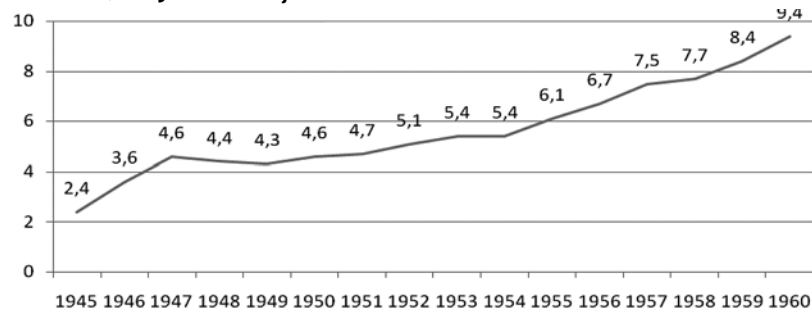
100 Aizvestie. Latvijas Valsts arhivs, 2007. 3 sējums.

101 Modris Šmulders. Who was whom? Mutual Economic Accounts Between Latvia and the USSR, 1940-1990. Rīga: 5th THS, 1990, 37 pp.; M. B. Шмудерс. Кто кому должен? Взаимные экономические расчеты Латвии и СССР (1940-1990 годы). Рига: Народный фронт Латвии, 1990, 43 с.

102 Latvijas Bankai 90. Latvijas Banka, 2012. Elektroniski pētījums pieejams šeit: <http://www.bank.lv/images/stories/pielikumi/publikacijas/citaspublikacijas/Krumins-45-91.pdf>

1. attēls

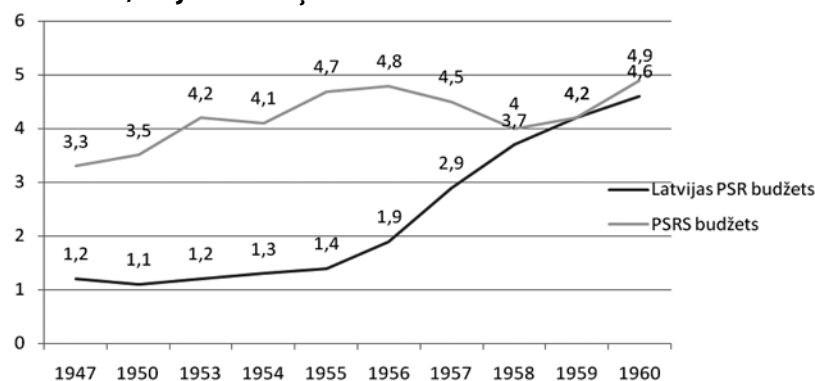
Kopējie ieņēmumi no Latvijas teritorijas Latvijas PSR un PSRS budžetos, miljardos rubļu¹⁰³

Pārliecinoši lielākā daļa no Latvijas teritorijā iekasētajiem nodokļiem tika novirzīta uz PSRS budžetu.

2. attēls

Budžeta ieņēmumu no Latvijas PSR sadale starp Latvijas un PSRS budžetiem, miljardos rubļu¹⁰⁴

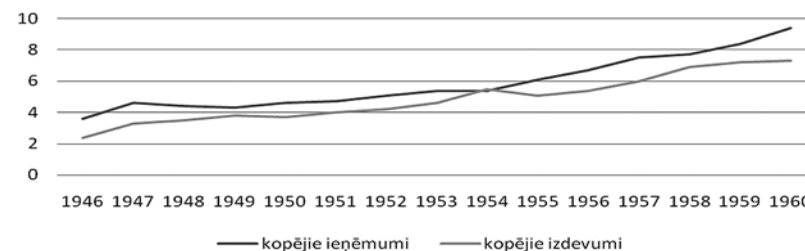
¹⁰³ Aprēķini pēc arhīvu dokumentiem: LVA, 202. f., 1-a apr., 1. l., 2.-150. lp.; 327. f., 20. apr., 14. l., 4.-18. lp.; 20. l., 2.-20. lp.; 45. l., 4.-18. lp.; 76. l., 2.-10. lp.; 77. l., 2.-20. lp.; 85. l., 3.-25. lp.; 86. l., 2.-30. lp.; 118. l., 2.-10. lp.; 137. l., 2.-15. lp.; 148. l., 3.-28. lp.; 166. l., 2.-17. lp.

¹⁰⁴ Aprēķini pēc arhīvu dokumentiem: LVA, 202. f., 1-a apr., 1. l., 2.-150. lp.; 327. f., 20. apr., 14. l., 4.-18. lp.; 20. l., 2.-20. lp.; 45. l., 4.-18. lp.; 76. l., 2.-10. lp.; 77. l., 2.-20. lp.; 85. l., 3.-25. lp.; 86. l., 2.-30. lp.; 118. l., 2.-10. lp.; 137. l., 2.-15. lp.; 148. l., 3.-28. lp.; 166. l., 2.-17. lp.

Latvijas PSR budžeta loma pieauga pēc Josifa Staļina nāves, pakāpeniski pieaugot un sasniedzot pusi no kopējiem budžetu ieņēmumiem. Tas bija saistīts ar PSRS centrālās varas politiku decentralizācijas virzienā, ievērojama daļa saimniecisko sviru tika nodota republiku rīcībā. Tomēr kopējās tendences saglabājās nemainīgas – Latvija turpināja iemaksāt PSRS budžetā ievērojami lielāku summu, nekā saņēma atpakaļ. Vienīgais izņēmums bija 1954. gads, kad caur PSRS budžetu tika izmaksātas ievērojamas kompensācijas par lauksaimniecības produkcijas iepirkumiem.

3. attēls

Kopējie ieņēmumi un izdevumi Latvijas teritorijā 1946.-1960. (miljardos rubļu)

Pēckara piecgade. Mīti un realitāte

Viens no joprojām dzīvajiem mītiem par okupācijas periodu ir dāsnā padomju palīdzība un investīcijas Latvijas ekonomikā pēckara posmā. Padomju vēstures avotos varam atrast informāciju, ka Latvijas tautsaimniecībā esot ieguldīti divi miljardi rubļu PSRS budžeta naudas¹⁰⁵. Realitāte apliecina pretējo – uz PSRS aizplūda ievērojami vairāk, nekā atgriezās Latvijā. Ja ignorējam apstākli, ka 40. gados apmēram trīs ceturtdaļas ieņēmumu nonāca PSRS budžetā, tad protams var rasties iespaids, ka Latvija no PSRS saņēma ievērojamas finanšu investīcijas. Tomēr atkārtoti akcentēju, ka, lai objektīvi izvērtētu, kas norēķinos ir bijis ieguvējs, ir jāizvērtē kopējā finanšu plūsma, kā no Latvijas uz PSRS, tā arī atpakaļ.

¹⁰⁵ Aprēķini pēc arhīvu dokumentiem: LVA, 327. f., 20. apr., 14. l., 4.-18. lp.; 20. l., 2.-20. lp.; 45. l., 4.-18. lp.; 76. l., 2.-10. lp.; 77. l., 2.-20. lp.; 85. l., 3.-25. lp.; 86. l., 2.-30. lp.; 118. l., 2.-10. lp.; 137. l., 2.-15. lp.; 148. l., 3.-28. lp.; 166. l., 2.-17. lp.

1. tabula

Ieņēmumi no Latvijas teritorijas 1945.–1950. gados (miljonos rubļu) un to sadalījums ¹⁰⁶			
Gads	Kopējie ieņēmumi	Summa, kas novirzīta uz PSRS budžeta ieņēmumiem	Summa, kas novirzīta uz Latvijas PSR budžeta ieņēmumiem
1945.	2 438	1 701	737
1946.	3 601	2 799	802
1947.	4 594	3 315	1 279
1948.	4 458	3 286	1 172
1949.	4 397	3 119	1 278
1950.	4 634	3 527	1 107

Ieņēmumu lielāko daļu veidoja dažādi nodokļi, no kuriem visapjomīgākais bija apgrozījuma nodoklis. Īpaša loma bija valsts aizņēmumiem, kurus faktiski arī var pieskaitīt pie nodokļiem. Iedzīvotāji piespiedu – brīvprātīgā kārtā bija spiesti ilgtermiņā „aizdot” naudu valstij, šo aizdevumu izpildes plāns tika rūpīgi izstrādāts un sadalīts līdz pat konkrētām zemnieku saimniecībām un iedzīvotājiem, izpilde tika rūpīgi kontrolēta un atteikšanās valstij „aizdot” naudu tika kvalificēta kā kaitniecība.

2. tabula

Svarīgākie ieņēmumu veidi no Latvijas teritorijas PSRS un Latvijas PSR budžetos (miljonos rubļu, kopā) ¹⁰⁷						
	1945	1946	1947	1948	1949	1950
Apgrozījuma nodoklis	1 228	2 568	3 392	2 804	2 755	2 830
Valsts aizņēmumi ¹⁰⁸	110	186	185	209	307	344
Nodokļi no iedzīvotājiem	515	357	511 ¹⁰⁹	667	427	400
Tai skaitā, ienākuma nodoklis	105	164	195	206	221	233
Tai skaitā, lauksaimniecības nodoklis	162	128	316	361	99	59
Tai skaitā, mazģimeņu, vecpuišu nodoklis ¹¹⁰	48	64		99	105	108

Apgrozījuma nodoklis tika pievienots faktiski visai PSRS saražotajai produkcijai, kas nonāca tirdzniecībā. Kā redzams no iepriekšējās tabulas, šī nodokļu veida iekasēšana nodrošināja lielāko daļu no kopējiem PSRS budžeta ieņēmumiem Latvijā.

106 Turpat

107 Apkopojums pēc arhīva dokumentiem: LVA, 307. f. 20. apraksta lietas.

108 Kopā ar loterijām un karspēka daļās realizētajiem aizņēmumiem.

109 Bez vecpuišu un mazģimeņu nodokļa.

110 Par šī nodokļa iekasēšanu 1947. gadā trūkst precīzu ziņu.

3. tabula

Apgrozījuma nodokļa likmes Latvijā galvenajās preču grupās 1949. gadā un tā plānotie ieņēmumi ¹¹¹		
Prece	Nodokļa likme (rubļos)	Plānotais ieņēmums (miljonos rubļu)
Degvins	557,5 (par tūkstoti dekalitru)	488,0
Milti	3 570 (par tonnu)	340,0
Cukurs	-	200,0
Tabaka	78,7% uzcenojums	165,0
Alus un brāga	49,2% uzcenojums	120,0
Gaļas produkti	84,2% uzcenojums	90,0
Sviests	77% uzcenojums	75,0
Kokvilnas audumi	72,6% uzcenojums	250,0

Kā redzams, visbūtiskāk – vairāk nekā 10 procenti no kopīgajiem ieņēmumiem PSRS, – budžetu papildināja ieņēmumi no stiprā alkohola tirdzniecības.

4. tabula

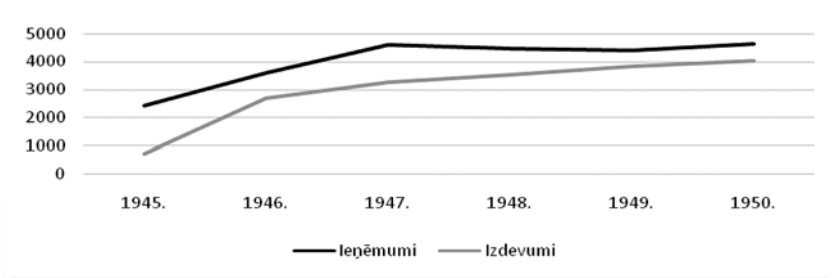
Latvijas teritorijas finansiālā bilance 1946.–1950. ¹¹²			
Gads	Kopējie ieņēmumi	Kopējie izdevumi	Pārpalikums vai iztrūkums
1945.	2 438	737	+1 701
1946.	3 601	2 692	+909
1947.	4 594	3 252	+1 342
1948.	4 458	3 525	+933
1949.	4 397	3 837	+560
1950.	4 634	4 026	+608
Kopā	24 122	18 069	+6 053

111 Apkopojums pēc arhīva dokumentiem: LVA, 307. f. 20. apraksta lietas.

112 Apkopojums pēc arhīva dokumentiem: LVA, 307. f. 20. apraksta lietas.

4. attēls

Ieņēmumu un izdevumu no Latvijas teritorijas atšķirības (1945.–1950.) (miljonos rubļu)¹¹³

Tātad investīcijas lielražošanas attīstībai (2 miljardi rubļu piecos pēckara gados, pēc padomju avotiem) nāca no pašu Latvijas iedzīvotāju kabatām¹¹⁴ un atkārtoti jāakcentē – kopumā 40. gados Latvija bija PSRS tautsaimniecības donors.

PSRS militārie izdevumi Latvijā

Iepazīstoties ar PSRS budžeta izdevumu Latvijā kopsavilkumu, pirmajā acumirklī šķiet, ka militārie izdevumi šeit nav atrodamī. Izdevumi sadalās starp tradicionālajām PSRS budžeta grupām – tautsaimniecības finansēšanu un sociāli – kulturāliem mērķiem, kā arī zināma daļa no līdzekļiem tika novirzīta, lai sabalansētu Latvijas PSR budžetu.

5. tabula

PSRS budžeta izdevumi Latvijas teritorijā 1946.–1950. gados (miljonos rubļu) ¹¹⁵				
Gads	Tautsaimniecības finansēšana	Sociāli – kulturāli mērķi	Latvijas PSR budžeta līdzfinansējums	Kopā izdevumi
1946.	33,0	1 218,0	397,4	1 648,5
1947.	76,0	1 429,7	513,1	2 018,8
1948.	151,9	1 469,2	495,7	2 116,8

¹¹³ Aprēķini pēc arhīvu dokumentiem: LVA, 327. f., 20. apr., 14. l., 4.–18. lp.; 20. l., 2.–20. lp.; 45. l., 4.–18. lp.; 76. l., 2.–10. lp.; 77. l., 2.–20. lp.; 85. l., 3.–25. lp.; 86. l., 2.–30. lp.; 118. l., 2.–10. lp.; 137. l., 2.–15. lp.; 148. l., 3.–28. lp.; 166. l., 2.–17. lp.

¹¹⁴ Piecu gadu laikā – 1946.–1950. gados no PSRS budžeta Latvijas teritorijā sadalītajai „Tautsaimniecības finansēšanai” tika novirzīti tikai 774 miljoni rubļu, kopējie PSRS budžeta tēriņi Latvijā šajā laika posmā bija 11 miljardi rubļu. (LVA, 202. f., 1-a apr., 1. l.).

¹¹⁵ Aprēķini pēc arhīvu dokumentiem: 202. f.1-a apraksta lietas.

1949.	287,6	1 790,3	526,1	2 604,0
1950.	226,0	1 867,2	486,9	2 580,1
Kopā 1946.–1950.	774,5	7 774,4	2 419,2	10 968,1

Tomēr situācija mainās, kad detalizētāk aplūkojam katru no šīm sadaļām. Tautsaimniecības finansēšanas sadaļā redzam sadalījumu starp atsevišķām ministrijām, kā arī apstiprinājumu faktam, ka ceļu būvi Latvijā finansēja no Iekšlietu ministrijas budžeta. Liela apjoma izdevumus, ko varētu identificēt kā militāros, pagaidām nevaram.

6. tabula

PSRS budžeta izdevumi „tautsaimniecības finansēšanai” Latvijā 1946.–1950. gados (tūkstošos rubļu) ¹¹⁶						
Gads	PSRS Transporta un mašīnbūves ministrija	PSRS Kara un jūras kara celtniecības ministrija	PSRS Iekšlietu ministrijas galvenā šoseju pārvalde	PSRS Materiālo un pārtikas rezervju ministrija ¹¹⁷	Citi izdevumi ¹¹⁸	Pavisam kopā
1946.	4 990	3 788	23 683	627	6	33 094
1947.	11 632	9 648	26 902	27 564	257	76 003
1948.	13 644	4 973	27 290	105 077	926	151 910
1949.	5 098	0	32 689	247 392	2 393	287 572
1950.	0	0	30 492	194 361	1 148	226 001
Kopā 1946.–1950.	35 364	18 409	141 056	561 538	18 213	774 580

Pavisam cita aina parādās, kad iepazīstamies ar PSRS budžeta izdevumiem „sociāli – kulturāliem mērķiem”. Lielāko daļu šo izdevumu veido militārie izdevumi, nav pārsteigums, ka šī sadaļa tika turēta visstringrākajā slepenībā.

¹¹⁶ Aprēķini pēc arhīvu dokumentiem: 202. f.1-a apraksta lietas.

¹¹⁷ Līdz 1948. gadam bija atsevišķas Pārtikas rezervju un Materiālo rezervju ministrijas, šajā tabulā šo ministriju izdevumi ir apvienoti.

¹¹⁸ Starp citiem izdevumiem ievērojamāko vietu ieņēma PSRS gaisa flotes civilās aviācijas galvenā pārvalde, Mašīnbūves rūpniecības rūpniecības ministrija, kā arī Sakaru līdzekļu ražošanas ministrija.

7. tabula

PSRS budžeta izdevumi „sociāli – kulturāliem” mērķiem Latvijā 1946.–1950. gados (miljonos rubļu) ¹¹⁹						
Gads	PSRS Bruņoto spēku ministrija (ar pensijām)	PSRS Iekšlietu ministrija (ar pensijām)	PSRS Valsts drošības ministrija (ar pensijām)	PSRS Materiālo rezervju un pārtikas rezervju ministrija	Citi izdevumi	Kopā
1946.	1 046	146	24	1	1	1 218
1947.	1 196	148	84	1	1	1 430
1948.	1 212	153	92	1	11	1 469
1949.	1 491	191	97	1	10	1 790
1950.	1 571 ¹²⁰	92	193	1	10	1 867
Kopā 1946.–1950.	6 516	730	490	5	33	7 774

Veidojot kopsavilkumu par PSRS budžeta izdevumiem Latvijā un to militāro izdevumu īpatsvaru, nākas secināt, ka militārā nozare bija absolūta PSRS prioritāte Latvijā. Autors uzskata, ka militāros izdevumus jāskaita ne tikai PSRS Bruņoto spēku ministrijas, bet arī Iekšlietu un Valsts drošības ministrijas izdevumus, ņemot vērā šo ministriju represīvo dabu, īpaši 40. gados. Kopumā militārajai jomai PSRS novirzīja lielāko daļu sava budžeta naudas, kas atgriezās Latvijā.

8. tabula

PSRS budžeta izdevumu Latvijā struktūra 1946.–1950. gados (miljonos rubļu) ¹²¹					
Gads	PSRS Bruņoto spēku ministrija (ar pensijām)	PSRS Iekšlietu ministrija (ar pensijām)	PSRS Valsts drošības ministrija (ar pensijām)	Citi izdevumi	Kopā
1946.	1 046	146	24	432	1 648
1947.	1 196	148	84	591	2 019
1948.	1 212	153	92	660	2 117
1949.	1 491	191	97	825	2 604
1950.	1 571 ¹²²	92	193	724	2 580
Kopā 1946.–1950.	6 516	730	490	3 232	10 968

119 Aprēķini pēc arhīvu dokumentiem: 202. f.1-a apraksta lietas.

120 1950. gadā izdevumi kopā PSRS Bruņoto spēku ministrijai un Kara – jūras ministrijai. Budžeta atskaitē šajā gadā šie izdevumi pirmo reizi tika izdalīti atsevišķi.

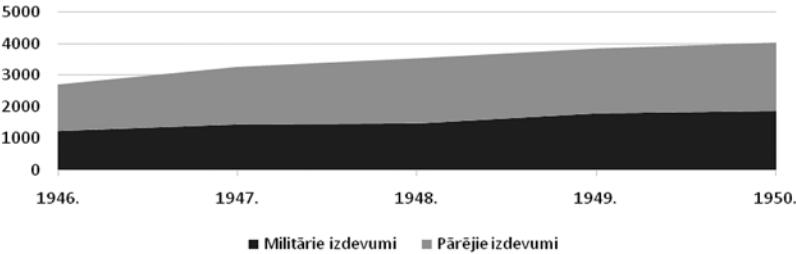
121 Aprēķini pēc arhīvu dokumentiem: 202. f.1-a apraksta lietas.

122 1950. gadā izdevumi kopā PSRS Bruņoto spēku ministrijai un Kara – jūras ministrijai. Budžeta atskaitē šajā gadā šie izdevumi pirmo reizi tika izdalīti atsevišķi.

Jau šobrīd var identificēt, cik liels ir militāro izdevumu īpatsvars kopīgajos izdevumos Latvijas teritorijā 40. gados. Šokējoši, bet gandrīz puse no kopējiem izdevumiem Latvijā bija novirzīta militāriem mērķiem. Un faktiski tas notika par Latvijā iekasētajiem nodokļiem, uz Latvijas iedzīvotāju rēķina, jo šādas un pat lielākas summas tika novirzītas uz PSRS budžetu. Diemžēl, šobrīd nav iespējams atrast informāciju par sīkāku šo izdevumu sadalījumu, autors izsaka minējumu, ka šādi dokumenti Latvijā vispār nav atrodamī un ir jāmeklē Krievijas arhīvos. No otras puses, jau šāda apjoma informācijas iegūšana ir raksturojama kā liela pētnieciska veiksmē.

5. attēls

Militāro izdevumu apjoms (miljonos rubļu) un īpatsvars kopējos izdevumos Latvijas teritorijā (1946.–1950.)¹²³

Secinājumi

1. Latvija bija PSRS tautsaimniecības donors, PSRS budžetā ieskaitīja ievērojami lielākas summas, nekā saņēma atpakaļ.
2. Budžetu norēķini neapstiprina Latvijas tautsaimniecības atjaunošanu no PSRS līdzekļiem, pārliecinoši lielākā daļa no PSRS budžeta virzītās naudas tika izmantota militāriem mērķiem.
3. Militārie izdevumi budžetu izdevumu sadaļās tika „paslēpti” zem „sociāli – kulturāliem mērķiem”.
4. Militārie izdevumi Latvijā 40. gados bija nesamērīgi lieli un *de facto* tika finansēti no Latvijā iekasētajiem nodokļiem.

123 Aprēķini pēc arhīvu dokumentiem: 202. f. 1-a apr. un 327. f. 20. apr. lietas.

Jānis Blauberis

VEF 62. speciālā konstruktoru biroja

54. nodaļas vadošais konstruktors

VEF speciālā produkcija

Pirmskara Grīziņkalna puikas raudzījās VEF tornī – tur taisa lidmašīnas, radio, telefonus, vēl mazus fotoaparātus MINOX. Visiem bija vēlēšanās tur iekļūt, pašiem redzēt, pašiem strādāt.

1946. gadā, pēc kara daļēji atjaunotajos cehos lielā daudzumā ievada no Vācijas kara trofeju ceļā iegūtos dažādos sakaru tehnikas mezglus un detaļas. Demontēja un montēja, ražoja nepieciešamos sakaru tīklus. Pamazām atjaunoja ražošanai vajadzīgās tehnoloģijas.

1947. gada rudenī kā VEF tehnikuma vakara maiņas audzēknis, stingri apsargātajā rūpnīcas teritorijā, telefonijas cehā pirmajā darba dienā demontēju trofeju relejus. Dažādas detaļas daļu nesām uz blakus ražotnēm, daļu saiņoja kastēs ar adresēm п/я x x x x, sūtīšanai uz nezināmu vietu PSRS. Sevī ierāvušies, baigo gadu, vācu okupāciju un atkal baigos pēckara gadus izdzīvojušie meistari un strādnieki morāli pazemoti, nerunīgi. Ejot laikam, mums parādīja pie aviobumbām pieskrūvējamas svīlpes, tēmēšanas iekārtu detaļas, daudz dažādas karam vajadzīgas lietišķas. Parādīja zem grīdas dēļiem paslēptas MINOX detaļas ar izslīpētu uzrakstu „Made in Latvia” vietā uzrakstot „Made in USSR” vai „Made in Germani”.

Šeit, darba dzīvē ieraudzītā patiesība bija pavisam citāda, kā to redzējām no Grīziņkalna.

1949. gadā, dažus mēnešus pēc 25. marta VEF konstruktoru birojā steidzami organizēja noslepenotu nodaļu Olafa Damberga vadībā. Tiem, kuriem bija izredzes uzsākt darbu šajā nodaļā, bija jāpilda neskaitāmas anketas, autobiogrāfija, aptaujas dzīves vietās. Tika atlasīti aptuveni 20 dalībnieki, kas divās telpās ar aizzīmogatām durvīm, personīgiem zīmogiem, saņēma darba uzdevumus tehniskās dokumentācijas izstrādāšanai. Sākumā dažādus agrākos gadus rūpnīcā izstrādātus vadu sakaru līdzekļus piemēroja lauku apstākļiem, mitruma drošus, ātri pārvietojamus (МП 10). Neatņemama sastāvdaļa šiem izstrādājumiem – redzamā vietā izvietots brīdinošs uzraksts: „Внимание! Противник подслушивает!” (Uzmanību! Pretinieks noklausās!). Vēlāk ražojumu daudzveidība pamazām pieauga līdz pat atsevišķu montāžas cehu organizēšanai. Aparatūras izgatavošanas vajadzībām atbrīvoja skolu Ēveles un Kr.Valdemāra ielas stūri. Darbs plānu izpildei turpinājās pat Jaungada naktis un pēc tam dienās. VEF teritorijā, piegulošā Ūnijas ielai, izvietoja montāžas cehus,

kuros slēgtās smagajās automašīnās montēja sakaru aparatūru. Vajadzīgo detaļu izgatavošana notika cehos visā rūpnīcā.

Speciālais, noslepenotais konstruktoru birojs pieauga līdz aptuveni 50 cilvēkiem. Ar dažādām piemaksām, prēmijām un izdienas piemaksu, birojā algas ievērojami pārsniedza citu nodaļu strādājošo izpeļņu. Biroja vadībā bija Jevgeņijs... un Georgijs Hubajevs.

Dokumentācijas izstrāde notika stingrā slepenības režīmā. Darbu sākot, 1. daļā caur lodziņu saņēma apaļā iesaiņojumā iesāktos zīmējumus, piezīmes, un jebkuru citu darba dokumentu. Pēc instrukcijas, ja darba gaitā iznāca sarunāties ar kādu citu cilvēku, aprakstītā lapa, ar ko strādāja, bija jāapgriež ar balto pusi uz augšu, lai neviens nevarētu ieskatīties materiālā, ar ko strādājat. Darbu beidzot, visi papīri bija jāsasaiņo rullī, jāapzīmogo ar personīgo zīmogu un jānodod 1. daļā. Kāda pavisam nenozīmīga dokumenta nenodošanas gadījumā rūpnīcas dežurants izsūtīja mašīnu ar bruņotu apsardzi, sameklēja vainīgo un atveda uz nodaļu.

Dokumentācijas izstrādi un ražošanu uzraudzīja militārpersonas. Produkcijai tika veiktas stingras izturības pārbaudes uz „kratišanas” mašīnām. Ar aparatūru pilnas automašīnas dzina pāri speciāli ierīkotām bedrēm netālu no Suntažu stacijas.

Pamazām militāro sakaru tehniku sāka ražot jaunizveidotajā rūpnīcā „Komutators”, un 1963. gadā tā atdalījās no VEF.

Dainis Dandēns

VEF Rekonstrukciju ekspluatācijas centra
tehniskais direktors 1954.–1996. g.

Politiski ekonomiskā okupācija VEF

Rūpnīcas VEF pirmsākums ir 1919. gads, kad tika radītas pirmās darbnīcu līmeņa ražotnes, kas ražoja produkciju Latvijas vajadzībām un tirgum.

Diemžēl, par VEF kā lielāko Latvijas rūpnīcu kopējs apskats joprojām nav uzrakstīts. Dabiski, ka par VEF pirmsākumu tā laika cilvēki vairs nevar uzrakstīt, jo nav starp dzīvajiem. Es varu dot apskatu par periodu no 1954. gada līdz šodienai, par dažādu nestandarta iekārtu projektēšanu roku darba izskaušanai rūpnīcā, izejot konstruktora attīstības visas pakāpes, beidzot ar 42 gadu darba stāžu kā VEF REC (rekonstrukciju ekspluatācijas centra) tehniskais direktors.

Manos darba gados, kas aptvēra okupācijas periodu, VEF pildīja PSRS pasūtījumus ar finansējumu, kas nāca no Maskavas.

VEF pamatprodukcija bija telefona centrāles dažādās tehniskās attīstības stadijās, dažādi telefonu aparāti specifiskām prasībām un visdažādākā radioaparātūra, sākot ar lampu uztvērējiem un beidzot ar tranzistoru tipa uztvērējiem.

Rūpnīcai VEF bija pilns komplekts visas ražošanas vajadzību pilnvērtīgam nodrošinājumam, sākot ar instrumentiem, presformām, štancēm, maza izmēra virpām un beidzot ar visdažādākajiem nestandarta mehanizācijas līdzekļiem – automātiem, pusautomātiem, konveijeru līnijām. Ražotā produkcija bija domāta galvenokārt PSRS bruņojuma apgādei.

Rūpnīcā VEF ar filiālēm kopā bija 20 000 strādājošo. Pamatuzņēmumā Rīgā strādāja 12 068 cilvēki. Tā kā telefona centrāļu pasūtījums ievērojami palielinājās, tad atdalījās un kļuva par patstāvīgu uzņēmumu „Komutators”, uz kuru pārvietojās telefonu centrāļu ražošanas kopapjoms bruņojuma vajadzībām.

Visa rūpnīcas ražošana un attīstība notika atbilstoši sociālistiskās iekārtas prasībām un vajadzībām un tās realizācija arī notika aiz „dzelzs priekšvara” – sociālisma valstīs.

Ražošanas apjomi VEF bija iespaidīgi. Minūtē no konveijera līnijas tika noņemti vienpadsmit tranzistoru radiouztvērēji. Telefona aparātu izgatavošanas attīstība notika no ciparripu aparātiem līdz klaviatūras tipa aparātiem. Telefona centrāļu ražošanas attīstība sasniedza kvazielektronisko centrāļu ar programmas vadību līmeni. VEF izstrādāja un izgatavoja XXII olimpiskajām spēlēm Maskavā – vingrošanas sacensību tiesāšanai, universālu aparatūras kompleksu, kura darbību nodrošināja

VEF radīti mazgabarīta datori. Lielgabarīta telefona centrāļu montāžai tika radītas konveijera līnijas. Centrāles koordināta meklētāja lauka kabeļa rokas lodēšanas izpildi aizstāja ar lodēšanas iekārtu, kas sekundē izdarīja 300 lodējumus un kuras tapšana balstījās uz vairākiem inženiertehniskiem izgudrojumiem. Šīs iekārtas pēc tam tika ieviestas visās PSRS telefonu centrāļu izgatavošanas rūpnīcās.

VEF sāka atjaunot mazās elektrostacijas, kuru skaits Latvijā pirms okupācijas bija ap 700.

Rūpnīcā VEF tika projektētas un izgatavotas PSRS pirmās bobsleja kamanas, kas tika izgatavotas daudzos eksemplāros un ar kurām Z. Ekmanis Sarajevā izcīnīja bronzas medaļu, bet J. Ķipurs Kanādā – zelta medaļu. Šīs kamanas tapa, pateicoties veselai darbu grupai, kurā ideju autors bija Upatnieks, konstruktors Jansons, darbu vadītājs Švāns.

VEF rūpnīca 50. gados uzcēla Kultūras pili, kuru vēlāk pārdēvēja par Kultūras un tehnikas pili. Ilgstoši tā bija lielākā Latvijā un tajā varēja nodarboties interesenti 22 dažādās kultūras un tehnikas jomās.

VEF darbinieku ēdināšanai tika uzbūvēts ēdināšanas kombināts divos korpusos, kas spēja apkalpot vienlaikus lielu darbinieku skaitu, pateicoties augstajam darbu mehanizācijas līmenim. Par šo ēdināšanas kombinātu tika piešķirta PSRS valsts prēmija un iepazīties ar šo unikālo mehanizācijas projektu brauca no visas PSRS. VEF bija arī savs sporta komplekss ar zālēm, baseinu, kas deva plašas sportisko nodarbību iespējas. Darbinieku informēšanai regulāri tika izdots rūpnīcas laikraksts „VEFIETIS”, kā arī bija savs radio ar pārraides iespējām daudzos radiomezģlos.

VEF konstruktori projektēja Kubas radorūpnīcas konveijerizāciju, kuras sastāvdaļas gatavoja dažādās PSRS rūpnīcās un kuru uzstādīšanā Kubā, 1978. gadā piedalījās VEF konstruktori.

VEF tika izstrādāti un ieviesti pirmie roboti un līnijas štancēšanas darbu mehanizācijai.

Okupācijas periodā bija populārs vārds „politekonomija”. Tās pirmo daļu – politisko – pirms neatkarības atgūšanas īstenoja VEF dibinātā Tautas Fronte (TF) ar biedru skaitu vairāk nekā 3 200. Tā bija lielākā patstāvīgā organizācija Latvijā ar programmu un struktūru atbilstoši Latvijas TF uzbūvei. LTF VEF nodaļa veica ļoti aktīvu darbību, atbalstot 1990. gada 4. maija AP neatkarības deklarāciju un 1991. gada 21. augusta Konstitucionālo likumu par Latvijas Republikas valstisko statusu. LTF dibināšanas kongresā VEF pārstāvēja 17 delegāti, VEF TF vadītājs bija arī LTF valdes un domes sastāvā, izmantojot lielākās rūpnīcas reālo iespaidu un atbalstu LTF. 1989. gadā pēc iesvētīšanas vecajā Ģertrūdes baznīcā VEF tornī visaugstāk virs Rīgas tika pacelts Latvijas nacionālais karogs.

Latvijas Tautas fronte, ieskaitot VEF TF, vārda „politekonomija”, politisko uzstādījumu izpildīja, bet nebija spējīga izpildīt otro vārda daļas uzstādījumu – ekonomika. Mainoties valsts iekārtai no sociālisma uz kapitālismu, no VEF mājas Brīvības gatvē

nozuda skaistais, utopiskais sauklis „Tagadējā cilvēku paaudze dzīvos komunismā!„ Situācija bija objektīva, jo, mainoties ekonomiskajai sistēmai no sociālistiskās uz kapitālistisko, un, atstājot PSRS ietilpstošo republiku pakļautības sistēmu, visi ekonomiskie līgumi ar PSRS un pasūtījumi, līdz ar tiem domāto finansējumu tika anulēti. Bet bez tiem VEF ražošana nevarēja pastāvēt. Tāpēc VEF tika iekļauts gan privatizējamo, gan neprivatizējamo uzņēmumu sarakstā. Viennozīmīgi – kapitālistiskās pasaules valstis nebija ieinteresētas ieguldīt lielus resursus rūpnīcas pārveidē un modernizācijā, jo tām nebija vajadzības pēc iespējamiem konkurentiem. Tām vairāk interesēja produkcijas noieta tirgi. Līdzīgi situācija attīstījās daudzās Latvijas rūpnīcās un rezultātā – uz PSRS sociālistiskās ekonomikas bāzētā Latvijas rūpniecība – sabruka.

Latvijas atpazīstamības simboli ir Brīvības piemineklis, Brāļu kapi un pasaulē ievēribu guvušie fotoaparāti MINOX, ko ražoja VEF. Kopš 1919. gada cauri dažādiem laikiem VEF spēja pastāvēt. Tomēr šodien ir palikusi tikai sabiedriskā transporta pieturvietā VEF, ar divu banku logo uz kādreizējās skaistās pārvaldes ēkas fasādes un 19 ražošanas vienību vietā – viena maza ražotnīte. Tās ir sekas procesam, kurā, mainoties ekonomiskajai sistēmai, valstī pietrūka arī vadītāju ar pieredzi pasaulē dominējošā kapitālistiskā brīvā tirgus ekonomikā.

Dainis Ģēģers

Dr. sc. ing., profesors,

Latvijas lauksaimniecības un meža zinātņu akadēmijas loceklis,

Pirmais Latvijas lauksaimniecības ministrs

pēc neatkarības atgūšanas 1990.–1993.

Pārtikas ražošana un iedzīvotāju apgāde ar pārtiku pārejas periodā

Situācija 90. gadu sākumā lauksaimniecības pārtikas produktu ražošanā un iedzīvotāju apgādē ar tiem.

Galvenie faktori, kas ietekmēja izmaiņas lauksaimniecībā un apstrādes – pārtikas rūpniecībā pārejas periodā.

Iedzīvotāju apgādei ar pārtiku sarežģītājās ekonomiskajās un politiskajās situācijās ir sevišķi svarīga loma visu šo procesu norisē. No vēstures ir zināms, ka pārtika ir izmantota kā sociālekonomisks ierocis viena vai cita politiskā spēka interesēs.

Kā galvenos pārtikas veidus apskatīsim: pienu, gaļu, graudkopības produkciju, apstrādes rūpniecības galvenās izejvielas. Šo galveno produktu ražošanā pārstrādes uzņēmumi jāapskata kopsakarībā ar lauksaimniecību kā izejvielu ražotāju. Arī Latvijā, jau sākot ar 1988. gadu, kad Tautas atmoda uzņēma kursu uz Latvijas neatkarības atgūšanu, PSRS strauji samazināja graudu piegādes apjomus un 1991. gada janvārī, cerot, ka būs grūtības ar pārtikas nodrošinājumu, gatavoja PSRS armijas pārtikas rezerves, kā glābiņu piegādāt iedzīvotājiem. Tas bija mērķis graut tautas ticību cīņai par valstiskās neatkarības atgūšanu.

Robežas bija slēgtas un nekāds brīvais tirgus PSRS apstākļos nebija.

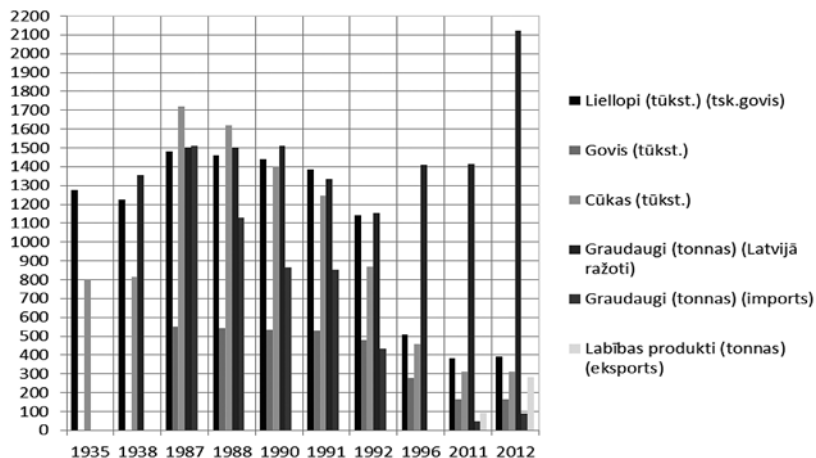
Latvijā, līdz ar Atmodas procesiem, neskatoties uz PSRS iebildumiem, 1988. gadā bija uzsākta zemnieku saimniecību atjaunošana.

To veicināja pati trūdošā PSRS politika ekonomiskās sistēmas rezultāti. No 350 kolhoziem, sovhoziem tikai kādas 50 saimniecības bija ekonomiski dzīvotspējīgas. Pārējās nebija spējīgas ekonomiski pastāvēt un bez valsts atbalsta ilgi izdzīvot. Nerunājot par to, ka lielā lopkopības nozare bija pakļauta atkarībai no PSRS graudu piegādēm (skat. 1. tab.). Visa lauksaimniecības un pārtikas ražošanas nozare, līdz ar Agrokomitejas izveidošanu 1985. gada beigās, bija pakļauta tieši PSRS pa vertikāli.

Lauksaimniecības dzīvnieku skaits (tūkst.) un graudkopības apjomi (t)

Produkcijas veidi	1935	1938	1987	1988	1990	1991	1992	1996	2011	2012
Liellopi (t.sk. govīs)	1 274,9	1 224,4	1 480	1 460	1 439	1 383	1 143	509,4	381	393
Govīs			550	543	535	531	481	277,4	164	164,6
Cūkas	803,1	813,5	1 718	1 620	1 401	1 247	867	459,6	310	311
Graudaugi (Latvijā ražoti)		1 356	1 500	1 500	1 511	1 336	1 152	1 410	1 412	2 124
Graudaugi (imports)			1 510	1 129	863	851	434		47,7	87,8
Labības produkti (eksports)									95,5	284,1

Lauksaimniecības dzīvnieku skaits un graudkopības apjomi

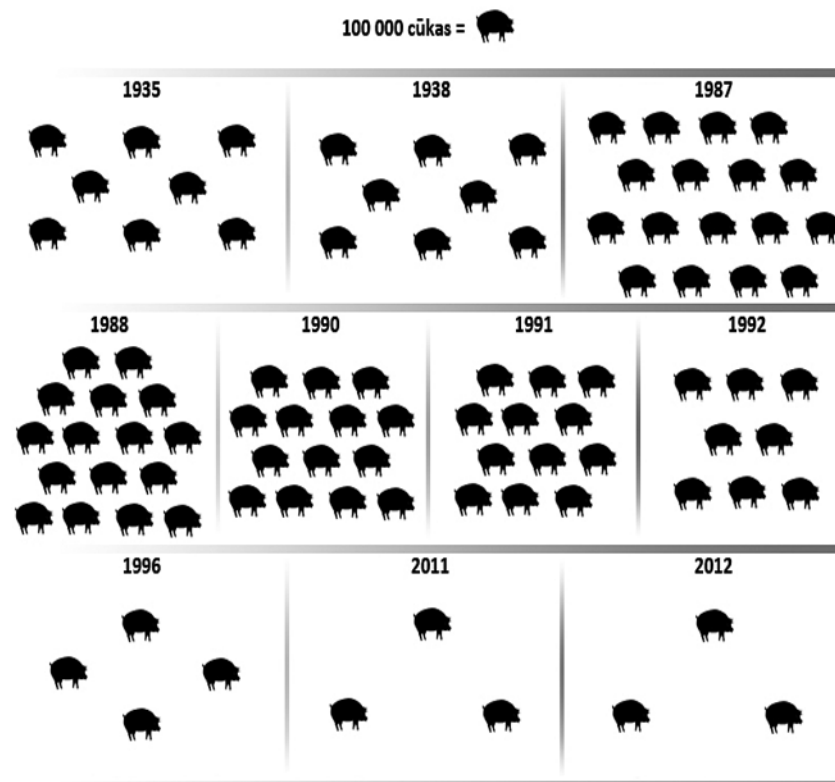

1. attēls. Liellopu, t.sk., slaucamo govju, cūku skaitu, graudkopības rādītāji no 1935. gada līdz 2012. gadam

Latvijas pirmās valstiskās neatkarības gados lopkopības nozare bija tikai zemnieku saimniecībās, un uz graudiem bāzētā lopbarība neieņēma galveno vietu. Barības bilancē kartupeļi, sakņaugi un nezāles ieņēma lielu īpatsvaru.

Okupācijas laikā Latvijā tika koncentrēts pārlietu liels skaits lopu, sevišķi cūkas, tehnoloģiski atpalikušajos cūku kompleksos. Bija organizēta piena, gaļas produktu ražošana – PSRS vajadzībām, uz Latvijā no ārzemēm iesūtīto graudu bāzes, nevērtējot ekoloģiskos apstākļus, tās prasības.

Tā 1987. gadā cūku skaits bija jau 1 718 tūkstoši jeb 1,7 miljoni. Bekonus nobaroja 5 mēnešos, tātad gadā nobaroja 3,4 miljonu cūku. Katru gadu Latvijai bija jāsaņem 1500 tūkst. jeb 1,5 miljoni tonnu graudu lopkopībai no PSRS.

2. attēls. Saražoto cūku daudzums Latvijā 1935.–2012. gadam

Šādā veidā Latvijas lauksaimniecība, par cik lopkopība bija izveidota kā galvenā nozare, bija pilnīgi pakļauta PSRS graudu piegādēm un tās izdzīvošana bija PSRS rokās. Līdz Atmodas sākumam Latvijai PSRS fondiem bija jāpiegādā 60% no saražotās

gaļas kautsvārā, kā arī gaļas konservi, sviests, piena pulveris, krējums, biezpiens, siers u.c., bet tajā pašā laikā Latvijā veikalos trūka gaļas un piena produktu.

Diemžēl, Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde vēl nav sistematizējusi okupācijas laika statistiku elektroniski, to precīzie dati jāmeklē statistikas bibliotēkā.

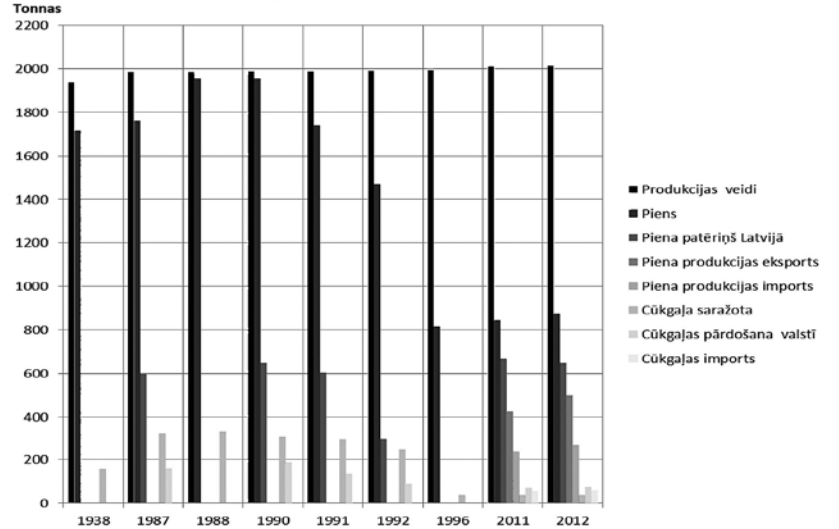
2. tabula

Piena un gaļas ražošana (tūkst. t)

Produkcijas veidi	1938	1987	1988	1990	1991	1992	1996	2011	2012
Piens	1 715	1 762	1 957	1 958	1 741	1 470	815	845	874
Piena patēriņš Latvijā		599		648	603	299		667	649
Piena produkcijas eksports								425	498
Piena produkcijas imports								239	267
Cūkgaļa saražota	158	324	331	308	296	246	37	38	38
Cūkgaļas pārdošana valstī		162		189	134	89		70	74
Cūkgaļas imports								55	57

Tabulā attēlots, ka 1987. gadā no 1 762 tūkst. t ražotā piena, Latvijā pārdotas 593 tūkst. t. No 324 tūkst. t ražotās gaļas Latvijā pārdots 162 tūkst. t. Skat. arī 2. attēlu.

Piena un gaļas ražošana

Starpvalstu tirgus nepastāvēja. Tātad, gandrīz 2/3 piena produktu un 50% no saražotās gaļas tika piegādāti PSRS centralizētiem fondiem.

Šo fondu ietvaros produkti bija jāpiegādā ne tikai Maskavai, Ļeņingradai un citām PSRS pilsētām, bet arī PSRS armijai. Rīgā atradās Baltijas kara apgabala centrs.

Pa visām trijām Baltijas valstīm kopā: „... uzreiz pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gada rudenī, Baltijas valstis atradās kopumā ap 125 000 padomju virsnieku un kareivju, simtiem tanku, smagās artilērijas ieroču, kara lidmašīnas un kuģu”.

Tieši Latvijā vēl 1991. gada septembrī bija 51 348 Krievijas bruņoto spēku militārpersonas un 679 militārie objekti. PSRS kara militārpersonas apgādāja ar pārtikas produktiem pēc Krievijas Federācijas valdības apstiprinātām pārtikas normām.

Pielikumā: ilustrācija no nolikuma „Apgāde ar pārtiku Padomju armijā un Krievijas bruņotajos spēkos”.

3. tabula

Летный паек. Основание: постановление Совета Министров СССР

№ 1151-153 от 17 ноября 1990 года

Наименование продовольствия	Количество на одного человека в сутки, г
Хлеб из смеси ржаной и пшен. муки 1 с.	200
Хлеб белый из пшен. муки 1 сорта	300
Мука пшеничная 1 сорта (для выпечки)	60
Дрожжи хлебопекарные сухие	0,5
Крупа разная	30
Рис	30
Макаронные изделия	40
Мясо (говядина скота св. 3-х лет 1-й кат.; основание: Особые условия снабжения войск и сил флота ВС СССР)	300
Мясо птицы	50
Колбасы полукопченые	25
Рыба	90
Жиры животные топленые, маргарин	10
Молоко коровье	200
Масло растительное	20
Масло коровье 82% (выдают 2 р. в сутки)	60
Яйца куриные, шт.	1
Сахар	80

No normatīviem redzam, ka uz vienu militārpersonu bija paredzēts vairāk nekā 500 gramu miltu izstrādājumi, ap 450 gramu gaļas produkti, ap 150 gramu sviests un citi produkti dienā. Nav grūti parēķināt, cik dienā vajadzēja pārtikas militārpersonām kopā (piem., miltu izstrādājumi 51 348 x 0,5 kg = 25 674 kg dienā).

1990. gadā pēc Latvijas Neatkarības deklarācijas pieņemšanas Augstākajā Padomē, vairs nesaņemot graudu piegādes no PSRS, Latvija praktiski nepildīja pārtikas produktu piegādi PSRS centralizētajiem fondiem.

1990. gada rudenī, lauksaimniecības ministrs D. Ģēģers, pārstāvēt Latviju sanāksmē Maskavā, pie PSRS Ministru padomes priekšsēdētāja N. Rižkova, kur piedalījās arī M. Gorbačovs, izvirzīja prasības pāriet uz līgumu attiecībām par savstarpvalstu piegādēm. Par reakciju šādai nostājai ir atsevišķas tēmas vērtā.

Situācija valstī 1990. gadā veidojās ekstremāla ar barības nodrošināšanu lopu izdzīvošanai. PSRS laikā Latvijā nekāds graudu rezerves fonds nebija veidots, jo PSRS caur Rīgas ostu importēja graudus no Amerikas kontinenta. Rīgas osta arī 1990. gada beigās bija tukša.

1990. gada 7. decembrī Latvijas Labības koncerns ziņoja, ka maizes kviešu pietiek līdz Ziemassvētkiem, bet rudzu – līdz 1991. gada 10. janvārim. No kolhoziem, valsts saimniecībām arī nebija iespējams izņemt tur vēl esošos graudus, jo trūka barības lopiem. Gaļas kombināti, kuri vēl bija kā valsts uzņēmumi, arī nespēja lopus izkaut un pārstrādāt, ja pieņemtu lēmumu strauji samazināt lopu skaitu.

Nedrīkstēja pieļaut maizes produktu piegādes pārtraukumu veikaliem, jo šādu notikumu pavērsienu tikai gaidīja Latvijas Kompartijas Centrālkomiteja un Interfronte.

Valdībā pieņēma lēmumu meklēt palīdzību Rietumvalstīs. Ārlietu ministrijas dažādie meklējumi beidzās nesekmīgi.

Lauksaimniecības ministrija veda sarunas ar Somijas valdību. Somija gan baidījās no PSRS draudošās reakcijas, bet atsūtīja kuģi ar 10 000 t pārtikas kviešiem. Praktiski Somijas valsts palīdzēja šajā ļoti kritiskajā situācijā izbēgt no iespējamās sociālās spriedzes, ko varēja radīt maizes trūkums. Vēl vairāk, ir jautājums: „Vai tauta būtu vienota 1991. gada janvāra barikādēs bez maizes veikalos?”

1991. gadā ievērojami palielinājās zemnieku saimniecību devums lopkopībā.

Diemžēl, viņu darbības iespējas bija ierobežotas un saražotie produkcijas apjomi nespēja izlīdzināt kopējo samazinājumu republikā.

Savukārt, paju sabiedrībās (jau pārveidoti kolhozi un valsts saimniecības) turpinājās strauji lopu samazināšanas procesi, jo sevišķi cūku un putnu. Ievērojami kritās iedzīvotāju pirktpēja.

4. tabula

**Uztura produktu pārdošana mazumtirdzniecībā
1985. līdz 1992. gadam (tūkst. t)**

Produkcijas veidi	1985	1990	1991	1992
Gaļa un gaļas produkti	162	189	134	89
Zivis un zivju produkti	48,5	53,7	54,2	24,7
Sviests	21,8	25,1	21,7	15,9
Augu eļļa	4,8	6,7	4,4	2,8
Piens un piena produkti (pārreķinot pienā)	599	648	603	299
Pilnpiena produkcija	505	535	456	220
Piena konservi un sausais piens (milj. nosacīto kārbu)	12,8	22,0	21,3	8,4
Siers	11,9	15,5	13,7	10,9
Olas (milj. gab.)	589	530	530	352
Cukurs	76,1	77,0	73,2	50,8
Konditorejas izstrādājumi	42,3	50,5	31,8	25,2
Labības produkti (pārreķinot miltos)	314	318	296	189
Kartupeļi	131,5	93,6	69,1	31,4
Dārzeņi	108,9	85,9	66,9	30,9
Augļi un citrusaugļi	22,5	24,7	16,6	14,9

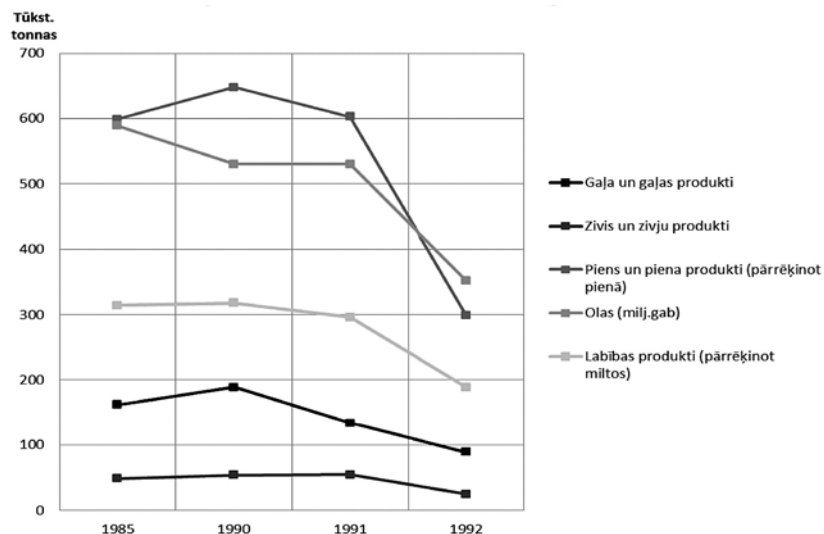
Lopu samazināšanas galvenie cēloņi bija iepirktais spēkbarības samazinājums, straujš cenu kāpums degvielai, elektroenerģijai, zemju nošķiršana no paju sabiedrību ražošanas objektiem – fermām. Ieņēmumi par saražoto produkciju nesedza izdevumus. Iestājās vispārējā finanšu krīze, nespējot saņemt naudu par saražoto produkciju. Iekšējā tirgū trūka apgrozāmo līdzekļu savstarpējos norēķinos.

Taisnības labad, nevaru nepateikt, ka arī izveidotā Augstākās Padomes Valsts zemes komisija nerespektēja Zemes reformas likumā paredzēto normu, ka lopkopības objektiem jāsaglabā nepieciešamās zemes platības pārejas procesā līdz 7 gadiem.

Kredītu procenti sasniedza 120% gadā. Eksporta tirgus uz Rietumiem vēl nepastāvēja. Ne vienmēr vajadzīgos rezultātus deva arī bartera darījumi, lai iegādātos naftas produktus, minerālmēslus, spēkbarību un pārtikas produktus, kurus republikā neražoja, tai skaitā, specializētos pārtikas produktus bērnu uzturam.

Un tā, neskatoties uz izejvielu – piena un gaļas lopu iepirkuma samazinājumu, kā arī uz piegāžu no PSRS fondiem samazināšanos un pilnīgu pārtraukumu, piena un gaļas pārstrādes uzņēmumi šajā pārejas procesa laikā no 1990. līdz 1992. gadam spēja nodrošināt valsts iedzīvotājus ar piena un gaļas produktiem.

Uztura produktu pārdošana mazumtirdzniecībā laika periodā no 1985. līdz 1992. gadam

3. attēls. Uztura produktu pārdošanas dati no 1990.–1992. gadam

Pārstrādes uzņēmumi vēl bija valsts uzņēmumi, un valsts vēl nesa atbildību par šās nozares uzņēmumiem. Nedaudz aizsteidzoties priekšā, piebilstīšu, ka likums par pārstrādes uzņēmumu privatizāciju tika pieņemts tikai 1993. gada maija mēnesī.

Šeit gan jāatzīmē, ka Lauksaimniecības ministrijā, izstrādājot šo pārstrādes uzņēmumu privatizācijas likuma projektu, ministrijas speciālisti ņēma par pamatu Francijas un Dānijas pieredzi. Šajās valstīs šie pārstrādes uzņēmumi ir kā akciju sabiedrības, kurās kā akcionāri ir gaļas un piena ražotāji. Līdzīgi kā tagad mums ir Jelgavas piena pārstrādes uzņēmums. Diemžēl, 1993. gada sākumā šā likuma projektu pārņēma Augstākās Padomes lauksaimniecības komisija un izslēdza šo akciju sabiedrības principu, ka piena un gaļas ražotāji kļūst par akcionāriem.

Šodien mēs redzam, ka privatizētie piena un gaļas pārstrādes uzņēmumi, ne tikai diktē savus noteikumus piena un gaļas ražotājiem, bet vairs pat liela daļa no tiem nepieder Latvijas uzņēmējiem. Ļoti sekmīgi 1991.–1992. gados, izdevās sakārtot cukurbiešu audzēšanu ar bezroku darba tehnoloģiju un cukura ražošanu. Cukura nozare bija viena no vislielākajām nodokļu maksātājām valsts budžetā. Jāpauž, kur politisku valstiskā rīcība, likvidējot šo nozari?

Bet kāda tad bija situācija šajos pārstrādes uzņēmumos pārejas periodā līdz 1993. gada vasarai?

Pirms piena un lopu pārstrādes uzņēmumu privatizācijas saimniecisko darbību negatīvi ietekmēja sekojoši ekonomiskie nosacījumi:

- Superinflācija.
- Mākslīgi radīts kredītu resursu deficīts.
- Ekonomiski nepamatotas kredītu procentu likmes (80–120%).
- Nesakārtotais republikas tirgus.

Materiāltehnisko līdzekļu un energoresursu sadārdzinājums, ko noteikuši inflācijas procesi, bija radījuši papildus vajadzību pēc ievērojamiem naudas līdzekļiem, kas nepieciešami ražošanas procesu nodrošināšanai.

Tā kā lauksaimniecībā bija uzsākts privatizācijas process un pāreja uz tirgus cenām, Lauksaimniecības ministrija panāca, ka valdība akceptēja ministrijas izstrādātos priekšlikumus par Latvijas Valsts hipotēku un zemes bankas izveidošanu (Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmums Nr. 356, 1992. gada 25. augustā). Diemžēl, tās izveidošana ievilkās vēl gandrīz gadu.

Lauksaimniecības produkcijas pārstrādes sfērā kredītu procentu likmes produkcijas vairumcenu ik mēnesi paaugstināja par aptuveni 8–10%. Pieauga arī lopu un piena

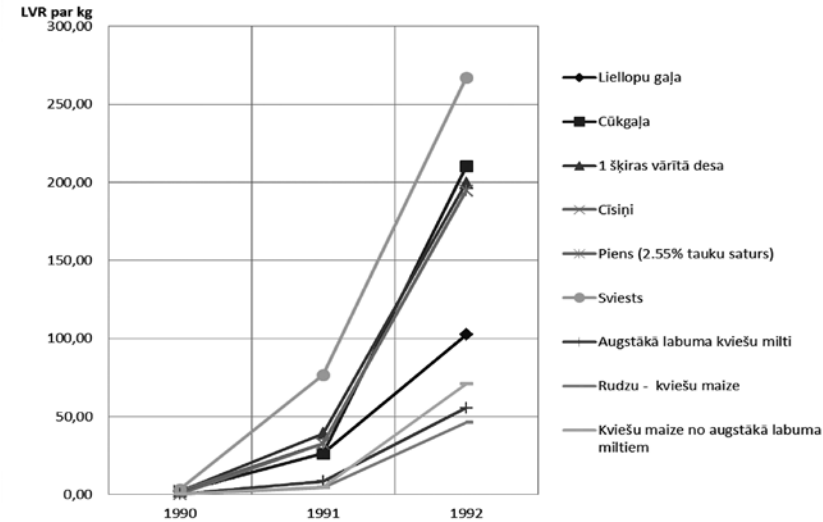
iepirkuma cenas – liellopiem – 30–60 LVR/kg, cūkām 100–135 LVR/kg, pienam II šķ. – 11–14 LVR/kg. Šo faktoru ietekmē strauji paaugstinājās gatavās produkcijas cenas – liellopu gaļa 100–106 LVR/kg, cūkgaļa 200–225 LVR/kg, sviests 260–300 LVR/kg.

5. tabula

Uztura produktu vidējās cenas (rubļos par kilogramu)

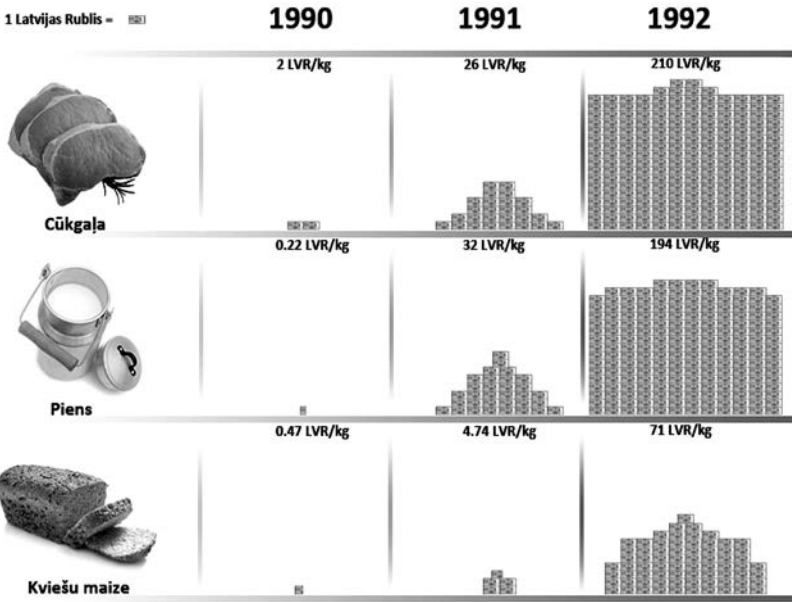
Produkta nosaukums	1990	1991	1992
Liellopu gaļa	1,89	26,20	102,40
Cūkgaļa	2,00	26.26	210,11
I šķiras vārītā desa	2,12	39,20	199,61
Cisiņi	2,50	32,60	194,57
Piens	0,22	32,60	194,61
Sviests	3,50	76,65	266,91
Augstākā labuma kviešu milti	0,41	8,63	55,57
Rudzu – kviešu maize	0,36	4,60	46,17
Kviešu maize no augstākā labuma miltiem	0,47	4,74	71,07

Uztura produktu vidējās cenas (rubļos par kilogramu)

4. attēls. Uztura produktu vidējās cenas rubļos par 1 kilogramu

Apstākļos, kad inflācijas dēļ strauji kritās iedzīvotāju pirktspēja, augstās ražošanas izmaksas un pieprasījuma samazinājums iespaidoja pārtikas produktu un lauksaimniecības produkcijas ražošanas apjomus.

5. attēls. Uztura produktu vidējās cenas rubļos par 1 kilogramu

Pārtikas cenas un līdz ar to inflāciju un pirktspēju ietekmēja arī pāreja uz tirgus cenām. Tās bija sekas Padomju administratīvajai cenu regulēšanas sistēmai, no kuras mums bija jāizraujas. Tā mūs veda uz nekurieni. 1992. gada jūnija mēnesī, kad parādu summa bija sasniegusi sevišķi kritiskus apmērus, pārstrādes uzņēmumiem tika piešķirts budžeta aizdevums 600 milj. rubļu apmērā, ar dzēšanas termiņu 1992. gada 1. oktobrī.

Lai nodrošinātu lauksaimniecisko ražošanu un pārtikas tirgu, no valdības palīdzības fonda līdzekļiem, kurš tika izveidots, izdarot valsts iekšējo aizņēmumu, pārstrādes uzņēmumi saņēma līdzekļus 1,2 miljardi rubļu pārtikas rezerves izveidošanai.

Sevišķi sāpīga bija maizes cenu atbrīvošana. Par maizes sadārdzinājuma kompensēšanu maznodrošinātajiem iedzīvotājiem ar valdības lēmumu Nr. 458, 1992. gada 2. novembrī tika izveidots sociālās labdarības fonds.

Bez tam norēķinu uzlabošanas nolūkā Ministru Padome pieņēmusi 1992. gada augustā un septembrī vairākus lēmumus, kas paaugstinājusi mazumtirdzniecības

uzņēmumu atbildību par savlaicīgiem norēķiniem, par gaļas, piena un labības izstrādājumiem, nosakot sankcijas par nokavētiem maksājumiem.

Neskatoties uz veiktajiem pasākumiem, parādu summas par saņemto produkciju no lauksaimniecības produkcijas ražotājiem vēl joprojām bija augstas.

Tā 1992. gada 2. oktobrī pārstrādes uzņēmumu parādi bija 1,4 miljardi rubļu, tai skaitā, lauksaimniecības produkcijas ražotājiem – 1,1 miljards rubļu.

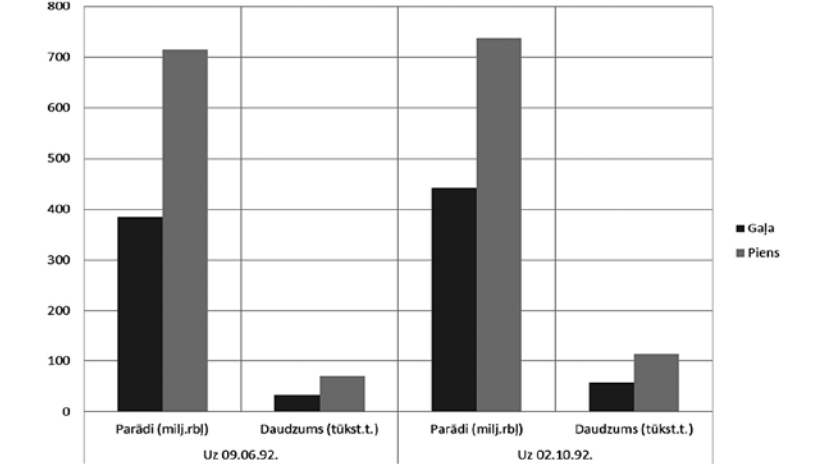
Tajā pašā laikā debitoru parādi sastādīja 1,6 miljardi rubļu, no kuriem mazumtirdzniecības uzņēmumu parādi sastādīja 0,6 miljardi rubļu, saldētavu – 0,5 miljardi rubļu.

6. tabula

Norēķinu dinamika par piena un gaļas produkciju ar ražotājiem

Produkcijas veids	Uz 02.10.92.		Uz 09.06.92.		Neapmaksātie daudzumi uz 02.10.92. pret 09.06.92.
	Parādi (milj. rubļ.)	Daudzums (tūkst. t)	Parādi (milj. rubļ.)	Daudzums (tūkst. t.)	
Gaļa	384,9	32,85	441,8	56,60	58
Piens	714,6	70,0	736,7	113,3	61,7

Norēķinu dinamika par piena un gaļas produkciju ar ražotājiem

6. attēls

Darba smagums norēķinu kārtošana viennozīmīgi bija atstāts ražotāju un pārstrādātāju ziņā, kas bankas kredītu resursu trūkuma dēļ un naudas apgrozības procesa bezkontroles rezultātā, gala rezultātā negatīvi ietekmēja klientu intereses un dezorganizēja norēķinu un tāpat arī ražošanas un realizācijas procesus.

Līdz šim nav veikta vispusīga argumentēta analīze par Latvijas Bankas kredītpolitikas efektivitāti pārejas gados. Nebija izstrādāti un deklarēti konkrēti priekšlikumi tautas saimniecības kreditēšanā hiperinflācijas apstākļos. Tā, piemēram, lai republikas iedzīvotājus nodrošinātu ar pārtiku, lauksaimniecības un pārtikas nozarē bija nepieciešami 5,9 miljardi rubļu īstermiņa kredīta resursi, tai skaitā, graudu iepirkumam. Protams, tās bija Padomju ekonomikas sistēmas sekas, bet šie uzņēmumi vēl bija valsts uzņēmumi.

Banka šo vajadzību spējusi apmierināt tikai 44% apmērā. Atsevišķās nozarēs, kas saistītas ar Latvijas iedzīvotāju apgādes vitālajām interesēm un kur īstermiņa kreditēšanas vajadzību nosaka ražošanas sezonas raksturs, kredīta līdzdalība krasi samazinājās no 80% uz 20%.

Neskatoties uz veiktajiem pasākumiem graudu sagādē 1990.–1991. gados Latvijas Republikā, lai nesagrautu lauksaimniecisko ražošanu un pārstrādes uzņēmumu darbu, 1992. gada sevišķi sausajā pavasarī veidojās kritisks skatījums uz 1992.–1993. gada ziemu.

1992. gada 10. maijā Lauksaimniecības ministrijas Lopkopības pārvaldes priekšnieks Gundars Kleinbergs iesniedz Lauksaimniecības ministram Dainim Ģeģeram dienesta ziņojumu. Ziņojumā izskaidro situāciju lopkopības nozarē. Ziņojumā teikts: sakarā ar to, ka lopbarības graudi izlietoti, ar 1992. gada 1. jūniju jāuzsāk masveida lopu izkaušana, lai nepieļautu dzīvnieku krišanu no bada un kaut nedaudz izglābtu saražoto produkciju. Jābrīdina iedzīvotāji, ka rudenī nebūs iespējams nopirkt olas, putnu gaļu, cūkgaļu, žāvējumus, desas.

Situāciju 1992. gada jūnija mēneša beigās raksturo sekojoši lēmumi:

1. LR Lauksaimniecības ministrijas Lopkopības produkcijas pārvaldes priekšnieka G. Kleinberga ziņojums, 1992. g. 10. maijā.
2. LR Augstākās Padomes lēmums „Par kritisko situāciju lauksaimnieciskajā ražošanā un iedzīvotāju apgādi ar pārtiku”. 1992. gada 11. jūlijā. [4]
3. LR AP lēmums „Par pilnvaru piešķiršanu Latvijas Republikas Ministru Padomei iedzīvotāju apgādes uzlabošanā ar pārtikas produktiem”. [5]
4. LR Ministru Padomes lēmums Nr. 299, Rīgā, 1992. g. 31. jūlijā. [6] „Par pārtikas rezervju izveidošanu”.
5. Apgāde ar pārtiku Padomju armijā un Krievijas bruņotajos spēkos (1990. gada rīkojums).

Izpildot šos lēmumus, un, pateicoties iepriekš minētajai 1991. gada Rietumvalstu palīdzībai ar lopbrības graudiem, lopkopības produktu pārtikas rezerves valsti 1992. gadā varēja izveidot un izveidoja, bet jau ar 1992. gada janvāri bija beigušies gan pārtikas, gan lopbarības ievesto graudu krājumi. Lauksaimniecība atradās katastrofas priekšā.

Šajā brīdī Lauksaimniecības ministrija ar valdības akceptu panāca to, ka neatsveramu palīdzību sniedza Somijas valdība, Amerikas Savienotās Valstis, Eiropas kopiena, Kanāda. Bezatlīdzības kārtā, kā arī uz kredīta, kviešu, rudzu, un miežu graudi, kā arī sojas pupas ļāva Latvijas tautsaimniecībai bez bažām sagaidīt rudens ražu.

Realizējot humānās palīdzības kārtā saņemtos graudus, valsts ieguva nepieciešamos papildus naudas līdzekļus:

1. Eiropas Kopienas un Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas īpašās palīdzības fonds saņēma 776 miljonus LVR, ko izlietoja sēklu iegādei zemnieku saimniecībām, pabalstiem un kompensācijām par siltumapgādi, bāreņiem, pensionāriem, daudz bērnu ģimenēm, medikamentu un pārtikas iegādei zīdaiņiem un bērniem-invalidiem.
2. Miljoniem LVR tika novirzīti zemnieku kredītešanas fondā „Agroinvest”.
3. 75 miljoni LVR deva iespēju īstenot sešas Labklājības Ministrijas sociālās palīdzības programmas trūkcietējiem, tai skaitā, bērnu ēdināšanai bērnu-invalidu nometnēs, pārtikas iegādei skolu beidzējiem, bāreņiem, mazturīgo pensionāru un invalidu ēdināšanai u.c. līdzīgiem mērķiem.

Tas bija vitāli svarīgi šajā pārejas periodā.

Šī humānā palīdzība bija dāvana Latvijas valdībai. Vienīgā un, iespējams, arī pēdējā palīdzība.

Tagad var pateikt pilnīgi atklāti – Eiropas Kopienas humānā palīdzība graudu veidā, lai arī bija iepriekšminētie ražošanas samazinājumi, izglāba Latvijas lopkopību no bojāejas un valsti no asiemi sociāliem satricinājumiem. Humānās palīdzības graudi, kas 560 miljonu LVR apmērā tika izsniegti zemnieku saimniecībām un statūtsabiedrībām uz pēcapmaksas līgumu pamata, būtībā bija kredīts ar minuss 30% gadā, ievērojot inflāciju. Lēmumu par šo kredītu pieņēma Lauksaimniecības ministrija, neraugoties uz Eiropas kopienas iebildumiem.

Un tad ar 1993. gada pirmajām dienām attīstījās procesi tirgū, kādus neviens mūsu valsts ekonomists, neviens mūsu tirgus speciālists neparedzēja.

Ar Latvijas lata ieviešanu 1993. gada sākumā, neiedomājami viss izmainījās, neviens arī nevarēja neko tādu paredzēt. Reāla robežu kontrole 1993. gadā vēl nebija nodrošināta. Sevišķi aktīvi rīkojās lietuvieši, lai iegūtu latus un tos konvertētu. Latvijas

tirgū kontrabandas veidā ienāca pārtikas un lauksaimniecības produkti, tai skaitā, graudi, kuri dažkārt pārsātināja Latvijas tirgu. Protams, ne ar labākās kvalitātes pārtikas produktiem, bet iedzīvotāji mazās pirktspejas dēļ pirka to, ko varēja atļauties nopirkt.

Pārstrādes uzņēmumu pārtikas produkcijas realizācijas iespējas vēl vairāk samazinājās.

Līdz tam bija jārisina, kā nodrošināt pārstrādes uzņēmumus ar lauksaimniecības pārtikas izejvielām, kā apgādāt iedzīvotājus ar pārtiku, kā risināt savstarpējo norēķināšanos.

No 1993. gada sākuma izveidojās jaunu problēmu loks: iekšējā tirgus aizsardzība, pārtikas rezervju realizācija, zemniekiem un pārstrādes uzņēmumiem pārtikas rezervju ražošanai izlietotās naudas atgūšana.

Lai nedaudz stabilizētu republikas tirgu, tad saskaņā ar Ministru Padomes 1993. gada 10. februāra lēmumu Nr. 65 notika pārtikas produktu valsts rezerves realizācija (10.02.93. LM pavēle Nr. 30) gan bartera darījumos ar naftas produktiem, minerālmēsliem, tehniku, gan produktiem, ko neražoja Latvijā u.c.

Kā viens no bīstamākiem faktoriem, kas negatīvi ietekmēja lauksaimniecības produkcijas ražošanu un pārstrādi, bija dolāra kursa pazemināšanās:

1. Pazeminoties dolāra kursam, gaļas un piena produktu cenas pieaugums pārsniedza pasaules cenas, piem., sviesta cena Zviedrijā 1,3 dol./kg, Latvijā $300:140 = 2,2$ dol./kg.
2. Nebija izdevīgi slēgt kontraktus ar Rietumu firmām par produkcijas eksportu un jau noslēgtie līgumi bija uz anulēšanas robežas.
3. Minētā situācija pavēra iespēju pārpludināt republikas tirgu ar lētākiem ārzemju lauksaimniecības produktiem.

Produkcijas realizācijas grūtības sāka ietekmēt arī ražošanu un sekas tam bija arī turpmākajos 1993.–1994. gados.

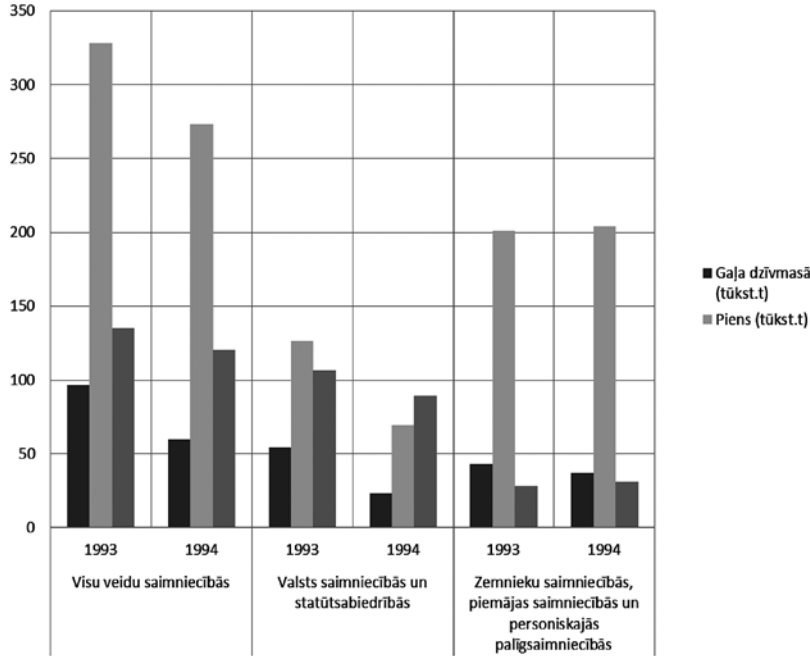
6. tabula

Lopkopības produktu ražošana

Produkcijas veids	Janvāri–aprīli		1994. janvāris–aprīlis % salīdzinājums ar 1993. g. janvāri–aprīli
	1993	1994	
Visu veidu saimniecībās			
Gaļa dzīvmasā (tūkst. t)	97	60	62
Piens (tūkst. t)	328	273	83

Olas (milj.)	135	121	90
Valsts saimniecībās un statūtsabiedrībās			
Gaļa dzīvmasā (tūkst. t)	54	23	43
Piens (tūkst. t)	127	69	54
Olas (milj.)	107	90	84
Zemnieku saimniecībās, piemājas saimniecībās un personiskajās palīgsaimniecībās			
Gaļa dzīvmasā (tūkst. t)	43	37	86
Piens (tūkst. t)	201	204	102
Olas (milj.)	28	31	112

Lopkopības produktu ražošana

7. attēls

Šajā brīdī, 1993. gada sākumā, Lauksaimniecības ministrija jau strādāja ar ES ekspertiem par Latvijas lauksaimniecības problēmām pārejas procesā. Tieši

pateicoties tam, ka panācām vienošanos par Latvijas pārtikas rezervju fonda pārtikas produktu realizāciju Eiropas Savienības palīdzības ietvaros trešās pasaules valstīm, ko finansēja ES, deva iespēju zināmā mērā rast risinājumu.

Pārejas reformas laukos turpinājās.

1993. gada sākumā, kad no 669 statūtsabiedrībām 152 bija pieņēmušas lēmumu par pašlikvidēšanos (uzsākot agrāro reformu republikā bija ap 180 ekonomiski nerentablas paju sabiedrības), tas radīja nopietnu spiedienu pavasara lauku darbu organizācijā. Pie kam tie notika politiskas konfrontācijas apstākļos. Lauksaimniecības ministrija ar tās institūcijām rajonos, Valsts zemes dienests, Ministru Padome, bija veikusi nepieciešamos priekšdarbus pavasara lauku darbu sekmīgas norises veicināšanai. Ekonomiskās aplēses un agrārās reformas gaita neredzēja draudus reformas izvirzīto mērķu sasniegšanai – privātā īpašuma atjaunošanai un uz tā bāzētās pārtikas apgādes stabilizācijai. 1993. gada pavasaris bija pēdējais pavasaris, kad vēl tika apstrādāta visa lauksaimniecības zemju platība. Par to liecina kaut vai atsevišķi statistikas dati.

Lai gan Latvijas iekšzemes kopprodukts 1992. gadā salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu samazinājās par 44%, tad lauksaimniecības īpatsvars samazinājumā ir vismazākais – par 2%. Samazinājums bija galvenokārt lopkopībā, graudu barības nepietiekamības rezultātā.

Arī lauksaimniecībā ražotās produkcijas kopējais apjoms, salīdzinot ar 1992. gadu, samazinājies mazāk nekā pārējās nozarēs – par aptuveni 15%, ar līdzīgu kritumu arī tās galvenajās nozarēs augkopībā un lopkopībā.

Piena ražošana visu kategoriju saimniecībās 1992. gadā, salīdzinot ar iepriekšējo gadu samazinājās par 12%, gaļa par 15%, olu par 20%, graudaugu – pākšaugu par 12%, linu šķiedras par 61%.

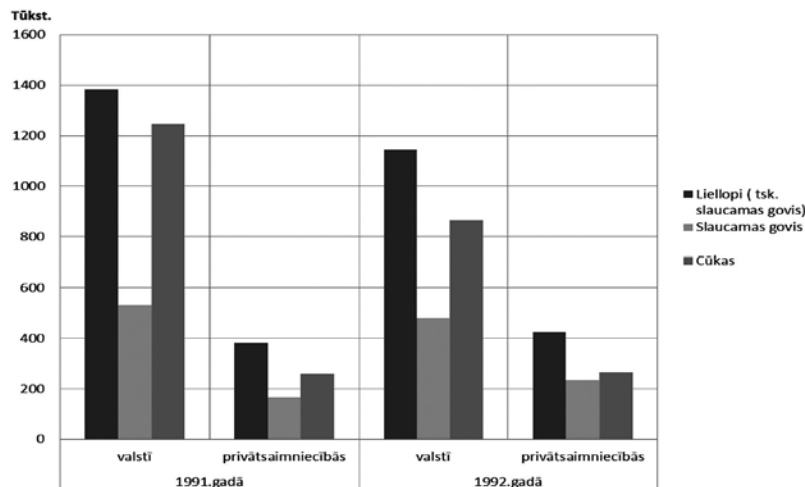
Tajā pašā laikā privātais sektors veicināja cukurbiešu, kartupeļu un citu produkcijas veidu ražošanas palielinājumu. Jāatzīmē, ka ražošanu ievērojami iespaidoja ilgais sausuma periods 1993. gada pavasarī un vasarā.

8. tabula

Liellopu un cūku skaits visu kategoriju saimniecībās (tūkst.)

	1991. gadā		1992. gadā	
	Valstī	Privātsaimniecībās	Valstī	Privātsaimniecībās
Liellopi (t.sk., slaucamas govis)	1 382,9	380,7	1 143,8	425,5
Slaucamas govis	531,4	167,5	481,5	234,9
Cūkas	1 245,5	260,4	866,1	264,3

Liellopu un cūku skaits visu kategoriju saimniecībās

8. attēls

Agrārā sektora īpatsvars iekšzemes kopproduktā reformas laikā palielinājās par 6 procentpunktiem. 1992. gadā sasniedzot 1/4 no kopapjoma. 1993. gadā prognozējās tā palielinājums 27–18% no kopapjoma, jo rūpniecības un celtniecības īpatsvars turpināja kristies.

Lai gan privātsaimniecību lietošanā bija nodots 1/3 lauksaimniecībā izmantojamās zemes, to īpatsvars kartupeļu un dārzeņu audzēšanā sastādīja 85%–90%, lielsaimniecību īpatsvars pagaidām dominēja graudu audzēšanā (66%) un strauji samazinājās lopkopībā.

Varam secināt, ka neatkarības atgūšanas un pārejas procesa pirmajos gados, 1991.–1993. gadam, sevišķi sarežģītajos politiskajos, gan starptautiskajos, gan iekšējos apstākļos, Latvijā nebija pārtraukumi ar pārtikas produktu apgādi, kas veicināja tautas vienotību ceļā uz Latvijas Valstiskās neatkarības atjaunošanu. Nebija tādas sociālās spriedzes, ko varēja izmantot Latvijas neatkarības ienaidnieki mūsu tautas vienotības šķēršanai.

Par tālākiem lauksaimniecības un pārtikas rūpniecības attīstības rezultātiem, tāpat kā par visu mūsu kopējo tautsaimniecību ir daudz, ko analizēt, pētīt, modelēt, vērtēt un beidzot izstrādāt skaidru attīstības stratēģiju.

Piemēram. Mēs pamatoti priecājamies, ka Latvija 1912. gadā ir ieguvusi vēsturē lielāko rekordgraudu ievākumu (2 124 tūkst. t), izgājusi ar graudu eksportu vadošajās

pozīcijās starp Eiropas Savienības valstīm. Bet vai mūsu nozaru attīstība ir pareizi sabalansēta, ja cūkgaļu importējam vairāk par 50% no patēriņa? Skat. 2. tabulu.

Es negribu beigt uz tādas sliktas nots, bet gan pateikt, ka Latvijā esošajiem gudrajiem spēkiem ir ļoti neatlaidīgi, nepārtraukti jāturpina vēl vairāk strādāt tautas un valsts nostiprināšanas virzienā.

Referātā izmantoti materiāli

1. Larss Pēters Fredēns, „Atgriešanās Zviedrijas drošības politika un Baltijas valstu neatkarības pirmie 1991-1994”, 61. lpp.).
2. Raudseps, „Prom, prom”, Diena, 2004., 28. augusts.
3. Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums „Par kritisko situāciju lauksaimnieciskajā ražošanā un iedzīvotāju apgādi ar pārtiku 1992. g. 11. jūlijā”
4. LR AP lēmums „Par pilnvaru piešķiršanu Latvijas Republikas Ministru Padomei iedzīvotāju apgādes uzlabošanā ar pārtikas produktiem.”
5. Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmums Nr. 299, Rīgā, 1992. gada 31. jūlijā.
6. Lauksaimniecības ministrijas dienesta dokumenti 1990.–1993. gadam.
7. Zemkopības ministrijas „Lauksaimniecības ziņojums par 2012. gadu.” 17.–27.; 45., 50 lpp.
8. Latvijas Republikas Valsts Statistikas komitejas izdevums „Latvija skaitļos 1992.”, Rīga, 1993, 47., 49., 56., 78., 83., 88., 89., 93. lpp.
9. Apgāde ar pārtiku Padomju armijā un Krievijas bruņotajos spēkos. (http://yv-gontar.io.ua/s204417/prodovolstvennoe_obespechenie_v_sovetskoy_armii_i_voorujennyh_silah_rossii), 27.–31. lpp.
10. Zemkopības ministrijas „Lauksaimniecības ziņojums par 2006. gadu”, 75.–76., 84. lpp.
11. Centrālās statistikas pārvaldes datu bāze:
 - VS 210. Lauksaimniecība. Augkopības pamatrādītāji 1909.–1938. gadam.
 - RUG 09. Piena Produktu ražošana 1.–2. lpp.
 - RUG 03. Saražotās produkcijas realizācija (PRODCOM klasifikācijas atsevišķu kodu grupu kopsavilkums) 1.–4. lpp.
 - <http://www.csb.gov.lv/notikumi/par-2010gada-lauksaimniecibas-skaitisanas-provizoriskajiem-rezultatiem-31976.html>

Pielikumā

1. Lauksaimniecības ministrijas Lopkopības produkcijas pārvaldes priekšnieka G. Kleinberga ziņojums, 1992. gada 10. maijā.
2. Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums „Par kritisko situāciju lauksaimnieciskajā ražošanā un iedzīvotāju apgādi ar pārtiku 1992. gada 11. jūlijā”.
3. Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums „Par pilnvaru piešķiršanu Latvijas Republikas Ministru Padomei iedzīvotāju apgādes uzlabošanā ar pārtikas produktiem”.
4. Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmums Nr. 299, Rīgā, 1992. gada 31. jūlijā.
5. Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmums Nr. 356, Rīgā, 1992. gada 25. augustā „Par Latvijas Valsts hipotēku un zemes banku”.
6. Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmums Nr. 458, Rīgā, 1992. gada 2. novembrī „Par maizes sadārdzinājuma kompensēšanu maznodrošinātajiem iedzīvotājiem”.
7. Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums, Rīgā, 1992. gada 28. oktobrī „Par papildinājumiem un grozījumiem Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 15. oktobra lēmumā „Par Latvijas Republikas pilsoņu tiesību atjaunošanu un naturalizācijas pamatnoteikumiem”.
8. Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums, Rīgā, 1992. gada 25. augustā „Par pilnvaru termiņa pagarināšanu Latvijas Republikas Ministru Padomei iedzīvotāju apgādes uzlabošanā ar pārtikas produktiem”.
9. Informācija par apgādi ar pārtiku Padomju armijā un Krievijas bruņotajos spēkos (1990. gada rīkojums).

1. pielikums

Lauksaimniecības ministri
D. Gēģera kungam

2. sēj.
1992. g. 10. maijs

Bienesā ziņojums.

Republikā cūkas un putni lielajos kompleksos tiek uzturēti ar iepirkto spēkbarību. Zemes šīs saimniecībās ir ļoti maz vai atsevišķām nav nemaz.

Iepirktā un humānā ceļā sagatavā spēkbarība praktiski ir izlietota. Jautājums par turpmāku spēkbarības iepirkšanu nav atrisināts.

Lai nepieļautu dzīvnieku krišanu no bada un kaut nedaudz izglābtu saražoto produkciju ar š.g. 1. jūniju jāsāk masveida putnu un cūku likvidēšana. Līdz 1. augustam jānokauj 400.000 cūku un 4.000.000 putnu.

Grafiks cūku piegāšanai galvas kombinātos /skaitis/

Kombināts	mēneši	
	jūnijs	jūlijs
Rīgas	20 000	23 000
Valmieras	12 000	12 800
Liepājas	10 000	11 500
Balvu	7 000	8 050
Tukuma	3 400	3 910
Daugavpils	12 000	13 800
Jelgavas	2 800	3 220
Ēzeļnieks	1 400	1 610
Talsi	2 000	2 300
Ventspils	1 500	1 725
Cēsu	1 200	1 380
Jēkabpils	8 000	9 200
Saldus	2 400	2 760
Ludzas	1 200	1 380
Kopā	84 900	97 635

Grafiks putnu piegāšanai pārstrādei /tūkst./

Uzņēmumi	Jauka mēneši		Jāpārstrādā pazemā
	jūnijs	jūlijs	
Galvas kombināti			
Valmieras	80	92	410
Liepājas	480	552	560
Balvu	80	92	490
Tukuma	80	92	785
Daugavpils	223	253	850
Ludzas	35	161	130
V.Š.s "Lorupe"	306	322	772
Kopā	1281	1594	4000

Sakarā ar to, ka plānoto lopu un putnu skaitu nevar no-
kaut vienā maiņā, Lauksaimniecības ministrijs jāizdod pa-
vēle par valsts uzņēmumu darbību divās maiņās, kā arī par
kārtējo remontu pārtraukšanu, jāorganizē papildus kvalifi-
cēti strādnieki lopu un putnu kaušanai otrā maiņā.

Jautājumi, kuri jāatrisina, lai varētu uzsākt
lopu un putnu likvidāciju.

1. Nekavējoties valdībai jāpiešķir līdzekļi gaļas kombinā-
tiem, lai nodrošinātu lopu iepirkšanu par garantētām cenām,
/LR Ministru Padomes 6.03.92. lēmums Nr. 81./kas sastāda
1,1 miljardu rbļ.

2. Jāatrisina jautājums par likvidēto putnu fabriku un cūku
kompleksu ēku un iekārtu tālāko likteni, kuru kopējā pa-
matvērtība ir 243,3 milj.rbļ, uzsākot vai nu ēku un iekārtu
demontāžu vai nodrošinot apsardzi piesaistot policiju un
zemessargus.

3. Jānābūvē darbu vai bezdarbnieku pabalstu 6 000 Jautājums
vēku.

4. Jābrīdina iedzīvotāji par to, ka rudenī nebūs iespējams
nopirkt olas, putnu gaļu, cūkgaļu, kā arī žāvējumus un desas.

Jautājumi, kuriem jāpievērš uzmanība:

1. Liels putnu kaļķu pieplūdums iekšējā tirgū.
2. Sakarā ar licenču atcelšanu nekontrolējama gaļas izvēr-
šums no republikas.

3. Lopu kaušana - nekondīcijas nobarojuma cūkas 40 - 100 kg,
sivēnātes remontcūkas. No putniem - māšu ganāmpulks, jau-
nas dējējvistas, jāpārtrauc inkubācija.

4. Republikā nepietiekamas saldētavu jaudas nestandarta cūk-
gaļas un putnu gaļas uzglabāšanai, kā arī lieli zudumi pie
iesaldēšanas un glabāšanas.

popkopības produkcijas
ar valdes priekšnieks

G.Kleinberga

Aktualitātes

Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums Par kritisko situāciju lauksaimnieciskajā ražošanā un iedzīvotāju apgādi ar pārtiku

Sakarā ar klimatisko apstākļu radīto situā-
ciju lauksaimnieciskajā ražošanā un iespē-
jamo krīzi iedzīvotāju apgādē ar pārtiku Latvijas
Republikas Augstākā Padome nolēma:

1. Aicināt Eiropas kopienu, citu pasaules
valstu parlamentus, valdības un palīdzības
fondus sniegt palīdzību sakarā ar kritisko
situāciju Latvijas lauksaimnieciskajā ra-
žošanā, kā arī iespējamo krīzi iedzīvotāju
apgādē ar pārtiku 1992.—1993. gada ziemā.

2. Pilnvarot Latvijas Republikas Ministru
Padomi pārstāvēt Latvijas Republiku iespē-
jamās palīdzības saņemšanā pasaules valstu
parlamentārās struktūras, valdības un pa-
līdzības fondus krīzes situācijas pārvēršanai
lauksaimnieciskajā ražošanā un iedzīvotāju
apgādē ar pārtiku.

3. Uzdot Latvijas Republikas Ministru
Padomei līdz 1992. gada 10. augustam ie-

sniegt priekšlikumus Latvijas Republikas
Augstākajai Padomei par nepārtrauktas lauk-
saimnieciskās ražošanas un pārtikas tirgus
nodrošināšanu.

4. Uzdot Latvijas Republikas Augstākās
Padomes Lauksaimniecības un mežsaimniecī-
bas komisijai, Ekonomikas komisijai un
Apvienotajai budžeta komisijai kopīgi izvērtēt
Latvijas Republikas Ministru Padomes ie-
sniegtos priekšlikumus un sagatavot jautā-
jumu izskatīšanai Latvijas Republikas Aug-
stākās Padomes plenārsēdē 1992. gada 18.
augustā.

Latvijas Republikas Augstākās
Padomes priekšsēdētājs A.Gorbuņovs
Latvijas Republikas Augstākās
Padomes sekretārs I. Daudišs
Rīgā 1992. gada 11. jūlijā

Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums Par pilnvaru piešķiršanu Latvijas Republikas Ministru Padomei iedzīvotāju apgādes uzlabošanā ar pārtikas produktiem

Latvijas Republikas Augstākā Padome
nolēma:

1. Piešķirt Latvijas Republikas Ministru
Padomei līdz 1992. gada 18. augustam pa-
pildus spēkā esošajos likumdošanas aktos
noteiktajām pilnvarām šādas pilnvaras:

1) risināt pašvaldību pārtikas tirdzniecī-
bas uzņēmumu privatizācijas jautājumus;
2) risināt jautājumus par savstarpēji ne-
nokārtotajiem maksājumiem starp pašval-
dību pārtikas tirdzniecības uzņēmumiem,
pārtikas pārstrādes uzņēmumiem un pārtikas
ražotājiem.

2. Uzdot Latvijas Republikas Ministru
Padomei šā lēmuma 1. punktā noteikto jautā-
jumu risināšanai izveidot komisiju no Latvi-

ijas Republikas Augstākās Padomes, Ministru
Padomes, pašvaldību un Patērētāju biedrību
savienības pārstāvjiem.

3. Uzdot Latvijas Republikas Ministru
Padomes priekšsēdētājam 1992. gada 18.
augustā ziņot Latvijas Republikas Augstākās
Padomes plenārsēdē par šā lēmuma 1. punktā
noteikto pilnvaru realizācijas rezultātiem.

4. Noteikt, ka šis lēmums stājas spēkā ar
tā pieņemšanas dienu.

Latvijas Republikas Augstākās
Padomes priekšsēdētājs A.Gorbuņovs
Latvijas Republikas Augstākās
Padomes sekretārs I. Daudišs
Rīgā 1992. gada 11. jūlijā

Latvijas Republikas Ministru Padome lēmums nr.270 Rīgā 1992.gada 10.jūlijā

Par iedzīvotāju un sadzīves vajadzību apgādi ar kurināmo 1992.—1993.gada apkures sezonai un kurināmā rezervju izveidošanu

Lai savlaicīgi sagatavotos 1992.—
1993.gada apkures sezonai, maksimāli iz-
mantotu vietējos kurināmā resursus, no-
drošinātu dzīvokļu apsildīšanu un apmē-
rinātu iedzīvotāju minimālās sadzīves vajā-
dzības ieviešanā deficīta gadījumos,
Latvijas Republikas Ministru Padome nolēma:

1. Rūpniecības un enerģētikas ministrijai
un Arhitektūras un celtniecības ministrijai,
ieskaitot zinātniekus, sabiedriskās or-
ganizācijas un interresēto organizāciju vadī-
tājus speciālistus, divu nedēļu laikā izstrādāt
Iedzīvošanas programmas pasākumus

G.Koemecs — rūpniecības un
enerģētikas ministra vietnieks
A.Konoševičs — satiksmes ministra
pirmās vietnieks
H.Kramiņš — Ekonomisko reformu
ministrijas Tautsaimniecības kopaines
analīzes un prognožu daļas vadītāja vietnieks
J.Lācis — Latvijas Republikas Ministru
Padomes Mūzikas daļas vadītājs
R.Pelss — arhitektūras un celtniecības
ministra vietnieks
A.Skulte — meža ministra vietnieks
Uzdot Valdības komisijai enerģētiskās

omes lēmums

šanas

ināšanu un

kas tautas

mu

balst

NR. 4

**Latvijas Republikas Ministru kabineta
Rīgā 1992.gada 31.jūlijā
Par preču ievadmu taksu
Republikas valdības lēmums**

10.4. paaugstināt aržemju partneru iesaisti-
šanu cūkkopības kompleksu un putnu fabri-
ku izmantošanā

...ar apliecināt ar attiecīgajiem dokumentiem.

Z. Cevers

cilveku, ka arī pārtikas produktus LR M¹³

100

Ar ievēdmūitu neapliek ievēdamos a cilvēku, ka arī pūrtikas produktus LR MP

5. pielikums

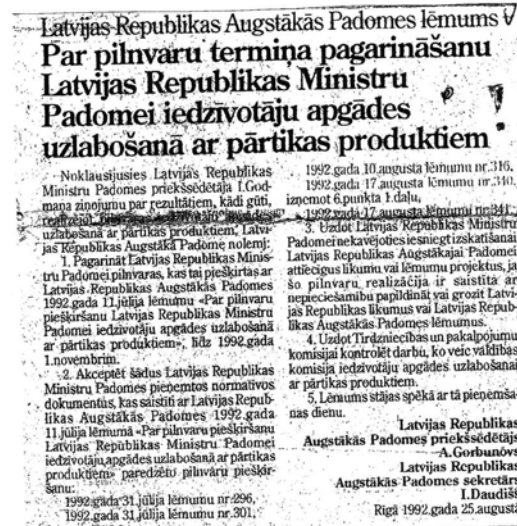
6. pielikums

7. pielikums

8. pielikums

Продовольственное обеспечение в Советской Армии и Вооруженных Силах РОССИИ

Нормы довольствия, сухие пайки, бортпак
Скопировано с оригинала

Приложение № 2
к статье 16 Положения, введенного
в действие приказом Министра Обороны СССР
№ 445-1990 года

НОРМА № 2

Летный паек

Основание: постановление Совета Министров СССР № 1151-153 от 17 ноября 1990 года.

Наименование продовольствия	Количество на одного человека в сутки, г
Хлеб из смеси ржаной и пшен. муки 1 с.	200
Хлеб белый из пшен. муки 1 сорта	300
Мука пшеничная 1 сорта (для выпечки)	60
Дрожжи хлебопекарные сухие	0,5
Крупа разная	30
Рис	30
Макаронные изделия	40
Мясо (говядина скота св. 3-х лет 1-й кат.; основание: Особые условия снабжения войск и сил флота ВС СССР)	300
Мясо птицы	50
Колбасы полукопченые	25
Рыба	90
Жиры животные топленые, маргарин	10
Молоко коровье	200
Масло растительное	20
Масло коровье 82% (выдают 2 р. в сутки)	60
Яйца куриные, шт.	1
Сахар	80
Соль	20

Чай	1,2
Кофе натуральный	2,5
Шоколад черный	15
Лавровый лист	0,2
Перец	0,3
Горчичный порошок	1
Уксус	2
Томатная паста	10
Крахмал картофельный	5
Желатин	0,5
Картофель и овощи, всего	900
В том числе:	
картофель	550
капуста	120
свекла	30
морковь	40
лук	50
огурцы, помидоры, зелень, корни	110
Фруктов сушеных	20
Соков плодовых и ягодных	200
Компотов из плодов и ягод	50
Экстракты плодовые и ягодные	3
Поливитаминовый препарат «Гексавит», драже	1

Приложение № 15
к статье 16 Положения, введенного
в действие приказом Министра Обороны
СССР № 445-1990 года

НОРМА № 11

Бортовой паек для экипажей самолетов и вертолетов

Основание: постановление Совета Министров СССР № 1151-153 от 17 ноября 1990 года.

Наименование продовольствия	Количество на одного человека в сутки, г			
	Варианты бортовых пайков при полетах			
	1	2	3	4
Хлеб белый из пшеничной муки 1 сорта	100	-	100	-
Галеты из пшенично муки высшего сорта	-	60	-	60
Тушенка «Говядина в собственном соку»	-	100	-	100
Консервы «Свинина с гречкой» (лакир. банка)	-	265	-	265
Концентрат (борщ, суп «харчо»)	-	-	75	-
Колбаса полукопченая	50	-	-	-
Молоко цельное сгущенное с сахаром	-	-	-	110
Масло коровье 82% (выдают 2 р. в сутки)	50	-	-	-
Сахар-рафинад дорожный	15	15	15	15
Шоколад черный	-	15	15	15
Карамель леденцовая	15	15	15	15
Чай	3	-	3	-
Кофе натуральный растворимый	-	2,5	-	2,5
Соки плодовые и ягодные натуральные	280	140	280	140
Консервы рыбные в масле	200			
Салфетки гигиенические	2	2	2	2

ПРИМЕЧАНИЯ:

5. Комплектование и выдача бортовых пайков в зависимости от продолжительности полетов производится в следующем порядке:

при продолжит. полета не мен. 4 час. – 1 паек 1-го вар.

при продолжит. полета от 4 до 8 час. – 3 пайка: 1-го, 2-го и 3-го вар.

при продолжит. полета от 8 до 12 час. – 3 пайка: 1-го, 2-го и 3-го вар.

при продолжит. полета от 12 до 16 час. – 4 пайка: 1-го, 2-го, 3-го и 4-го вар.

при продолжит. полета от 16 до 20 час. – 5 пайков:

3 пайка 1-го, 3-го и 4-го вар. + **2 пайка** 2-го вар.

при продолжит. полета от 20 до 24 час. – 6 пайков:

1 паек 1-го и **1 паек** 3-го вар. + **2 пайка** 2-го вар. и **2 пайка** 4-го вар.

Приложение № 19
к статье 16 Положения, введенного
в действие приказом Министра Обороны
СССР № 445-1990 года

НОРМА № 15

Комплекты аварийного запаса для экипажей самолетов и вертолетов

Наимен. продовольствия и материальных средств	Един. измер.	НАЗ-У	НАЗ-7	НАЗ-7М	НАЗ-8
Тушенка «Говядина в с/соку»	г	-	400	-	400
Сахар-рафинад дорожный	г	300	630	-	810
Карамель леденцовая	г	-	-	1 020	-
Соль в упаковке	г	69	60	-	60
Списки ветроустойчивые в упаковке по 10 шт.	Пачка	1	1	-	3
Сухое горючее (уротропин технический)	г	45	45	-	45
Нож консервный (аналог. для вскрытия цинков)	шт.	-	1	-	1

Приложение № 4
к статье 16 Положения, введенного
в действие приказом Министра Обороны СССР
№ 445-1990 года

НОРМА № 4

Подводный паек

Основание: постановление Совета Министров СССР № 1151-153 от 17 ноября 1990 года.

Наименование продовольствия	Количество на одного человека в сутки, г
Хлеб из смеси ржаной и пшен. муки 1 с.	200
Хлеб белый из пшен. муки 1 сорта	300
Печенье	20
Мука пшеничная 1 сорта (для выпечки)	20

Дрожжи хлебопекарные сушеные	1
Крупа разная	35
Рис	30
Макаронные изделия	40
Мясо (говядина скота св. 3-х лет 1-й кат.; основание: Особые условия снабжения войск и сил флота ВС СССР)	250
Мясо птицы	50
Печень говяжья	50
Колбасы сырокопченые (полукопченые)	30 (60)
Филе рыбное	70
Сельдь без головы	20
Балычные изделия	5
Масло растительное	20
Масло коровье 82% (выдают 2 р. в сутки)	50
Сметана	20
Творог	25
Молоко цельное сгущенное с сахаром	40
Сыр сычужный твердый	20
Яйца куриные, шт.	1
Сахар	70
Соль	20
Кофе натуральный или какао (порошок)	5
Чай	2
Лавровый лист	0,2
Перец	0,3
Горчичный порошок	1
Уксус	2
Томатная паста	10
Картофель и овощи, всего	900
В том числе:	
картофель	550
капуста	120
свекла	30
морковь	40
лук	60
огурцы, помидоры, зелень, коренья	100
Консервы «зеленый горошек»	10

Фрукты свежие	80
Фрукты сушеные	20
Компоты из плодов и ягод (консервиров.)	125
Соки плодовые и ягодные	100
Сок томатный натуральный	50
Лимоны	15
Экстракты плодовые и ягодные	5
Поливитаминный препарат «Гексавит», драже	1

ПРИМЕЧАНИЯ:

6. В период несения боевого дежурства на атомных подводных лодках и подводных крейсерах, указанных в подпункте «ж» примечания 1 к данной норме, с отрывом от береговых (плавучих) баз на срок ... дополнительно выдавать на одного человека в сутки:

20 г бараночных изделий	40 г воблы вяленой
5 г икры зернистой лососевой	30 г молока сухого цельного
10 г меда	25 г чернослива
15 г варенья или джема	2 г чеснока
30 г консервов овощных закусочных	5 г соуса остроислого
50 г вина виноградного сухого	15 г шоколада черного

Приложение № 3
к статье 16 Положения, введенного
в действие приказом Министра Обороны СССР
№ 445-1990 года

НОРМА № 3

Морской паек

Основание: постановление Совета Министров СССР № 1151-153 от 17 ноября 1990 года.

Наименование продовольствия	Количество на одного человека в сутки, г
Хлеб из смеси ржаной и пшен. муки 1 с.	350
Хлеб белый из пшен. муки 1 сорта	400
Мука пшеничная 2 сорта (для выпечки)	10

Дрожжи хлебопекарные сухие	1
Крупа разная	75
Рис	35
Макаронные изделия	40
Мясо (говядина) скота св. 3-х лет 1-й кат.; основание: Особые условия снабжения войск и сил флота ВС СССР)	225
Рыба	100
Жиры животные топленые, маргарин	15
Молоко коровье	100
Масло растительное	20
Масло коровье 82% (выдают 2 р. в сутки)	50
Яйца куриные, шт. (в неделю)	4
Сахар	70
Соль	20
Чай	1,2
Лавровый лист	0,2
Перец	0,3
Горчичный порошок	0,3
Уксус	2
Томатная паста	6
Картофель и овощи, всего	900
В том числе:	
картофель	600
капуста	130
свекла	30
морковь	50
лук	50
огурцы, помидоры, зелень, коренья	40
Фрукты сухие	20
Соки плодовые и ягодные	100
Поливитаминовый препарат «Гексавит», драже	1

ПРИМЕЧАНИЯ:

1. Данной нормой обеспечиваются офицерский состав, в т.ч. офицеры управлений кораблей на консервации, строящихся и ремонтирующихся, в/сл срочной службы в учебных центрах, отрядах, школах ВМФ, морской пехоты и береговых частей ВМФ, в к-рых срок службы установлен 3 года. Офицеры

морской пехоты, а также л/с мотострелковых частей и соединений (только при подготовке к морскому походу на десантных кораблях), в период предподходовой стоянки корабля, когда он принимает участие в боевой подготовке и в дни выходов (занятий, учений) в море.

2. **Дополнительно к данной норме** выдавать на одного человека в сутки:
а) л/с кораблей и судов обеспечения ВМФ при плавании (походе) за пределами территориальных вод СССР и в высоких широтах со дня выхода из базы:

50 г колбас полукопченых	20 г печенья
5 г кофе натурального	200 г фруктов свежих
30 г молока цельного сгущенного с сахаром	2 г экстрактов плодовых и ягодных

б) л/с, проходящему службу в заменяемых местностях, поименованных в приложении 7 настоящего Положения:

20 г рыбы	20 г молока цельного
2 г кофейного напитка (порошка)	сгущенного с сахаром

в) **офицерскому составу**, проходящему службу в заменяемых местностях, поименованных в приложении 7 настоящего Положения:

50 г консервов рыбных	50 г консервов овощных закусочных
10 г масла коровьего	
20 г сыра сычужного твердого	30 г молока цельного сгущенного с сахаром
40 г печенья	

г) военнослужащим, в том числе не входящих в штатные расчеты экипажей, представителей министерств и ведомств СССР, предприятий промышленности при выходе в море с отрывом от баз на срок свыше 4-х часов в состав штатного экипажа на **ракетных и торпедных катерах, кораблях на воздушной подушке и подводных крыльях**, личному составу ЭКИПАЖЕЙ бронетанковой техники, оборудованной штатными плавсредствами (ПТ-76, БТР-80, МТ-ЛБ, ПТС-2, К-61. – Прим. Ю.Г.)

200 г консервов мясных	1 г чая
100 г шоколада	150 г галет из муки пшеничной 1 сорта
30 г сахара	

Указанные продукты выдаются старшинам подразделений на продскладе **в скомплектованном виде** на основании выписки из приказа командира войсковой части (соединения).

д) водолазам:

125 г мяса (говядина скота св. 3-х лет 1-й категории)	40 г молока цельного сгущенного с сахаром
20 г масла коровьего	5 г кофе натурального
15 г сыра сычужного твердого	

е) водолазам-глубоководникам:

125 г мяса (говядина скота св. 3-х лет 1-й категории)	40 г молока цельного сгущенного с сахаром
20 г масла коровьего	5 г кофе натурального
15 г сыра сычужного твердого	70 г печенья
1 яйцо	30 г сахара
1 г экстракта плодового и ягодного	150 г сока плодового и ягодного

е) личному составу **атомных надводных** кораблей, военнослужащим, несущим службу в условиях воздействия на организм:

ионизирующих излучений;

КРТ;

в спецсооружениях:

50 г мяса (говядина скота св. 3-х лет 1-й категории) или 30 г консервов мясных	100 г сока плодового и ягодного
15 г сыра сычужного твердого	3 яйца (в неделю)

Приложение № 13
к статье 16 Положения, введенного
в действие приказом Министра Обороны СССР
№ 445-1990 года

НОРМА № 9

Общевойсковой сухой паек

Наименование продовольствия	Количество на одного человека в сутки, г	
	Вариант 1	Вариант 2
Галеты из муки пшеничной 2 сорта или 500 г хлеба из муки пшен. 1 сорта	300	300
Консервы «Говядина в собственном соку»	450	325
Консервы «Свинина с гречкой»	265 2 банки	530 2 банки
Молоко цельное сгущенное с сахаром	110	-
Сахар-рафинад дорожный	60	180
Чай	3	1
Соки плодовые и ягодные натуральные	140	-
Салфетки бумажные, шт.	3	3

Приложение № 13
к статье 16 Положения, введенного
в действие приказом Министра Обороны СССР № 445-1990 года

НОРМА № 9

**(с применением п. 4 Примечаний)
Сухой паек ВДВ, ДШБ, СПЕЦНАЗ**

Наименование продовольствия	Количество на одного человека в сутки, г	
	Вариант 1	Вариант 2
Галеты из муки пшеничной 2 сорта или 500 г хлеба из муки пшен. 1 сорта	300	300
Консервы «Говядина в собственном соку»	450	325 + 100 2 банки
Консервы «Свинина с гречкой»	265 2 банки	530 2 банки
Молоко цельное сгущенное с сахаром	110	-
Сахар-рафинад дорожный	60 + 15	180

Чай	3	1
Соки плодовые и ягодные натуральные	140	-
Салфетки бумажные, шт.	3	3

Приложение № 13
к статье 16 Положения, введенного
в действие приказом Министра Обороны СССР
№ 445-1990 года

НОРМА № 9

(с применением п. 5 Примечаний)
Малогобаритный сухой паек ВДВ, ДШБ, СПЕЦНАЗ
(в период десантирования)

Наименование продовольствия	Количество на одного человека в сутки, г
Галеты из муки пшеничной 1 сорта	300
Консервы «Говядина в собственном соку»	200
Консервы «Свинина с гречкой»	530 1 банка
Молоко цельное сгущенное с сахаром	110 2 банки
Нож консервный (аналог. для вскрытия цинков)	1

Приложение № 14
к статье 16 Положения, введенного
в действие приказом Министра Обороны СССР
№ 445-1990 года

НОРМА № 10

Автономный сухой паек ПДСС ВМФ
(в период выполнения спецзаданий в море и на побережье)

Наименование продовольствия	Количество на одного человека в сутки, г
Галеты из муки пшеничной 1 сорта	300
Консервы «Говядина в собственном соку»	300
Консервы «Свинина с гречкой»	265

Консервы вторых обеденных блюд	350
Молоко цельное сгущенное с сахаром	110
Шоколад черный	90
Сахар-рафинад дорожный	60
Чай	3
Кофе натуральный растворимый	2,5
Соки плодовые и ягодные натуральные	140
Салфетки бумажные, шт.	3
Поливитаминный препарат «Гексавит», драже	1
Глюкоза с аскорбиновой кислотой (в таблетках)	30
Сигареты 5 класса, шт.	10
Спички ветроустойчивые, шт.	10
Соль пищевая	10
Сухое горючее (уротропин технический)	45
Нож консервный (аналог. для вскрытия цинков)	1

Jānis Počs

1999-2001 LZA Ekonomikas institūta (EI) direktors

LZA EI vadošais pētnieks, padomes loceklis,

Eksperts privatizācijas u.c. jautājumos

Privatizācijas procesa nozīme Latvijas tautsaimniecības attīstībā

Līdz ar Neatkarības deklarācijas pasludināšanu, tika veikta virkne kā politisku tā saimniecisku pasākumu, kādi nepieciešami Latvijas ekonomiskās sistēmas pārkārtošanai, lai pārietu no absolūti centralizētās komandekonomikas uz tirgus ekonomiku. Tas nozīmēja, ka par dominējošo saimnieciskās dzīves pamatu jāklūst privātīpašumam. Tādā sakarā jau 1990. gada 3. septembrī tika pieņemts Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmums Nr. 120 „Par neatliekamiem īpašuma konversijas realizācijas pasākumiem Latvijas Republikā”. Vienlaicīgi, iesaistoties tautsaimniecības ekspertiem un zinātniekiem, tika izstrādāts konceptuāls dokuments „Valsts īpašuma konversija (konceptuālās nostādnes un programma)”, kurā tika aprakstīti galvenie principi, konversijai pakļaujamie objekti un konversijas dalībnieki jeb subjekti, konversijas metodoloģija, konversijas procesu nodrošināšanai nepieciešamās vadības sistēmas izveidošana, kā arī noteikumi, kādi būtu jāievēro, veicot īpašumu konversiju atsevišķās tautsaimniecības jomās (zemes privatizācija, dzīvokļu privatizācija, valsts stratēģiskās nozīmes nozares – enerģētika, dzelzceļš u.c.). Ar 1991. gada 20. martā LR Augstākajā Padomē pieņemto lēmumu „Par valsts īpašumu un tā konversijas pamatprincipiem” valsts īpašumu konversijas process ieguva likumīgu spēku.

Jebkuras valsts tautsaimniecības uzdevums ir iedzīvotāju dzīves kvalitātes augstāka līmeņa sasniegšana un uzturēšana. Zinot Latvijas saimniecisko situāciju, salīdzinot ar stāvokli citās PSRS republikās, likās, ka sasniegt pasaules industriālo valstu līmeni varēsim nosacīti īsā laikā. Te liela nozīme bija valsts rīcībā esošo saimniecisko resursu izmantošanas efektivitātes kāpināšanai, kurā kā viens no instrumentiem var kalpot valsts un pašvaldību īpašumu konversija jeb privatizācija. Līdz ar to valsts un pašvaldību institūcijas tiek atbrīvotas no tām neraksturīgu funkciju veikšanas, kas, pēc mūsu padomju laika daudzgadīgās pieredzes, nestimulēja resursu taupīšanu un efektīvu izmantošanu.

Bez galvenā privatizācijas likuma, valsts un pašvaldību uzņēmumu un īpašumu privatizāciju regulēja arī LR likumi: „Par piena pārstrādes uzņēmumu privatizāciju”, „Par īpašuma privatizāciju agroservisa uzņēmumos”, „Par gaļas pārstrādes uzņēmumu privatizāciju” un likums „Par maizes ražošanas valsts uzņēmumu privatizāciju”. Bez tā, daļas pašvaldību īpašuma objektu privatizāciju regulēja likums „Par pašvaldību īpašumā esošo tirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas un sadzīves pakalpojumu objektu privatizāciju”.

Kā atsevišķs problēmu bloks ir jāapskata zemes privatizācija un valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizācija. Šo objektu privatizāciju regulē likumi „Par zemes privatizāciju lauku apvidos”, „Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās” un likums „Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju”, kā arī virkne citu likumu, kurus nevar tieši attiecināt uz privatizāciju, bet kuri bija cieši saistīti ar privatizāciju vai uzņēmējdarbības attīstību jaunajā ekonomiskajā situācijā.

Šāda privatizāciju regulējošā likumdošanas struktūra nosaka arī galvenās privatizācijas jomas:

- valsts īpašumu – uzņēmumu, atsevišķu to objektu un valsts kapitāla daļu jaukta īpašuma uzņēmumu privatizācija;
- pašvaldību īpašumu – uzņēmumu un atsevišķu to objektu privatizācija;
- valsts un pašvaldību dzīvokļu privatizācija;
- zemes privatizācija.

Izņemot no pastāvošās likumdošanas, tiesības veikt valsts īpašumu, uzņēmumu vai to atsevišķu daļu privatizāciju bija un ir Latvijas Privatizācijas aģentūrai un Zemkopības ministrijai. Pašvaldību īpašumus, uzņēmumus vai to daļas privatizē pašvaldību īpašuma privatizācijas komisijas. Dzīvokļu privatizāciju pārzina Centrālā dzīvojamo māju privatizācijas komisija. Kā arī privatizācijā iesaistītas vēl citas institūcijas – Valsts zemes dienests, Nekustamā īpašuma aģentūra.

Šādi strukturēta privatizācijas organizācija ir par pamatu tam, ka katrā īpašumu valdījumu grupā bija atšķirīgi privatizācijas tempi, atšķirīgas privatizācijas konceptuālās nostādnes un attieksme pret privatizāciju, pielietojot privatizācijas sertifikātus, kas kopumā, dažkārt robežojās ar ekonomisko ieinteresētību tīri no lokāli subjektīviem aspektiem un ne vienmēr deva pietiekamu efektu tautsaimniecībai.

Valsts uzņēmumu privatizācija

Valsts uzņēmumu privatizāciju veica LR Zemkopības ministrija un Latvijas Privatizācijas aģentūra. Zemkopības ministrijai, kuras valdījumā atradās 261 lauksaimniecības produkcijas pārstrādes uzņēmums un 122 agroservisa uzņēmumi, lielākās daļas uzņēmumu privatizācija bija jāveic pēc speciālajiem privatizācijas likumiem. Tādās uzņēmumu grupās kā piena pārstrāde, gaļas pārstrāde, maizes ceptuvju uzņēmumi un labības pārstrādes uzņēmumi privatizācija uz 1998. gadu, praktiski, bija pabeigta.

Zemkopības ministrijas pārraudzībā vēl bija palikusi to uzņēmumu kontrole, kuri tika privatizēti ar metodi „noma ar izpirkumu”. Uz 1996. gada beigām Zemkopības ministrija

bija privatizējusi 65,5% no visiem privatizācijai pakļautajiem uzņēmumiem. Jānorāda, ka pēc 1994. gada, Zemkopības ministrija Latvijas Privatizācijas aģentūras valdījumā un privatizācijas galīgai pabeigšanai nodeva 42 uzņēmumus, kas privatizējami pēc vispārīgā privatizācijas likuma, un 21 agroservisa uzņēmumu, kas nodoti likvidācijai.

Privātās iniciatīvas attīstīšanā vislielākā nozīme ir bijusi agroservisa uzņēmumu privatizācijai. Privatizējot 122 agroservisa uzņēmumus, privatizācijā ir piedalījušies 679 privatizācijas subjekti (firmas, atsevišķas privātpersonas, pašvaldības), no kuriem 514 firmas valsts Uzņēmumu reģistrā ir reģistrētas kā patstāvīgas. Vienlaicīgi jāatzīmē nosauktās grupas uzņēmumu mantas saskaldīšana, jo privatizācijai tika pakļauti 1 175 atsevišķi objekti. No šodienas skatījuma to varētu nosaukt par „prihvatizāciju” – mantas un īpašumu sagrābšanu personīgu, īslaicīgu interešu apmierināšanai, kas valsts tautsaimniecībai kopumā nedeva nekādu labumu.

Šo objektu privatizācijā raksturīgi ir tas, ka 301 privatizācijas gadījumā, jeb 58% no visiem, pirkuma pārdevuma līgumiem, ir noteikta noma ar izpirkumu. Pie kam, laikā no 1994. gada līdz 1996. gadam bija jānomaksā jau 77% no pirkuma cenas. Vidēji ar sertifikātiem, kā maksāšanas līdzekli, nosedzot 54,6% no cenas.

Uz 1997. gada 1. jūliju Latvijas Privatizācijas aģentūras pārraudzībā privatizācijai pakļauti bija ap 1 900 valsts īpašuma objekti.

Šajā laika periodā privatizācija visstraujāk tika virzīta finanšu nozarē, kurā no 11 privatizācijai pakļautajiem objektiem, 10, tas ir 90,9%, ir ar MK lēmumiem par to privatizāciju. Otrā, pēc privatizācijas virzības tempa, ir iegūstošās rūpniecības nozare, kurā no 14 objektiem – 12 objektiem ir MK lēmumi par privatizāciju.

Vislētāk privatizācija norisinājās pakalpojumu sfēras nozarē „viesnīcas un restorāni”. Arī komunikāciju, sociālajā un individuālo pakalpojumu sfērā no kopējā privatizācijai pakļauto objektu skaita MK lēmumi ir tikai 25,6% objektu. Pakalpojumu sfērā bija divas nozares – viesnīcas, restorāni un valsts pārvalde un aizsardzība – kurās privatizācija nebija pabeigta nevienā no uzņēmumiem.

Pēc Latvijas Privatizācijas aģentūras informācijas uz 1998. gada martu, 1997. gada laikā caurmērā noprivatizēts viens uzņēmums dienā, un privatizācijas noteikumi nebija izstrādāti nepilniem divdesmit tās valdījumā esošiem uzņēmumiem.

Pašvaldību uzņēmumu privatizācija

Pašvaldību īpašumu un uzņēmumu privatizācija Latvijas Republikā tika uzsākta 1991. gada beigās un kopumā valsti līdz 1998. gada 1. janvārim, pēc Latvijas Republikas Ekonomikas ministrijas operatīvajiem datiem, bija privatizēti 3 615 pašvaldību īpašuma objekti.

Pašvaldību īpašuma objektu privatizācijā dominē pārdošana uz nomaksu – 62,8% un ar tūlītēju samaksu – 19,7%. Mazāk tiek izmantota pārdošana izsolē – 11,7% un pārdošana piedāvājumu konkursā – 2,7%.

Valsts un pašvaldības dzīvokļu privatizācija

1992. gada sākumā Latvijā dzīvojamā fonda kopplatība bija 51,1 milj. m², neieskaitot Krievijas militāro iestāžu rīcībā esošo dzīvojamo fondu. 1994. gadā dzīvojamais fonds bija palielinājies vēl par 800 tūkst. m². Tomēr visai būtiski bija izmainījusies dzīvojamā fonda struktūra pa īpašniekiem. Ja 1992. gadā valstij un pašvaldībām kopā piederēja 59% visa dzīvojamā fonda kopplatības, tad 1994. gadā tikai 51%. Savukārt, namīpašumu denacionalizācijas un nelikumīgi atsavināto namu atgūšanas rezultātā, privātais sektors bija palielinājies par 8 milj. m² jeb 15%. Tas, zināmā mērā, bija dzīvokļu privatizācijas aizsākums Latvijā.

Izstrādājot dzīvokļu privatizācijas koncepciju un tās nepieciešamības pamatojumu, galvenie akcenti tika likti uz sekojošo:

- lai katrs valsts vai pašvaldības mājokļa īrnieks varētu kļūt īpašnieks, izmantojot visas īpašnieka tiesības – īpašumu pārdot, iznomāt, ieķīlāt pret kredītu, atstāt mantojumā;
- samazināt ar mājokļa uzturēšanu saistītos izdevumus;
- radīt pamatus tādas sociālo pasākumu sistēmas izveidošanai, lai precīzi varētu nodalīt atbalstu maznodrošināto vai sociāli atbalstāmo iedzīvotāju grupām, un izslēgt iespējas uz citu rēķina sociālos pabalstus saņemt turīgajiem.

Likums „Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju”, tika pieņemts 1995. gada 21. jūnijā, kurš pirmajā redakcijas variantā bija ļoti nepilnīgs. Pēc daudzkārtējas grozījumu izdarīšanas likumā, reāla valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizācija tika uzsākta tikai 1996. gada otrajā pusē.

Neskatoties uz relatīvi īso laika periodu, ja ņem vērā ļoti darbietilpīgos ar dzīvojamo māju privatizāciju saistītos organizatoriskos un sagatavošanās pasākumus, uz 1998. gada sākumu privatizācijai tika sagatavotas un nodotas 2 483 dzīvojamās mājas un 104 885 dzīvokļi, jeb 20,91% no kopējā privatizējamo dzīvokļu skaita, noprivatizēti 64 000 jeb 12,6% no visa privatizējamo dzīvokļu skaita. Šajā skaitā 59 849 dzīvokļi ar lēmumu nodoti īpašumā līdz dzīvojamo māju privatizācijai. Kopējā privatizēto dzīvokļu vērtība bija 1 74,2 milj. LVL un izlietoti 6 222,6 tūkstoši privatizācijas sertifikātu.

Vērtējot procesu kopumā, jāsaaka, ka privatizēto dzīvokļu skaits privatizējamās mājās visai jūtami atpaliek no piedāvājumu skaita. Par iemeslu tam bija vairāki faktori:

- pietiekami ilgais apdomas laiks privatizēt vai neprivatizēt dzīvokli;
- nav maksāšanas līdzekļu, jo privatizācijas sertifikāti ir jau izlietoti;
- neskaidrības par kopīpašuma apsaimniekošanu un kopīpašuma apsaimniekošanas sabiedrības dibināšanu;
- neskaidrās attiecībās ar zemes īpašnieku, kam pieder zeme zem daudzdzīvokļu mājas;
- iespējamais izdevumu paaugstinājums dzīvokļa uzturēšanai, ko nosaka pašvaldību institūcijas, ja nav izveidotas kopīpašuma apsaimniekošanas sabiedrības;
- dzīvojamo māju un reizē ar to dzīvokļu privatizāciju galvenais bremzējošais faktors ir nespēja sagatavot mājas privatizācijai.

Piemēram, no pasūtītajiem 6 022 zemes piesaistes projektiem izpildīti ir tikai 4 188, jeb 69,5%.

Lēnais dzīvokļu privatizācijas temps bremzēja citu valsts un pašvaldību īpašumu privatizāciju, jo iedzīvotājiem nebija skaidrs, cik daudz privatizācijas sertifikātu būs nepieciešams dzīvokļa privatizācijai. Līdz ar to tika apgrūtināta valsts un pašvaldības uzņēmumu privatizācijas koncepciju izstrāde, kaut vai nosakot attiecības maksāšanas līdzekļos starp naudu un privatizācijas sertifikātiem.

Zemes reforma un privatizācija

Zemes reforma un privatizācija Latvijā jāapskata no diviem dalījumiem, pēc to teritoriālā izvietojuma – lauku zemes reforma un pilsētu zemes reforma, jo reformas nosacījumi un sekas katrā reizē ir visai atšķirīgas.

Kopumā uz 1997. gada 1. janvāri Latvijā 351,3 tūkstošiem lauksaimniecības zemes lietotāju rīcībā atradās 3 820,7 tūkst. ha lauku zemju, no tām lauksaimniecībā izmantojamā zeme bija 2 329,4 tūkst. ha. Attiecīgi 94,9 tūkstošos zemnieku saimniecību – 2 238,5 tūkst. ha kopplatība, 1 297,9 tūkst. ha lauksaimniecībā izmantojamā zeme, 156,6 tūkstošu piemājas saimniecību – 1 241,8 tūkst. ha un 765,6 tūkst. ha, 16,7 tūkstošu personīgo palīgsaimniecību – 142,4 tūkst. ha un 119,8 tūkst. ha. Laukos palikuši nepieprasīti un nesadalīti 258,7 tūkst. ha zemju.

Vienlaicīgi ar lauku zemes reformu tika veikta zemes reforma Latvijas pilsētās, kuru regulēja likums „Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās”.

Uz 1997. gada 1. janvāri Latvijas pilsētās kopā bija nostiprināts 13 541 zemes īpašums ar kopplatību 7,84 tūkst. ha. No kuriem 12 795 zemes īpašumi ar kopplatību 6,1 tūkst. ha pieder fiziskajām personām. Visai niecīgs ir juridisko personu īpašumu īpatsvars,

kopumā tie ir tikai 169 ar 912,4 ha lielu platību.

Zemes reformā pēc toreizējā zemes uzskaitījuma vislielākā nozīme bija pastāvīgā lietošanā nodoto zemju nostiprināšanai īpašniekiem, kā arī īpašumam pieprasīto zemes gabalu galīgai juridiskai noformēšanai. Pastāvīgā lietošanā tiek nodoti 31,8% no pilsētu valsts zemes kopplatības, bet pieprasīti un līdz galam nenoformēti vēl ir 54,1% no pilsētu valsts zemes kopplatības. Brīvi un nepieprasīti pilsētu teritorijā ir palikuši 10 180,6 ha jeb 9% zemju no pilsētu valsts zemes kopplatības.

Vairākas izmaiņas zemes reformas un privatizācijas likumos noņēma lielāko daļu ierobežojumu, kas, uzsākot zemes reformu, noteica striktus ierobežojumus personu lokam, kam ir tiesības būt par zemes īpašnieku. Zemes īpašuma tiesības tagad ir noteiktas visiem pilsoņiem un visām legāli iebraukušajām un Latvijā pastāvīgi dzīvojošajām personām. Nepilsoņi zemi nevar iegūt īpašumā tikai:

- valsts pierobežas joslās;
- Baltijas jūras un Rīgas jūras līča kāpu aizsargjoslās un citu publisko ūdenstilpju un ūdensteču aizsargjoslās, izņemot gadījumus, kad tās paredzētas apbūvei atbilstoši pilsētas ģenerālplānam;
- lauksaimniecībā un mežsaimniecībā izmantojamo zemi atbilstoši pilsētas ģenerālplānam.

Par saimnieciskajām un politiskajām privatizācijas sekām

1. Kopējais privatizācijas temps bija par lēnu.
2. Privatizācija visās jomās (praktiski tā ir dzīvokļu un uzņēmumu privatizācija) bija jāuzsāk un jāveic vienlaicīgi, lai privatizētgrībētāji plašās tautas masās varētu plānot savu darbību.
3. Nebija radīta tirgus ekonomikai un reālajai uzņēmējdarbībai atbilstoša tiesiski ekonomiskā vide. Piemēram, nebija nekustamā īpašuma kadastrs, bet tas zemes kadastrs, ko var būt var lietot, lai noteiktu privatizācijas sertifikātu daudzumu par īpašumu, viennozīmīgi neatbilda tā laika apstākļiem. Tas, protams, radīja jaunas problēmas nākotnei, t.i., mums šodien. Tika noteikti nepareizi nodokļi, īpašumu vērtības neatbilda pat pietuvinātai tirgus vērtībai, kas nekādi neveicināja investīcijas nekustamajā īpašumā un hipotekārās kredītēšanas sistēmas ieviešanu.
4. LZA Ekonomikas institūtam, veicot privatizācijas procesu pētījumu 90.-to gadu beigās, tika konstatēts, ka lauku zemes reformas rezultātā ir parādījusies visai paradoksāla aina. Salīdzinot saražotās lauksaimniecības produkcijas

īpatsvara pret lietošanā esošās lauksaimniecībā izmantojamās zemes procentu attiecības, redzams, ka visaugstākais tas ir valsts saimniecību, kopsaimniecību un statūsabiedrību grupai – $24/5,6 = 4,3$, zemnieku saimniecībām – $35/55,7 = 0,63$, piemājas saimniecību un personisko palīgsaimniecību grupā – $41/38 = 1,08$. Ar ko gan pēdējās, pēc būtības, atšķiras no zemnieku saimniecībām? Ne ar ko. Vainojama vienīgi zemes apsaimniekotāju klasifikācijas normatīvajos dokumentos iestrādātā dalījuma pazīmes un, līdz ar to, arī pārējo saimniecisko instrumentu (nodokļu, subsīdiju, kredītiegūšanas iespēju u.c.) iedarbība uz šīm saimniecībām.

5. Par privatizācijā iegūto līdzekļu izmantošanu. Parādījusies izteikta „viendienišu” politika. 1997. gadā pirmo reizi bija parādījusies vērā ņemamā summa – 41,8 milj. Ls. No tiem 51,1% tika ieskaitīts valsts budžetā, jeb „noēšanai”, bet, teiksim, hipotekāro kredītresursu izveidošanai tikai 1,2%, uzņēmumu sanācijai – 0,58%, privātuzņēmēju kreditēšanai – 0,1%. Savā laikā, strādājot pie privatizācijā iegūto līdzekļu izmantošanas koncepcijas, Ekonomikas institūtā vienbalsīgi tika pieņemts lēmums – šos līdzekļus novirzīt tikai tautsaimniecības attīstībai!
6. Zemes reformas un mājokļu privatizācijas rezultātā tautsaimniecībai ir radīta virkne tādu jaunu problēmu, no kurām daudzas, diemžēl, nevarēs atrisināt bez ļoti radikāliem politiskajiem lēmumiem.

Pirmkārt, visi bijušie zemes īpašnieki un jaunie dzīvokļu privatizētāji ir sadalīti „lidztiesīgos” un „lidztiesīgākos”, jeb – zemes īpašniekos, kas atgūst savu zemi (zem daudzdzīvokļu apbūves), un zemes īpašniekos, kas neatgūst savu zemi (zem privātās apbūves). Kā arī dzīvokļu īpašnieki, kas dzīvokli varēs noprivatizēt reizē ar zemi un dzīvokļu īpašnieki, kas paliks mūža „rentnieki”. Pirmie maksās 1% nekustamās mantas nodokli, otrie – 5% zemes nomas maksu no zemes kadastrālās vērtības. Pie kam, likumdošana šodien pieļauj pat tādu iespēju, ka no otrajiem paņemt nodokļa vietā nomas maksu nekaunēsies arī valsts. Par kādu konsekvenci te var runāt. Pēc patreizējiem, mūsu rīcībā esošajiem datiem, visā valstī var būt tikai 1,5 tūkstoši šādu „lidztiesīgāko” zemes īpašnieku, uz kuru zemēm uzbūvēta 1/5 daļa visa daudzdzīvokļu fonda, t.i., 100 tūkstoši dzīvokļu, kuros dzīvo attiecīga daļa Latvijas iedzīvotāju. Tas ir liels politisks spēks.

Otrkārt, kādas problēmas mēs paši sev esam radījuši pilsētībūvniecībā, par to šajā reizē labāk nerunāsim.

Piezīme

Referātam par pamatu izmantoti LZA Ekonomikas institūta autora vadībā veikto pētījumu materiāli.

Uldis Osis

*Dr. oec., profesors,
Korespondētājloceklis*

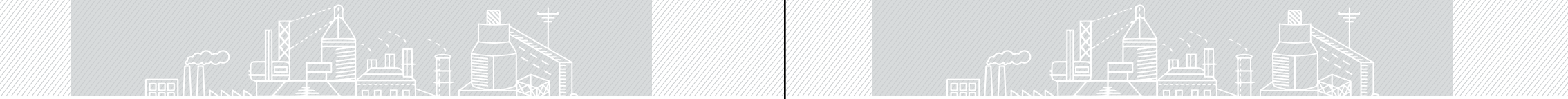
Pārejas process Latvijas ekonomikā no militarizētā sociālisma uz kapitālismu

Lai saprastu, cik viegli vai grūti no komandu un ierēdniecisku direktīvu ekonomikas ir pāriet uz tirgus ekonomiku, der nedaudz paanalizēt katra modeļa vēsturiskās saknes un attīstību. Atšķirības ir tik kardinālas, ka kļūst skaidrs, kādēļ šīs divas ekonomiskās sistēmas nav savietojamas, bet pāreja uzņēmumu darbībā no komandām „no augšas” uz konkurenci ir samērā ilgstoša un arī sāpīga.

Industriālā revolūcija Krievijā un pirmais kapitālisma posms aptvēra XIX gs. pēdējo trešdaļu un XX gs. līdz Pirmā pasaules kara sākumam, bet joprojām tehnoloģiskā līmeņa ziņā tā būtiski atpalika no pārējām Eiropas valstīm. Arī Vācija bija viena no pēdējām Eiropas valstīm, kura pēc Bismarka reformām izgāja cauri rūpnieciskā apvērsuma procesam. Abās šajās valstīs dominēja kapitālisma modelis un būtisku atšķirību nebija, ja neskaita attīstības tempus. Vācija attīstījās daudz straujāk un XX gs. sākumā rūpnieciskais apvērsums pamatā bija ne vien pabeigts, bet tā daudzās nozarēs bija jau priekšā citām Eiropas valstīm.

Viss mainījās pēc kara. Pēc vienas populāras teorijas, bolševiku apvērsumu 1917. gadā lielā mērā var uzskatīt par Ļeņina un viņa tuvāko domubiedru biznesa projektu, kuru finansēja Rietumu, kā mēs šodien teiktu, oligarhi. Pēdējos interesēja ieguves licenču iegūšana uz bagātajiem Krievijas dabas resursiem. Apvērsums izdevās un tika uzsākta tā sauktā NEP politika. Tas bija arī mēģinājums valsts kapitālisma formā turpināt pirms kara uzsāktu industrializācijas politiku.

Šī politika nekādi neveicās, jo bolševiku partijā arvien lielāku ietekmi pēc apvērsuma ieguva Staļins, kurš pie sākotnējās projekta ieceres nebija pieaicināts, NEPu neizprata un raudzījās uz to ar aizdomām. Pēc Ļeņina nāves viņa kompanjoni, – Staļina konkurenti, tika novākti, bet viņu aizsāktā NEP politiku jaunie vadoņi turpināt neprata, negribēja un beigās visu salaida pamatīgā grīstē, radot tautsaimniecībā pilnīgu haosu un masveida badu Ukrainā, Ziemeļkaukāzā, Pievolgā un citos Krievijas reģionos. Cik lielā mērā šāda vēstures interpretācija, es to šeit izklāstīju, protams, vienkāršotā veidā, atbilst reālajai īstenībai, lai izdiskutēt vēsturnieki. Latvijai svarīgi, ka turpinājumā tika radīta tāda uz totalitāriem principiem balstīta saimnieciskā sistēma, kuras dzirnakmeņos vēlāk uz ilgu laiku nonāca arī Latvija.

Sākot ar 1928. gadu, tika īstenoti Staļina piecgadu plāni ar pilnīgu valsts ekonomikas centralizāciju, lai gan lielle rūpniecības uzņēmumi valsts rokās bija jau agrāk. Krievijas kādreizējie rūpnieki un finansisti, kā, piemēram, Stroganovi, Zimini, Maļinovi un daudzi citi bija padzīti, vai arī paši bija devušie trimdā.

Arī Vācijā tajā pat laika posmā, XX gs. 20.–30. gados, bija slaveni industrijas līderi. Piemēram, Krupa dzimtas uzņēmēju dinastija bija 400 gadus veca. Viņi, kā tas raksturīgs arī mūsdienu tirgus ekonomikā, bija gan talantīgi izgudrotāji, gan prasmīgi inženieri, gan veiksmīgi uzņēmēji, gan mecenāti, kā, piemēram, arī mūsu Augusts Dombrovskis vai Benjamiņi.

Britu inženieris un uzņēmējs, Henrijs Bessemers izgudroja tērauda ražošanas tehnoloģiju – Bessemera procesu. Vācu inženieris, izgudrotājs, uzņēmējs un filantrops Alfreds Krups, saukts par Lielo Alfredu, arī Lielgabalu karali, radikāli uzlaboja šo tehnoloģiju, pielāgojot to masveida rūpnieciskai ražošanai.

Citu vācu rūpnieku – Tissenu dzimtas pirmsākumi tāpat meklējami 17. gs. beigās. Augusts Tissens bija viens no izcilākajiem industrijas organizatoriem Eiropā 20. gs. sākumā. Lielā mērā, pateicoties viņam, Eiropā radās pirmās vertikāli integrētās biznesa struktūras kā konglomerāti un koncerni. Šie uzņēmēji un daudzi citi, atšķirībā no tā, kā tas bija Staļina impērijā, bija spējīgi rūpnieki pirms Hitlera, Hitlera laikā un arī pēc viņa. Vācijā un citās Rietumvalstīs pat radikālākās politiskā režīma maiņas pastāvošo ekonomisko modeli maz ietekmēja. Te arī slēpjas viena no galvenajām atšķirībām starp divām industriālajām sistēmām – komandām rūpniecībai no augšas un konkurenci. Pēdējā vairāku gadsimtu laikā nodrošināja pakāpenisku uzņēmējdarbības pieredzes un tradīciju uzkrāšanos, stabilas industriālās kultūras veidošanos. Tie ir noteicošie komponenti ilgtspējīgas ekonomikas attīstībai pat pēc dramatiskākajiem politiskajiem vai ekonomiskajiem satricinājumiem valstī.

PSRS revolūcijas rezultātā šie komponenti tika pilnībā pazaudēti. Tāpēc PSRS industrializāciju trīsdesmitajos gados faktiski organizēja amerikāņi un vācieši. Galvenā institūcija, kas tika radīta industrializācijas veikšanai, bija Gosprojekststroj. Tās lomu PSRS vēsturē centās īpaši neuzsvērt. Sprototams, jo to vadīja amerikāņu arhitekts Alberts Kāns (*Albert Kahn*) un viņa brālis Morics Kāns, nodrošinot ap 300 stratēģiski svarīgāko PSRS industrijas objektu būvniecību. Piemēram, slavenā Staļingradas traktoru rūpnīca sākotnēji, 1930. gadā, tika uzbūvēta ASV, tad nojaukta, pārvesta uz PSRS un tur, amerikāņu inženieru uzraudzībā, atkal, kā lego kluciši, salikta kopā. Arī ne mazāk slavenā Dņeprohesa būvniecības inženiertehnisko darbu vadīja amerikāņi, bet turbīnas piegādāja General Electric. Tā tas bija gandrīz visās svarīgākajās tā laika PSRS nozarēs. Tā bija likteņa ironija, īpaši Vācijai, kuras armiju un pilsētas Otrā pasaules karā smagi grāva PSRS artilērija. Varbūt divaini, bet vēl 1940. gada sākumā PSRS joprojām darbojās vācu artilērijas konstruktoru birojs (KB-2). Tā vācieši zināmā mērā paši kardināja savu vēlāko sakāvi.

Vācijā pēc Otrā pasaules kara Krupa, Tissenā un simtiem citu rūpniecība tika izformēta, to iekārtas, kas bija vienas no modernākajām pasaulē, reparāciju veidā nonāca uzvarētāju valstīs, liela daļa arī PSRS. Tas ļāva gan daļēji kompensēt zaudējumus, gan kādu laiku nedomāt par tālāko tehnoloģisko attīstību. Taču Vācijai palika pats galvenais – gadsimts kardinātais cilvēkkapitāls – gan rūpnieki, gan prasmīgi strādnieki. Tas ļāva ātri atjaunot karā sagrauto valsti, kura tagad ir neapstrīdama Eiropas industrijas līdere.

Otrais pasaules karš neko neizmainīja tikai PSRS ekonomiskajā modelī – tas palika tāds pats, kādu to savulaik bija iedibinājis Staļins. Būtiskākos lēmumus par ražošanu pieņēma centrālajos resoros tāpat kā kara laikā. Par svarīgākajām uzņēmumu vadītāju personiskajām īpašībām drīzāk tika uzskatīta pareiza ideoloģija un paklausība, nekā uzņēmība, iniciatīva, mērķtiecība, vai mecenātisms, kuram šajā sistēmā vispār nebija vietas. Tāda ekonomiskā modeļa pastāvēšanas rezultātā, ne padomijā kopumā, ne Latvijā, neveidojās industriālā kultūra, neuzkrājās industriālā pieredze un prakse. Tam ir nepieciešamas paaudzes, kuru laikā veidojas ģimeniskās tradīcijas un sabiedrības uzskati par vērtībām.

Ilgajā PSRS okupācijas laikā Latvijai tomēr izdevās saglabāt, kaut arī ierobežotā veidā, daudzas tautas nacionālās iezīmes un kultūras vērtības. Pateicoties tam, mēs varam šodien lepoties ar daudzām pasaules līmeņa zvaigznēm, it īpaši, mākslā. Mūsu dziedāšana, teātris, glezniecība nāk vismaz no 19. gs. vidus.

Taču industrijā, ekonomikā kopumā, neizdevās saglabāt gandrīz neko. Pat laukos tikko nostiprinājušies saimnieki tika nosaukti par budžiem un līdz ar inteliģenci un politiķiem masveidā deportēti, bet armijas vadība nošauta. Tādēļ šajā jomā visu nākas veidot pilnīgi no jauna. Tas ir lielākais tiešais zaudējums, ko mums nesusi PSRS okupācija. Šis cilvēkresursu zaudējums nav salīdzināms ne ar kādiem citiem materiāliem zaudējumiem.

Šobrīd mums nav citas izejas, kā vien pēc iespējas īsā laikā iet cauri tiem pašiem industrijas attīstības posmiem, kas savulaik bija raksturīgi tirgus ekonomikai visā pasaulē. Nākas sākt no nacionālā kapitāla pirmatnējā uzkrāšanas procesa, vispirms maksimāli izmantojot to, ko mums ir devusi daba – izdevīgs ģeogrāfiskais stāvoklis, tālād tranzīts, meži, tālād kokapstrāde, lauksaimniecības zeme, tālād pārtikas rūpniecība un tā tālāk. Mums gan šajās, gan citās nozarēs ir talantīgi un spējīgi uzņēmēji. Taču to pagaidām ir pārāk maz. Tādēļ nākas samierināties ar ievērojamo ārvalstu kapitāla klātbūtni pat šajās Latvijai tradicionālajās jomās. Taču, no otras puses, esam ES dalībvalsts un tas dod mums iespēju mācīties no citiem un apgūt labāko pieredzi. Attīstīts cilvēciskais kapitāls ir daudz svarīgāks par finanšu kapitālu. Ja ir pirmais, būs arī otrs.

Turklāt rūpniecība, tautsaimniecība kopumā, tie jau nav tikai Kruppi, Tiseni, Bili Geitsi vai tamlīdzīgi. Biznesu veido tūkstošiem mazu un vidēju uzņēmumu, pašnodarbināto,

radošo industriju pārstāvji. Taču arī viņiem nepieciešamas īpašības, pēc kurām mēs jebkuru personu raksturojam kā uzņēmīgu cilvēku.

Tieši šajā kontekstā es nobeigumā vēlētos pieminēt vienu, manuprāt, nopietnāko virzienu, kur daudz kam jāmainās, lai ne vien pārejas procesu no sociālisma uz kapitālismu mēs pārvarētu pēc iespējas ātrāk, bet radītu arī jaunas unikālas mūsdienu industrijas. Tā ir izglītība, precizāk tās saturs. Tas ir labi, ka mūsu izglītības sistēma nodrošina, ka mums ir izcili mākslinieki, ārsti un juristi. Taču, lai veidotos arī konkurētspējīgi uzņēmumi, lieli un mazi, ir vajadzīgi vairāk uzņēmīgu, iniciatīvas bagātu, inovatīvu domājošu un motivētu cilvēku. Tie spēj radīt brīnumus. Tās ir īpašības, kuras joprojām pietrūkst gan audzināšanā mūsu ģimenēs, gan izglītības sistēmā, kura pēc sociālisma laiku inerces joprojām atražo pārsvarā kalpus ārvalstu saimniekiem, labākajā gadījumā, paklausīgus beziniciatīvas izpildītājus mūsu pašu valsts pārvaldes iestādēs. Šī sistēma ir izslāpusi pēc reformām. Ārvalstu pieredze rāda, ka no pasaules labākajām universitātēm nāk ārā ne vien izcili inovatori un uzņēmēji, tur rodas jau gatavi, konkurētspējīgi uzņēmumi. Piemēram, Stenforda universitātes beidzēji ASV Kalifornijā, kas, starp citu, ir pilnīgi privāta mācību iestāde, ir dibinājuši tādas pasauleslavenas firmas kā Microsoft, Time Warner, Google, Nike, LinkedIn, Yahoo un daudzas citas.

Arī mūsu situācijā nav runa par gadsimtiem ilgu gaidīšanu uz industrijas brīnumdariem. Viņi jau ir mūsu vidū. Bet uzņēmīgākiem un mērķtiecīgākiem mums jāklūst visiem. Mazāk čīkstēt un vaimanāt, mazāk gaidīt rīkojumus un subsīdijas kaut kur no augšas, vairāk darīt pašiem. Tad arī viss notiks.

Kristaps Soms

Ekonomikas ministrijas

Uzņēmējdarbības konkurētspējas departamenta direktors

Irēna Skribāne

Ekonomikas ministrijas

Tautsaimniecības struktūrpolitikas departamenta referente

Latvijas rūpniecība perspektīvā

Latvijas rūpniecības attīstības tendences un izaicinājumi

Globālā finanšu krīze un tās sekas ļāva skaidri apzināt, ka Latvijā vairs nevar pastāvēt ekonomiskais modelis, kurā, pateicoties ārējā kapitāla pieplūdumam, strauji palielinājās iekšējais pieprasījums, kas balstīja ekonomikas izaugsmi līdz 2007. gadam. Nepieciešams ilgtspējīgs ekonomiskais modelis, kurā galvenajam izaugsmes dzinējspēkam jābūt eksportam, t.i., spējai konkurēt iekšējos un ārējos produktu tirgos, kā arī būt konkurētspējīgam kapitāla piesaistē, lai kāpinātu ražīgo potenciālu.

Ekonomiskās paradigmas maiņas viens no svarīgākajiem jautājumiem ir ražošanas nozaru attīstības iespējas, kas, savukārt, ir atkarīgs no spējas veikt strukturālās izmaiņas nozarē. Svarīgi ir izvērtēt Latvijas tautsaimniecības un apstrādes rūpniecības (kā apjomīgākās uz eksportu vērstās nozares) struktūru, tās attīstības tendences un potenciālu, jo rūpniecība lielā mērā nosaka visas tautsaimniecības konkurētspēju nākotnes izaugsmes modeļa kontekstā.

Viens no būtiskākajiem ekonomiskās izaugsmes strukturālajiem izaicinājumiem ir zemais rūpniecības īpatsvars Latvijas tautsaimniecībā. Kaut arī teorētiski nav noteikts, kādai ir jābūt rūpniecības nozares daļai kopējā tautsaimniecības nozaru struktūrā, tomēr bieži vien tiek atzīmēts, ka vāji attīstīta rūpniecība var ierobežot valsts konkurētspēju un ilgtspējīgu izaugsmi. Kā atzīmēts pētījumā „Latvijas konkurētspējas novērtējums 2011”¹²⁴, apstrādes rūpniecības zemais īpatsvars IKP ir viena no Latvijas konkurētspējas vājajām vietām. Arī ES līmeņa politikas plānošanas dokumentos ir norādīts, ka Eiropas Savienībai kā globālam ekonomikas līderim rūpniecības attīstība un konkurētspēja ir īpaši svarīga. Konkurētspējīga rūpniecība var pazemināt izmaksas un cenas, radīt jaunus produktus un uzlabot kvalitāti, tādejādi sniedzot izšķirošu

ieguldījumu labklājības radīšanā un produktivitātes palielināšanā ekonomikā.¹²⁵

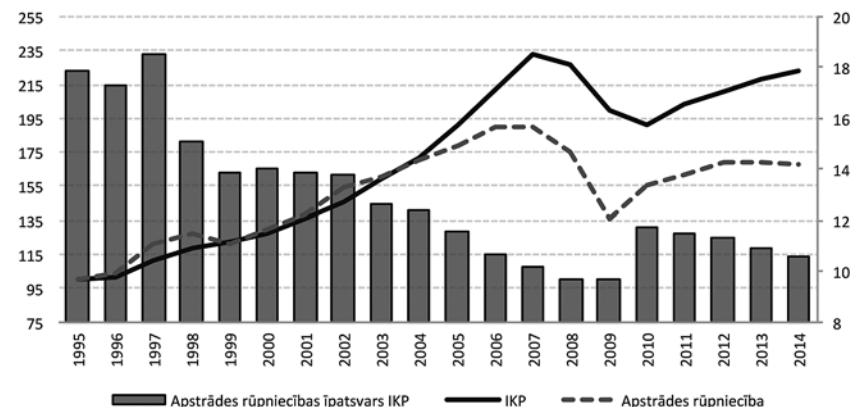
Empīriskie pētījumi atklāj pozitīvu sakarību starp jaunattīstības valstu attīstības līmeni un rūpniecības daļu IKP. Tomēr šī sakarība nav lineāra. IKP uz vienu iedzīvotāju palielinās, pieaugot rūpniecības daļai tautsaimniecības struktūrā, kamēr tiek sasniegts noteikts līmenis, kuru pārsniedzot, rūpniecības daļa samazinās un ir vērojams pakalpojumu nozaru daļas pieaugums.

Tāpēc augstākas attīstības valstīm viens no būtiskākajiem argumentiem, kāpēc rūpniecības attīstība ir svarīgs valsts konkurētspēju veicinošs faktors ir tas, ka rūpniecība kalpo par tehnoloģiju un inovāciju attīstības bāzi. Turklāt, uzturot cilvēkresursus zinātnē, rūpniecības vai industriālais sektors sniedz ieguldījumu tehnoloģiju piekļuvē – tehnoloģijām, kas rada iespējamu jaunu preču un pakalpojumu attīstību, kā arī sniedz ieguldījumu industriālo procesu restrukturizācijā, kas nepieciešami rūpniecības modernizēšanai.

Pašreizējā Latvijas tautsaimniecības struktūra nozaru griezumā, salīdzinājumā ar 1990. gadu, ir būtiski mainījusies par labu pakalpojumu nozarēm. To īpatsvars pievienotajā vērtībā ir palielinājies līdz 73,5% 2014. gadā pretstatā 38,6% 1990. gadā.

Šobrīd Latvijas tautsaimniecības nozaru struktūra ir tuva augsti attīstīto valstu nozaru struktūrai, kur dominē pakalpojumu nozares. Tomēr ceļš uz to ir bijis atšķirīgs. Mūsu gadījumā to noteica rūpniecības kā nozares nespēja konkurēt atvērtā preču tirgū. Komandekonomikas laikos voluntāri izveidotā nozaru struktūra, kas nebalstījās uz ekonomiskām priekšrocībām, bija nespējīga konkurēt jaunos tirgus apstākļos.

Visstraujākās pārmaiņas notika pirmajos 3 gados (1991.–1993. g.), kad kopējie ražošanas apjomi ik gadu samazinājās gandrīz par 1/5 daļu, pie tam dažādās tautsaimniecības nozarēs tas notika ar atšķirīgu intensitāti. Īpaši liels samazinājums bija rūpniecībā, kur trīs gadu laikā ražošanas apjomi saruka kopumā par 65%. 1994. gadā situācija stabilizējās – kopējie ražošanas apjomi vairs nesamazinājās, bet strukturālās pārmaiņas turpinājās – palielinoties pakalpojumu nozaru izaugsmei, bet vēl arvien samazinoties rūpniecības ražošanas apjomiem. 1997. gadā jau bija vērojama izaugsme, ko uz diviem gadiem pārtrauca Krievijas finansiālās krīzes ietekme rūpniecības preču noietu tirgu samazinājuma dēļ (skat. 1. att.).

1. attēls. IKP un apstrādes rūpniecības dinamika (1995=100, kreisā ass) un apstrādes rūpniecības īpatsvars IKP (% labā ass)

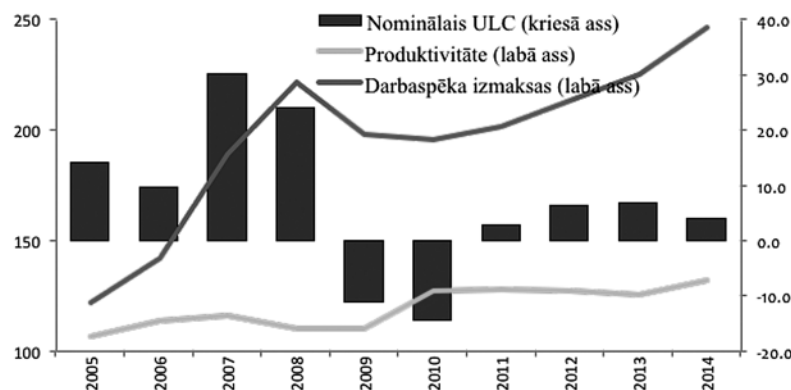
Kopš 2000. gada Latvijā bija vērojama strauja izaugsme un turpināja palielināties pakalpojumu nozaru īpatsvars. Laikā no 2000.–2007. gadam straujāk nekā citas tautsaimniecības nozares ir attīstījusies būvniecība, tirdzniecības pakalpojumi un transports un sakari. Būtiski palielinājušies šo nozaru ražošanas apjomi un strādājošo skaits tajās. Ekonomisko izaugsmi nodrošināja iekšējā pieprasījuma palielināšanās, mazākā mērā eksporta iespēju paplašināšanās. Iekšējā pieprasījuma palielinājums tiešā veidā ietekmēja vairāku pakalpojumu nozaru straujo izaugsmi, bet rūpniecības ražošanas apjomu palielinājums balstījās galvenokārt uz eksporta pieaugumu. Tāpēc straujās izaugsmes gados, kā arī krīzes gados rūpniecības īpatsvars tautsaimniecībā turpināja samazināties un 2009. gadā tas nokritās līdz 9,7% no IKP. Atjaunojoties ekonomikas izaugsmei pēc dziļās krīzes, apstrādes rūpniecības pieauguma tempi bija krietni straujāki nekā kopējā tautsaimniecības izaugsme un nozare kļuva par galveno tautsaimniecības izaugsmes virzītājspēku. Tomēr šī tendence nebija noturīga un pēdējos gados rūpniecības dinamika atkal palēninās. Ir skaidrs, ka rūpniecības turpmāko noturīgu izaugsmi lielā mērā noteiks tās konkurētspējas stiprināšana.

Nozares konkurētspēju lielā mērā nosaka resursu pieejamība un cena, kā arī spēja tos efektīvi izmantot. Par Latvijas rūpniecības izmaksu konkurētspējas izmaiņām liecina produkcijas vienības darbaspēka izmaksu (ULC)¹²⁶ dinamika. Periodā no 2004. līdz 2007. gadam produkcijas vienības darbaspēka izmaksas palielinājās, jo strādājošo

125 Commission staff working document Member States competitiveness performance and policies 2011 SEC(2011) 1187.

126 ULC tiek noteikts kā attiecība starp darbaspēka izmaksām un darbaspēka produktivitāti. Ja produktivitāte aug straujāk par algām, tad ULC samazinās, kas liecina par to, ka cenu konkurētspēja palielinās un otrādi.

darba samaksas pieauga gandrīz piecas reizes straujāk nekā produktivitāte, negatīvi ietekmējot nozares starptautisko konkurētspēju. Krīzes radītās korekcijas preču un darba tirgos mazināja plaisu starp produktivitātes un darbaspēka izmaksu dinamiku, kā rezultātā Latvijas rūpniecības konkurētspēja ārējos tirgos pakāpeniski uzlabojās. Tomēr pēdējos gados ir vērojama pozitīva ULC dinamika, kas ir straujāka nekā vidēji ES. Viens no nozīmīgākajiem ULC palielināšanas faktoriem ir algu palielinājums (algu konverģence), ko lielā mērā ietekmē augošā konkurence ES darba tirgos un Latvijas zemā konkurētspēja tajos.

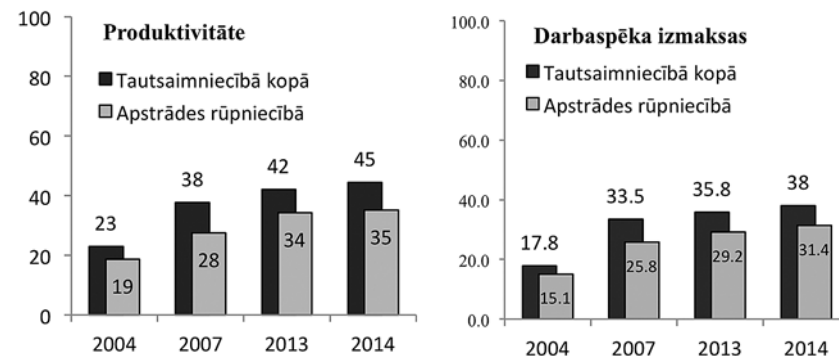

2. attēls. Darbaspēka izmaksas un produktivitāte apstrādes rūpniecībā (kreisā ass – procentos pret iepriekšējo gadu; labā ass – 2004=100)

Darbaspēka izmaksas Latvijā ir vienas no zemākajām ES dalībvalstīs. 2014. gadā darbaspēka izmaksas uz vienu nodarbināto tautsaimniecībā kopumā Latvijā bija 38% no ES vidējā līmeņa, tai skaitā, apstrādes rūpniecībā – 31,4%. Jāatzīmē, ka laika periodā no 2011. līdz 2014. gadam darbaspēka izmaksu plaisa ir samazinājusies par gandrīz 6 procentpunktiem, kamēr Latvijas atpalicība pēc produktivitātes rādītāja tautsaimniecībā kopumā samazinājās par 4 procentpunktiem, bet apstrādes rūpniecībā – par 2 procentpunktiem. Algu izlīdzināšanās (konverģence) ir objektīvs process, ar ko nākotnē ir jārēķinās. Algas straujāks pieaugums var būt saistīts arī ar minimālās algas palielināšanu, uzņēmēju vēlēšanos saglabāt augsti kvalificētus darbiniekus, bezdarba līmeņa samazināšanos u.tml. Darbaspēka vienības izmaksu un produktivitātes dinamika pēdējos gados rāda, ka, pieaugot ekonomiskām aktivitātēm, produkcijas vienības darbaspēka izmaksas turpinās pieaugt. Tas nozīmē, ka lētā darbaspēka izmaksu konkurētspējas priekšrocības pakāpeniski tiek zaudētas. Līdz ar to Latvija var zaudēt konkurētspēju zemu izmaksu segmentos ātrāk, nekā iegūt priekšrocības augstākas pievienotās vērtības produktu ražošanā.

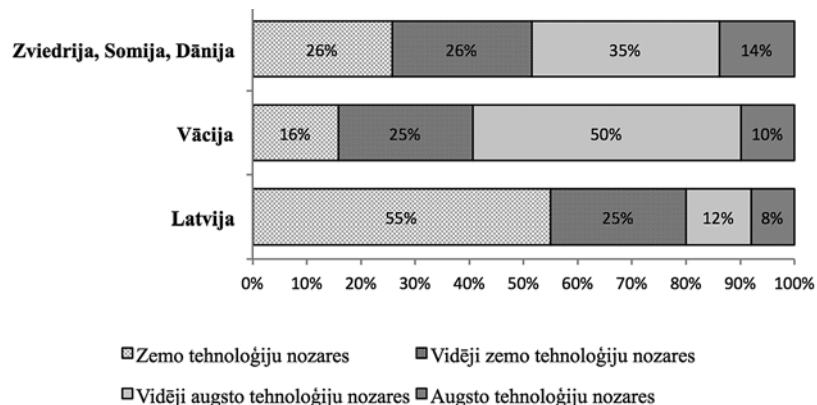
Ņemot vērā, ka brīva darbaspēka kustības apstākļos ilgstoši uzturēt zemas darbaspēka izmaksas nebūs iespējams, Latvijas apstrādes rūpniecības paplašināšanās un konkurētspējas palielināšanas iespējas ir saistītas pārsvarā ar produktivitātes palielināšanu.

Jāatzīmē, ka pēc produktivitātes rādītāja Latvijas rūpniecība būtiski atpaliek no ES vidējā līmeņa.

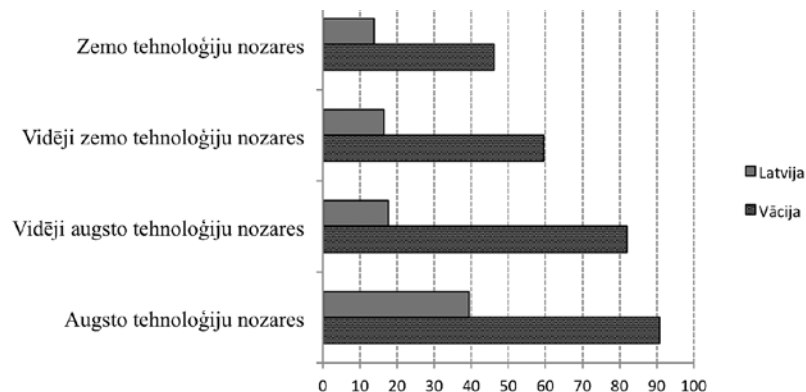
3. attēls. Produktivitāte un darbaspēka izmaksas Latvijā (% no ES vidējā līmeņa)

Zems Latvijas apstrādes rūpniecības produktivitātes līmenis lielā mērā ir skaidrojams ar apakšnozaļu kvalitatīvo struktūru. Kā liecina statistikas dati, Latvijas apstrādes rūpniecības struktūrā izteikti dominē zemo tehnoloģiju nozares, kas veido 55% no apstrādes rūpniecības kopējās pievienotās vērtības (vidēji ES valstīs šo zemo tehnoloģiju nozaļu daļa ir gandrīz pusotras reizes mazāka nekā Latvijā). Lielais zemo tehnoloģiju nozaļu īpatsvars Latvijā ir saistīts ar tādām tradicionālām nozarēm kā pārtikas ražošana un kokapstrāde, kas kopā veido gandrīz pusi no visas pievienotās vērtības apstrādes rūpniecībā. Gan pārtikas rūpniecības, gan kokapstrādes nozares lielais īpatsvars, galvenokārt, ir saistīts pieejamajiem resursiem, ko nodrošina lauksaimniecības un mežsaimniecības nozares. Jāatzīmē, ka, salīdzinot ar 2005. gadu, apstrādes rūpniecības nozares tehnoloģiskā struktūra ir nedaudz uzlabojusies. Ir vērojamas noturīgas tendences saistībā ar vidēji augsto tehnoloģiju nozaļu daļas palielināšanos un zemo tehnoloģiju nozaļu daļas samazināšanos. Kas attiecas uz augsto tehnoloģiju nozarēm, tad to attīstības dinamika ir visai nenoturīga un vērojamās izmaiņas neliecina par to konkurētspējīgās pozīcijas nostiprināšanos.

4. attēls. Apstrādes rūpniecības nozaru struktūra pēc tehnoloģiskās intensitātes 2013. gadā (procentos)

Rūpniecības produktivitātes kāpumu var panākt veicinot resursu pārvietošanos uz nozarēm ar augstāku tehnoloģisko (produktivitātes) līmeni. Analizējot produktivitātes līmeni Latvijā apstrādes rūpniecības nozarēs pēc tehnoloģiskās intensitātes, ir jāsecina, ka augsto tehnoloģiju nozares uzņēmumu strādājošo produktivitāte gandrīz divas reizes pārsniedz vidējo produktivitātes līmeni apstrādes rūpniecībā. Vienlaikus jāatzīmē, ka neatkarīgi no tehnoloģiskās intensitātes pakāpes Latvijas rūpniecības produktivitātes līmenis būtiski atpaliek no produktivitātes līmeņa Vācijā.

5. attēls. Produktivitāte apstrādes rūpniecības apakšnozarēs pēc tehnoloģiskās intensitātes Latvijā un Vācijā 2013. gadā (tūkst. EUR uz 1 nodarbināto)

Tas nozīmē, ka, pat nemainot ražošanas struktūru, pastāv tālākas ražošanas tehnoloģiju pilnveidošanas vai starpnozaru specializācijas iespējas. Tomēr jāatzīmē, ka nemainoties apstrādes rūpniecības tehnoloģiskai struktūrai par labu augsto un vidēji augsto tehnoloģiju nozarēm, pastāv liela varbūtība, ka Latvijas atpalicība no augstākās attīstības valstīm pēc produktivitātes līmeņa var saglabāties ilgstoši, kas ir nopietns šķērslis Latvijas spējai radīt straujāku ekonomikas izaugsmi un nodrošināt ienākumu konvergenci.

Apstrādes rūpniecības zemās produktivitātes nozīmīgs iemesls ir arī nozares uzņēmumu lielums. Par to liecina arī Latvijas bankas speciālistu veiktā pētījuma rezultāti. Novērtējot darbaspēka produktivitāti uzņēmumu līmenī, tās izmaiņas un palielināšanas iespējas, balstoties uz individuālo uzņēmumu finanšu un ārējās tirdzniecības datiem par periodu no 2005. līdz 2012. gadam, tika secināts, ka vidējiem un lieliem uzņēmumiem ir izteikta tendence būt produktīvākiem par mazajiem. Kopējā tendence – jo lielāks, jo produktīvāks – ir visai izteikta¹²⁷. Arī Eurostat dati liecina par to, ka produktivitātes līmenis lielajos (strādājošo skaits virs 250 cilvēku) uzņēmumos vidēji ES valstīs gandrīz trīs reizes lielāks nekā mazo un vidēji lielo uzņēmumu produktivitātes līmenis. Lieliem uzņēmumiem ir lielākas finansiālās iespējas ieguldījumiem jaunajās tehnoloģijās, pētniecībā un attīstībā, kā arī ražošanas procesa optimizācijai, kas rada pozitīvu ietekmi uz materiālo un cilvēkresursu izmantošanas efektivitāti.

Rūpniecības produktivitātes palielināšanu ietekmē ne tikai resursu pārdale pa labu produktīvākajiem uzņēmumiem un augstākās tehnoloģiskās intensitātes nozarēm. Jāņem vērā, ka produktivitātes pieaugumu nosaka vairāki citi (fundamentālie) faktori, tādi kā:

- materiāli tehniskie, kas ir saistīti ar zinātniski tehniskā progresa lomu ražošanas intensifikācijā;
- sociāli ekonomiskie, kas pārsvarā ir saistīti ar investīcijām cilvēkkapitālā (cilvēkkapitālu veido izglītība, apmācības, zināšanu kopums, kas ietekmē cilvēku būt produktīvam);
- organizatoriskie, kas ir saistīti ar ražošanas procesa organizēšanu un vadību, ražošanas specializāciju un koncentrāciju, ražotņu teritoriālo izvietojumu, kā arī starpnozaru horizontālo un vertikālo saikņu izveidi.

Visu šo augšminēto pasākumu galvenā problēma – kā sadalīt ieguldījumus produktivitātes celšanai starp darba devēju, darba ņēmēju un valsti. Tehnoloģiju pilnveidošanā pamatieguldījumus, protams, veic uzņēmēji. Valsts atbalsts ir saistīts

127 <https://www.makroekonomika.lv/latvijas-uznemumu-produktivitate-krustceles>

ar to stimulēšanu un zinātniski pētnieciskās bāzes izveidošanu. Savukārt, izglītības attīstībā valstij ir izšķirošā loma, bet palielinās arī individu ieguldījums. Mazāk attīstīta ir sadarbība starp uzņēmējiem un profesionālās izglītības un mūžizglītības programmām un tam ir savi iemesli. Atdeve no uzņēmēju ieguldījumiem izglītībā nav skaidri redzama un ir ar lielāku risku (darba ņēmējs var mainīt darba vietu, kvalifikāciju, ko strādājošais iegūst, apmeklējot tās vai citas apmācības programmas, var neatbilst uzņēmēja vajadzībām, prasa laiku). Organizatoriskie faktori pārsvarā ir uzņēmumu kompetencē. Latvijā šobrīd vāji ir attīstīti nozaru klasteri un visi ar tiem saistītie pasākumi, nav apzināta to loma produktivitātes palielināšanā. Arvien lielāka uzmanība ir jāpievērš saistīto nozaru (klasteru) attīstības iespējām, kā nacionālajā, tā arī starptautiskajā kontekstā.

Ir jāapzinās, ka globālie izaicinājumi maina tradicionālo biznesa modeli un galvenās izpausmes ir:

- ražošanas faktoru un kapitāla starptautiskās mobilitātes palielināšanās. Tas nozīmē, ka pieaug konkurence par kvalificētā darbaspēka un kapitāla piesaisti. Ir jābūt īpašiem nosacījumiem, lai ražošanas potenciālu saglabātu un palielinātu;
- ražošanas fragmentācija:
 - piegādes un ražošanas ķēdes kļūst daudz izsmalcinātākas. Pateicoties transporta infrastruktūras un informāciju tehnoloģiju attīstībai un izmaksu mazināšanai, iepriekš ļoti koncentrātā ražošana tiek sadalīta (ģeogrāfiski fragmentēta), izmantojot izvietojuma valsts salīdzinošās priekšrocības;
 - veidojas valstu specializācija kādā noteiktā nozarē vai arī produkta pievienotās vērtības radīšanas ķēdē;
 - pastiprinās nozaru (ražošanas) iekšējā specializācija (darba dalīšana). Gala produkta ražošanai svarīga ir izcilība visos līmeņos, piegādātāju un sadarbības partneru kompetence un inovācijas kā saistītājās nozarēs, tā arī dažādos reģionos;
- strauji augošas jaunās industriālās valstis ar izteikti lētā darbaspēka priekšrocībām;
- tehnoloģiskais progress izvirza jaunas prasības konkurētspējīgu priekšrocību veidošanai. Lielākas prasības tiek izvirzītas institucionālai infrastruktūrai. Tai jābūt attīstītai un, kas īpaši svarīgi, piemērotai (draudzīgai) tehnoloģiju un inovāciju veicināšanai.

Globalizācijas un tehnoloģisko procesu ietekme uz nozarēm nav viendabīga. Eiropas Komisijas pētījumā *Measuring and Benchmarking the Structural Adjustment Performance of EU Industry* atzīmēts, ka visvājāk globalizācija ietekmē tādas Latvijas eksportam svarīgās nozares kā pārtikas rūpniecība, kokapstrāde un metālizstrādājumu

ražošana. Savukārt, spēcīga ietekme no globalizācijas ir un būs vieglai rūpniecībai, bāzes metālu ražotājiem. Bet tādas nozares kā ķīmiskā rūpniecība, kā arī mašīnbūve un iekārtu un citas augsto tehnoloģiju nozares bez globalizācijas spiediena būtiski ietekmēs arī tehnoloģiju izmaiņas.

Mērķtiecīgas **industriālās politikas** īstenošana ir svarīgs Latvijas rūpniecības produktivitātes līmeņa paaugstināšanai un konkurētspējas uzlabošanas priekšnosacījums. Industriālai politikai ir jābūt valsts ekonomiskās politikas sastāvdaļai. Savukārt, lai industriālā politika būtu efektīva svarīgi ir apzināt globālās tendences un izvērtēt to ietekmi uz nozaru strukturālām pārmaiņām, pārdomāti izvēlēties atbalsta pasākumus un to īstenošanas mehānismus. Industriālā politika nevar būt balstīta uz tradicionālo uzskatu par ražošanas sektoru, kā viendabīgu, nacionālo un neatkarīgu, svarīgs ir arī mūsu ģeopolitisks stāvoklis – dalība ES.

Industrializācijas koncepcijas attīstība Latvijā

Industriālā politika, jeb industrializācijas koncepcijas izmantošana Latvijā pēdējos 20 gados ir neviennozīmīga. No vienas puses – valsts ir īstenojusi aktīvu lomu ekonomikā, veicot tiešos un netiešos intervences pasākumus. No otras puses – industrializācijas politika nav tikusi aprakstīta un definēta, līdz 2008. gadam. 2008. gadā pirmo reizi parādījās mēģinājums attiecībā uz industrializācijas aprakstošo daļu un tās mērķa definēšanu. Beņkovskis un kolēģi (Beņkovskis, Rutkaste, Vītola, 2009) veica empirisku pētījumu par prioritāro nozaru identificēšanu Latvijas ekonomikā. Prioritāšu definēšana tika balstīta uz apsvērumiem, ka ir nepieciešams koncentrēt valstij pieejamos resursus (finanšu un cilvēkresursus) tautsaimniecības attīstības veicināšanai, līdz ar to palielinot to mērķtiecīgumu un efektivitāti, ka prioritāro nozaru definēšana ir nepieciešamais struktūrpolitikas instruments. Autori atzina, ka tirgus negarantē augsta ienākumu un labklājības līmeņa sasniegšanu, kas būtu salīdzināms ar attīstīto valstu rādītājiem, un tam ir nepieciešama aktīva un mērķtiecīga ekonomiskās politikas realizēšana. Savukārt, no ražošanas faktoru skatupunkta autori atzīst, ka nozarēm un produktiem ir sava noteikta specifiska ražošanas faktoru kopa, kura laika gaitā ir izveidojusies esošām industrijām, noteikto produktu ražošanas apstākļos, tāpēc pastāv liela varbūtība, ka uzņēmumi orientēsies uz jau esošu vai esošiem līdzīgu produktu ražošanu, jo ražošanas faktori valstī būs jau izveidojušies. Par pamatu nozaru identificēšanai tika izmantota eksporta struktūra, kas izriet no Latvijas ekonomikas atvērtības un izmēra apsvērumiem, tādējādi pieņemot, ka, stimulējot eksportu, tiks panākta straujāka tautsaimniecības attīstība un labklājības pieaugums. Kas ir būtiski, ja salīdzina vēsturisko industrializācijas koncepciju attīstību un Latvijas pieeju industrializācijas definēšanā, tad autori līdz ar prioritāšu definēšanu ir argumentējuši arī vairākus būtiskus ierobežojumus.

Pirmkārt, tiek atzīts, ka atklāts protekcionisms un subsīdijas nav tie instrumenti, kuri valstij būtu jāizmanto prioritāro nozaru atbalstam, bet gan industriālā politika būtu vēršama uz ražošanas faktoru nodrošināšanu un primāri cilvēkresursu bāzes sagatavošanu.

Nākošais industriālās politikas attīstības posms ir saistāms ar pašas valdības rīcību attiecībā uz tās definēšanu. 2009. gadā Ekonomikas ministrija sagatavoja un Ministru kabinets apstiprināja informatīvo ziņojumu, ietverot priekšlikumus ekonomikas atveseļošanai vidējā termiņā. Sagatavotais projekts paredzēja divu virzienu darbību, pirmkārt, konkurētspējas stiprināšanu, jeb horizontāla atbalsta politiku, kas mērķorientēta uz uzņēmējdarbības vispārējās vides uzlabošanu un otrkārt prioritāro nozaru definēšanu. Līdzīgi kā iepriekšējā pētījumā Ekonomikas ministrija savus apgalvojumus balstīja uz pieņēmumu, ka ir nepieciešama resursu koncentrācija, lai panāktu mērķtiecīgāku to atdevi un lielāku lietderību. Par galveno vadmotīvu tika atzīta valsts intervence, jo īpaši selektīva, jeb prioritāšu definēšana ir nepieciešama, lai izlauztos no tās tautsaimniecības struktūras, kura radās krīzes laikā un krīzes ietekmē. Atšķirībā no Beņkovska *et al* veiktā pētījuma, Ekonomikas ministrija paplašina selektivitātes instrumentus, attiecinot tos ne tikai uz prioritāro nozaru un produktu identifikāciju, bet arī uz konkrētu uzņēmumu identifikāciju, kuriem ir augsts izaugsmes potenciāls, bet kuri nepārstāv prioritārās nozares. No praktiskā viedokļa definētās prioritārās nozares tika samērā plaši izmantotas, dažādu nozaru ministriju veiktajās aktivitātēs, kas vērstas uz ražošanas faktoru uzlabošanu, tai skaitā, tiešo subsīdiju un grantu veidā.

Jaunākā pieeja industrializācijas koncepcijai Latvijā, balstās uz mūsdienīgākajām šīs koncepcijas teorijām, primāru uz Rodriku, Hausmana *et al* atziņām. 2012. gadā Ekonomikas ministrija prezentēja jaunu tautsaimniecības struktūrpētikas pieeju, nosaucot to par *nacionālo industriālo politiku*. Ekonomikas ministrijas eksperti ir veikuši aktualizētu tautsaimniecības struktūras un attīstības analīzi, kuras rezultātā ir veiktas vairākas korekcijas attiecībā uz iepriekš piedāvātajiem industrializācijas koncepcijas ieviešanas Latvijā instrumentiem. Lai arī dokumentā tiek minēts, ka industriālās politikas centrā ir jābūt uz eksportu vērsto nozaru attīstība un tautsaimniecības struktūras maiņa par labu šīm nozarēm, dokumentā netiek definēti prioritārie tirgus segmenti, ražotāji vai nozares, savukārt, tas, kas tiek definēts ir pamatprincips. Kā jau tika minēts, tad jaunākā industriālā politika Latvijā balstās uz Rodriku, Hausmana *et al* atziņām, līdz ar to arī industrializācijas koncepcijas izstrādē tiek īpaši uzsvērts viens būtisks pamatprincips, ka industrializācijas politika ir vērsta nevis uz „uzvarētāju atklāšanu”, bet procesu, kas ietver publiskā un privātā sektora dialogu ar mērķi atklāt kavējošos ierobežojumus jaunām ekonomiskām aktivitātēm un piedāvāt risinājumus to novēršanai vai pārvarēšanai. Šis process kā kritiski svarīgs industriālās politikas elements tiek uzsvērts Ekonomikas ministrijas sagatavotajā dokumentā, kā arī ir veidojis bāzi analītiskajai dokumenta sadaļai.

Ja analizē aktuālo industrializācijas piedāvājumu no ieviešanas instrumentu aspekta, tad ir novērojams, ka tiek piedāvāts īstenot sešus rīcības virzienos:

1. Darbaspēka pieejamība un tautsaimniecības attīstības vajadzībām atbilstošs izglītības piedāvājums:
 - profesionālās un augstākās izglītības apmācību programmu elastība un atbilstība darba devēju prasībām un EM vidēja termiņa prognozēm, prakses vietas nodrošināšanas risinājums, karjeras atbalsta pakalpojumi jauniešiem, duālās sistēmas pilotprojekts;
 - partnerībā organizētas nodarbināto apmācības.
2. Industriālo zonu attīstība:
 - ekonomiskās aktivitātes sekmēšana reģionālajos centros;
 - uzņēmējdarbības atbalsta infrastruktūras attīstība.
3. Finanšu pieejamība:
 - finansējuma pieejamība komersantiem nodrošināšana (garantijas, riska kapitāla veidu instrumenti u.c.);
 - UIN atlaides ražošanas veicināšanai, iegādājoties jaunas iekārtas, pagarināšana līdz 2020. gadam.
4. Inovācijas kapacitātes paaugstināšana:
 - valsts atbalsta mehānisma zinātnisko organizāciju finansēšanai ar mērķi veicināt komersantu pieprasījumu pēc jaunu produktu/tehnoloģiju izstrādes zinātnes sektorā un zinātniskās infrastruktūras finansēšanas modeļa, kas veicina zinātnes un komersantu ciešāku sadarbību izstrādē;
 - jaunu produktu un tehnoloģiju izstrādes veicināšana individuālo un partnerības projektu veidā, vienotas tehnoloģiju pārneses sistēmas attīstība, inkubācijas pakalpojumu nodrošināšana;
 - kultūras un radošo industriju potenciāla attīstība;
 - UIN nodokļu atlaide, privātā sektora ieguldījumu P&A sekmēšanai (no 2014. gada vidus).
5. Eksporta veicināšana:
 - atbalsts ārējo tirgu apgūšanas veicināšanai, sertifikācijas izmaksu kompensācijai un ārvalstu tiešo investīciju veicināšanai;
 - klasteru iniciatīvas attīstība.
6. Energoresursu izmaksu samazināšana – atbalsta programma apstrādes rūpniecības uzņēmumu energoefektivitātes uzlabošanas pasākumiem.

Minētie rīcības virzieni ir saistīti ar primāri horizontālu jautājumu risināšanu, minimizējot selektīvo instrumentu klātbūtni. Analizējot piedāvātos instrumentus, viennozīmīgi ir skaidrs, ka ir notikusi atteikšanās no lielas selektivitātes par labu horizontālajiem atbalsta instrumentiem – nodokļu iniciatīvas, finanšu instrumenti, darbaspēka zināšanu un prasmju, inovācijas un uzņēmējdarbības veicināšanas instrumenti. Neliela selektivitāte saglabāsies atsevišķu plānoto valsts intervences instrumentu piemērošanas stadijā, kad atbilstoši kritērijiem būs nepieciešams veidot ranžējumu, lai izvēlētos veiksmīgākos sadarbības partnerus vai realizējamus projektus.

Rūpniecības politikas īstenošanā, kā jebkuras politikas ieviešanai, būtisks nosacījums ir pietiekams finanšu apjoms, kas tiek novirzīts aktivitātēm, lai atbalstītu politikā identificētos rīcības virzienus un sekmētu problēmu risināšanu.

Latvijas industriālās politikas ieviešanas pamatu 2014.-2020. gadam veido vairāku instrumentu kopums. Vispirms - tas ir Eiropas Savienības struktūrfondu finansējums, kas kopējās Eiropas Savienības Kohēzijas politikas ietvarā ir piešķirts Latvijai ar nolūku sasniegt noteiktus Eiropas Komisiju un Latvijas Republiku abpusēji apstiprinātus rezultātus.

Kopumā 2015. gadā uzņēmējdarbības attīstībai jeb industriālās politikas ieviešanai ir pieejams finansējums 269,7 miljonu eiro apmērā, kuru veido inovācijas kapacitāti stiprinošo aktivitāšu finansējums 193,5 miljonu eiro apmērā, mazo un vidējo komersantu konkurētspējas stiprināšanai paredzētais finansējums 237,1 miljona apmērā un industriālo objektu energoefektivitātes uzlabošanas finansējums – 32,6 miljonu eiro apmērā.

Var secināt – modernā rūpniecības politika Latvijā ir saistīta ar izaicinājumu pārvarēšanu, kurus jāpārvar ar to finansējuma apjomu, kas ir pieejams politikas ieviešanai.

Viens no nozīmīgākajiem trūkumiem Latvijas rūpniecības politikas potenciālā ir inovācijas un pētniecības darbu kapacitāte uzņēmējdarbības sektorā, ko apliecina statistiskas dati par ieguldījumiem pētniecībā un attīstībā (1. tabula).

1. tabula

Izdevumi zinātniski pētnieciskajam darbam pa sektoriem un to finansējums (milj. eiro)

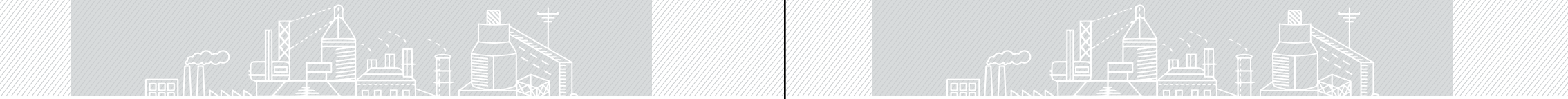
	2010	2011	2012	2013	2014
Uzņēmējdarbības sektors	40,6	39,3	32,9	39,4	57,8
Valsts sektors	25,2	33,0	39,4	40,3	39,0
Augstākās izglītības sektors	43,8	69,2	73,1	59,8	66,0
Kopējais finansējums zinātniski pētnieciskajam darbam	109,6	141,4	145,4	139,5	162,8

Uzņēmējdarbības sektors veido tikai 35% no kopējiem ieguldījumiem inovāciju un pētniecības darbībās, līdz ar to no 193,5 milj. eiro, kas paredzēti inovācijas kapacitātes celšanai, nozīmīgs apjoms ir paredzēts tieši pētniecības un inovācijas aktivitāšu īstenošanai uzņēmumos, gan sadarbībā ar zinātniskajām institūcijām, gan sadarbībā ar citiem uzņēmumiem. Kopumā šādiem mērķiem tiks novirzīti 59,3 miljoni eiro, kas piesaistīs vismaz tikpat lielu līdzfinansējumu no uzņēmumu puses.

Lai sasniegtu šo pašu mērķi, kā netieša veida papildus stimulš ir izstrādāta Uzņēmumu ienākumu nodokļa atlaide pētniecības un attīstības aktivitātēm. Lai arī ekonomikas literatūrā un aktuālajos pētījumos par nodokļu politiku tiek minēts, ka nodokļu atlaide ir salīdzinoši mazāk efektīvs instruments, Latvijas gadījumā šis viedoklis neiztur kritiku, jo pamata apstākļi ir citi. Respektīvi, pēc Ekonomikas ministrijas veiktā ekspertu novērtējuma, Latvijas rūpniecībā notiek ievērojama neuzskaitītā inovācijas un pētniecības aktivitāte. Līdz ar to nav pierādāma ekonomikas autoru teorija, ka nodokļu atlaide ir salīdzinoši mazāk efektīvs risinājums.

Vienlaikus ir paredzēts, ka, lai notiktu inovāciju un pētniecības aktivitātes, svarīgs priekšnosacījums Latvijas rūpniecības politikas pamatā ir arī modernas industriālās bāzes attīstība. Šai aktivitātei ir paredzēti 80 milj. eiro, kas ļaus izveidot modernu inovācijas infrastruktūru.

Viens no darba tirgus analīzes secinājumiem un rūpniecības politikas pamata šķēršļiem ir neatbilstošas darbaspēka prasmes un iemaņas. Latvijas modernās rūpniecības ietvaros ir paredzētas vairākas aktivitātes, lai minimizētu prasmju un iemaņu neatbilstību darba tirgus prasībām, kur galvenā investīciju aktivitāte ir nodarbināto prasmju un kvalifikācijas paaugstināšana, atbilstoši darba devēju prasībām, tādējādi sniedzot iespēju pilnveidot darbinieku zināšanas, kas ļauj attiecināt palielināt darbinieku produktivitāti.

Secinājumos par nepieciešamajiem rīcības virzieniem esam identificējuši nopietnu problemātiku, kas ir saistīta ar pieeju finansēm. Lai arī tiek uzskatīts, ka finanšu sektorā pastāv pietiekams resursu apjoms, problēmas analīze secina, ka pieeja šiem resursiem ir sarežģīta un apgrūtināta, tāpēc rūpniecības politikas ietvaros ir paredzēts novirzīt 126,4 milj. eiro, lai novērstu finanšu tirgus nepilnības, kuras ir izveidojušās tā attīstības īpatnību dēļ.

Tāpat ir secināts, ka eksporta veicināšana ir nozīmīga aktivitāte, kur valsts darbība ir nepieciešama, lai sekmētu tautsaimniecības ātrāku transformāciju, tāpēc eksporta veicināšanas pasākumiem ir paredzēti 58 miljoni eiro.

Nobeigumā vēlamies uzsvērt, ka līdz ar modernas rūpniecības politikas izveidi ir sākts jauns posms Latvijas tautsaimniecības attīstībā, kas tiek balstīta nevis uz viegli pieejamu finanšu pieejamību patēriņa stimulēšanai, bet gan uz stingru ārējo ekonomisko darbību un nozaru produktivitātes un pievienotās vērtības kāpināšanu, ko sekmē pārdomāta un mērķtiecīga valsts atbalsta politika, izmantojot tiešos (grantu, subsīdiju, līdzfinansējumu) un netiešos (nodokļu atlaides) atbalsta instrumentus.

Referāts aktualizēts 2015. gada oktobrī.

Grāmatā apkopoti 2013. gada 13. decembra konferences „Latvijas rūpniecība pirms un pēc neatkarības atgūšanas” 14 referentu: zinātnieku, vēsturnieku, rūpniecību vadītāju un ierēdņu referāti par to, kāda faktiski bija rūpniecība PSRS laikā un kas un kāpēc notika pēc neatkarības atjaunošanas ar šīm „varenajām” rūpniecībām, kāpēc liela daļa no tām pārstāja darboties, tai skaitā – slavenais VEF. Grāmatā ir pārskats par Latvijas ekonomiku pirms 1940. gada okupācijas 1. neatkarības laikā, analītisks pārskats par PSRS laika rūpniecību un tās specifiku, kā arī par šodienas rūpniecības attīstības perspektīvām.

